

MEZINÁRODNÍ VZTAHY / CZECH JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Vydává Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i.

Redakční rada: Ioannis Armakolas, Pavel Barša, Jozef Bátora, Dimitar Bechev, Florian Bieber, Oldřich Bureš, Ondřej Císarš, Jan Drahoukoupil, Petr Drulák, Rick Fawn, Simona Guerra, Tim Houghton, Ondřej Horký-Hlucháň, Jan Hřích, James Ker-Lindsay, Petr Kopecký, Vincenc Kopeček, Zuzana Lehmannová, Dan Marek, Viacheslav Morozov, Markéta Pitrová, Karolina Pomorska, Jan Růžička, Monika Sus, Ann Towns, Milada Anna Vachudova, Šárka Waisová, Tomáš Weiss, Jiří Zemánek, Štěpánka Zemanová

Předseda: Jan Karlas

Šéfredaktor: Tomáš Dopita, dopita@iir.cz

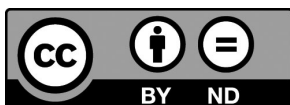
Zástupce šéfredaktora: Jan Kovář, kovar@iir.cz

Editorka recenzí: Míla O'Sullivan, osullivan@iir.cz

Editor, koordinátor odborných akcí: Jan Daniel, daniel@iir.cz

Redakce: Vladimír Trojánek

Články uveřejněné v tomto časopise jsou abstrahovány či indexovány v následujících databázích: Scopus, ERIH PLUS, Central and Eastern European Online Library (C.E.E.O.L.), Political Science Complete (EBSCO), CSA Worldwide Political Science Abstracts (ProQuest), International Bibliography of the Social Sciences (ProQuest), International Political Science Abstracts / Documentation Politique Internationale (SAGE), Česká národní bibliografie (Národní knihovna ČR), World Affairs Online (Fachinformationsverbund Internationale Beziehungen und Länderkunde) a Directory of Open Access Journals (DOAJ).

Toto dílo podléhá licenci *Creative Commons Uvedte původ – Nezpracovávejte* 4.0. Licenční podmínky jsou dostupné na adrese <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>.

Adresa redakce: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon šéfredaktora: 251 108 140, telefon redakce: 251 108 141, fax: 251 108 222, internetová adresa: mv.iir.cz

Předplatné a objednávky vyřizuje redakce. Odbytové oddělení – telefon: 251 108 107, e-mailová adresa: eshop@iir.cz

Tiskne Petr Dvořák – Tiskárna, Dobříš.

Časopis vychází čtyřikrát ročně. Cena výtisku 95 Kč, roční předplatné 285 Kč, roční předplatné pro Slovenskou republiku 18,92 €.

Vydává Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., www.iir.cz

VÝZKUMNÉ ČLÁNKY

Vladimír Naxera, Petr Krčál

Oslavy výročí Slovenského národného povstání jako platforma pro vytváření obrazů nepřátel Slovenska 5

Tomáš Profant

Rasismus v rozvoji a v rozvojové spolupráci 21

Kateřina Krulišová, Dagmar Rychnovská

Jak zkoumat gender v mezinárodní bezpečnosti? Úvod do feministických bezpečnostních studií 41

RECENZE

Michal Smetana: *Nuclear Deviance. Stigma Politics and the Rules of the Nonproliferation Game*.

1. vydání. Cham: Palgrave Macmillan, 2019, 312 stran,

ISBN 978-3-030-24224-4.

(*Miroslav Tůma*) 62

Ladislav Cabada, Šárka Waisová a kol.: *Bezpečnostní, zahraniční a evropská politika Visegrádské skupiny*.

1. vydání. Praha: Togga, 2018, 310 stran,

ISBN 978-80-7476-139-3 (signatura knihovny ÚMV 62 714).

(*Adam Rosenbeim*) 66

Petr Jurek, David Šanc, Ladislav Cabada, Pavel Hlaváček, Michal Kubát, Sandra Štollová a Jiří Zákřavský: *Politika nejmenších evropských států*.

1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2018, 255 stran,

ISBN 978-80-7325-455-1.

(*Michaela Ducháčková*) 70

Fawaz A. Gerges: *Islámský stát: Cesta k moci*.

1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2017, 320 stran,

ISBN 978-80-7429-810-3 (signatura knihovny ÚMV 62 123).

(*Karel Černý*) 74

Jaroslav Kurfürst: *Příběh ruské geopolitiky. Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa*.

1. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2018, 443 strany,

ISBN: 978-80-246-4026-6 (signatura knihovny ÚMV 62 722).

(*Maria Avanesova*) 79

Ondřej Filipec: *Fenomén terorismus: česká perspektiva.*

1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017, 256 stran,

ISBN: 978-80-244-5040-7.

(*Nikola Medová*) 84

KNIHOVNA Ústavu mezinárodních vztahů 88

Oslavy výročí Slovenského národního povstání jako platforma pro vytváření obrazů nepřátel Slovenska

VLADIMÍR NAXERA

University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic

E-mail: vnaxera@kap.zcu.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5945-7193>

PETR KRČÁL

University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic

E-mail: petrkrca@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5707-5375>

The Celebrations of the Slovak National Uprising as a Platform for the Creation of Enemies of Slovakia

Abstract: The focus of this study lies in the instrumental use of history as a tool for the legitimization of political claims. Our paper is related to the Slovak National Uprising, which plays a crucial role in the national mythology of Slovakia. This role is a reason why the annual celebrations of this historical event are one of the most important political occasions in the country. Many politicians use the celebrations as an opportunity to highlight many political issues and address a broad audience. Using semi-participant observation, we analysed five anniversary celebrations of the event (2015–2019) and the securitization strategies inherited in the speeches of politicians at the celebrations. We showed that not only topics related to the legacy of the anti-fascist uprising (e.g. contemporary right-wing extremism) are securitized or serve as objects of the creation of moral panic during these events. Some other, unrelated actors/phenomena are securitized or labelled as a threat as well – especially immigration and the politics of the EU. This fact notwithstanding, the legacy of the SNU was always used for the legitimization of securitization/creation of moral panic.

Keywords: Slovak National Uprising, use of history, public events, securitization, moral panic, immigration, Slovak politics.

DOI <<https://doi.org/10.32422/mv.1640>>.

Text se věnuje využívání historie jakožto argumentu v politice. Tématem studie je využití odkazu Slovenského národního povstání (dále jen SNP) a kontextu významné politické události, kterou jsou každoroční oslavy výročí SNP v Banské Bystrici, v rámci bezpečnostní produkce participujících slovenských politiků. SNP má nezanedbatelné místo v rámci slovenské národní mytologie (například Miháliková 2005) a je i mladou generací považováno za jednu z nejdůležitějších událostí slovenských dějin (například Múzeum

SNP 2019), důležitou politickou úlohu sehrávají proto i oslavy připomínající tuto událost. Ty se tak stávají vhodnou platformou pro vznášení politických požadavků legitimizovaných symbolikou akce, času a místa (Alexander 2006: 61). Téma druhé světové války a protiněmeckého povstání bývá v rámci politických proslovů běžně spojováno mimo jiné s otázkou bezpečnosti Slovenska. Nejen ale s otázkou bezpečnosti Slovenska za druhé světové války, ta totiž bývá ze strany řečníků pravidelně dávána do souvislosti se současnými bezpečnostními riziky (ať už jakkoli vágně nebo riziky konkrétně definovanými). To je důvodem toho, proč významnou součástí velké části politických projevů, které v rámci oslav zaznívají, je vyvolávání morální paniky (srov. Cohen 2011; Goode – Ben Yehuda 2009; Slačálek 2018), případně sekuritizace (srov. Buzan – de Wilde – Wæver 2005; Balzacq 2005) některých fenoménů a aktérů, kteří v představách participujících politiků reprezentují zdroj nebezpečí. Z tohoto důvodu je cílem textu identifikovat aktéry a fenomény prezentované ze strany slovenských politických představitelů v rámci oslav SNP jako zdroj různě definovaného ohrožení Slovenska. Zároveň je naší snahou zachytit proměny důrazu kladeného na jednotlivé zdroje hrozeb v letech 2015–2019. Pro zachycení toho, jakým způsobem dochází ze strany řečníků ke konstrukci obrazu ohrožení, využíváme dva koncepty – jde-li o definování určitých jevů jakožto hrozeb, jejichž řešení vyžaduje překročení rámce standardní politiky, označujeme celý proces jako sekuritizaci (srov. Buzan – de Wilde – Wæver 2005). Pokud dochází pouze k vykreslení fenoménu jakožto zdroje ohrožení a následné politické mobilizaci vůči tomuto fenoménu, označujeme jej jako vytváření morální paniky (srov. Cohen 2011). Toto rozdělení vychází z kvalitativně i kvantitativně odlišných rétorických strategií řečníků vůči jednotlivým zdrojům ohrožení, které jsou vzájemně nesouměřitelné a díky tomu obtížně uchopitelné prostřednictvím jediného konceptu. Z tohoto rámce jsou odvozeny dvě výzkumné otázky tohoto textu: 1) *Jaké fenomény/témata/aktéři jsou předmětem sekuritizace, případně vyvolávání morální paniky?* 2) *Ze strany jakých aktérů dochází k sekuritizaci/vytváření morální paniky?*

Vzhledem k tomu, že výzkum oslav výročí SNP probíhá již několik let¹ a jeho dílčí výstupy jsme průběžně konzultovali v rámci konferenčních příspěvků i časopiseckých studií, obsahuje tento text některé myšlenky, které již byly publikovány (Krčál – Naxera 2011; Naxera – Krčál 2016a, 2016b, 2016c, 2017a, 2017b). Tento text ovšem na sledované události nahlíží z poněkud odlišné perspektivy – oproti těm předchozím se zaměřuje na bezpečnostní produkci a představuje vyústění soustavného pětiletého výzkumu, nejde tedy o pouhou reprodukci již publikovaných poznatků.

Vzhledem k záměru textu jsme jej rozdělili na několik částí – nejprve stručně zmíníme možnosti využití historických odkazů k legitimizaci politických požadavků, poté ve zvláštní části rozebereme využívané pojmy (tedy sekuritizace a morální panika), následně představíme kontext a význam zkoumaných oslav, a nakonec ukážeme strategie vedoucí k sekuritizaci nebo vytváření morální paniky v rámci fenoménů a aktérů obsažených v rámci jednotlivých proslovů. Naší snahou přitom nebude zachytit jednotlivosti, ale hlubší trendy a zároveň jejich proměnu napříč zkoumanými ročníky oslav. Jak totiž ukážeme, důraz kladený na jednotlivé hrozby se napříč lety výrazně posouvá a samozřejmě představuje reakci na aktuální politický kontext.

HISTORIE JAKO NÁSTROJ K NAPLNĚNÍ POLITICKÝCH CÍLŮ

Rok 2008 označil tehdejší premiér Robert Fico za rok posilování národní identity (Michela 2008: 8). V jednom z novějších rozhovorů toto své stanovisko potvrdil, když konstatoval, že on (a další političtí představitelé) se snaží svojí účastí na veřejných událostech dát najevo svůj vztah ke slovenské historii (Tamtéž: 8). Těmito prohlášeními zároveň definoval linii, na které se členové politické reprezentace budou aktivizovat v procesu připomínání a kanonizování vybraných částí dějin, například přítomností na veřejných událostech, které se k těmto částem dějin vztahují (Tamtéž). A Fico se opravdu v průběhu svého premiérského období pravidelně účastnil celé plejády veřejných událostí, které se

vází k různým aspektům slovenské historie – ať už jde o vztah k Maďarům, původ slovenské státnosti nebo odkaz válečného státu a SNP. To vše se samozřejmě promítá také do kolektivní identity postkomunistického Slovenska (srov. Burzová 2014).

Vhodně rámovaná minulost se dá využít jako oprávnění k různým politickým krokům a rozhodnutím (Randák 2008: 14). Důležitost vhodné a žádoucí percepcie události, jakou v našem případě je SNP, plní v národní mytologii důležitou roli. Utváří specifické kulturní představy a tím posiluje existující politický řád, protože ten je upevňován právě odkazy na vhodně uspořádanou minulost. Instrumentální nakládání s historií a využívání nejruzněji interpretovaných historických událostí je typické pro všechny druhy režimů a politických aktérů.²

Slovenské národní povstání, které bylo v roce 1944 snahou vymezit se nejen vůči nacistickému Německu, ale též vůči oficiálnímu proněmeckému režimu na Slovensku, je rámováno jako jeden ze základních kamenů novodobé slovenské národní mytologie a důležitý mezník vývoje slovenské státnosti (například Miháliková 2005). Z tohoto důvodu je odkaz SNP důležitým tématem dodnes rezonujícím slovenskou společností a politikou a den připomínající výročí povstání je jedním z ústředních bodů slovenského politického kalendáře, který je důležitý pro budování národní a státní identity (srov. Hájková et al. 2018b). Povstání následovalo po několikaleté existenci Slovenského státu, který byl spojencem nacistického Německa. Ačkoli je téma SNP v současné politice velice živé, odkazy k existenci Slovenského státu jsou méně časté. Otázka kolektivního zapomení je tak na Slovensku silně přítomná (Michela 2008: 9). I když v současné slovenské politice můžeme nalézt dominantní pozitivní výklad SNP, existují i proudy chápající SNP jako nelegitimní povstání proti prvnímu suverénnímu slovenskému státu v historii.

Dějištěm centrálních oslav výročí SNP je prostor Muzea SNP v Banské Bystrici sloužící jako ústřední fyzické místo kolektivní paměti spojené s celebrou událostí. Objekty ve veřejném prostoru, jakým je například uvedené muzeum a památník obětem, který je jeho součástí, je nástrojem připomínání historických událostí spojených s konstitutivními body národní mytologie. Tato místa reprodukují významy, které jsou často abstraktní (vítězství, národ, vlast), ale mají silný emoční náboj (Oláh 2013: 730). Emoční apel a symbolika jsou proto dobře zúročitelné v politických projevech, které na těchto místech často při různých příležitostech zaznívají. Tento kontext umožňuje sehrávat důležitou roli v procesech sekuritizace. Zde vycházíme z předpokladu Balzacqa, jenž hovoří o tom, že k tomu, aby byl proces sekuritizace efektivní, je třeba jej provázet s určitým kontextem a musí směřovat k oslovení specifického publika (Balzacq 2005). Využívání symboliky data, místa a události v rámci veřejných oslav pak poskytuje platformu, která ze strany sekuritizujících aktérů naplňuje výše uvedené atributy.

MORÁLNÍ PANIKA VERSUS SEKURITIZACE

Pro analýzu toho, jakým způsobem dochází v rámci centrálních oslav výročí SNP v Banské Bystrici ke konstrukci zdrojů hrozeb, jsme zvolili dva teoretické přístupy – teorii sekuritizace a teorii morální paniky. Sekuritizaci vnímáme ve významu, v jakém o ní hovoří kodaňská škola – tedy jako vytváření zdroje ohrožení spojené se snahou o prosazení takových opatření, která jdou za rámec standardních politických opatření. V souladu s tímto přístupem pracujeme se třemi základními analytickými jednotkami: 1) referenčním objektem, tedy takovým aktérem/fenomémem, který představuje objekt sekuritizace; 2) sekuritizujícím aktérem, tedy tím, kdo pomocí využívání specifických rétorických konstrukcí vytváří a rámuje hrozbu; 3) aktéry, kteří nejsou sekuritizujícím aktérem, ale v rámci sekuritizace hrají důležitou roli (srov. Buzan – de Wilde – Wæver 2005).

Pro to, abychom nějakého aktéra označili za sekuritizujícího, musí jeho argumentace směrem k referenčnímu objektu směřovat ke snaze o takové řešení, jež bude překračovat rámec standardní politiky, případně až ke stavu, který Agamben označuje jako *state of exception*. Jedná se o takové řešení, které kromě překročení standardního rámce politiky

volá po řešení překračujícím právní řád (Agamben 2005: 26). Pokud budou nějací aktéři/fenomény vykreslovány jako hrozby, ale nebude docházet k výše uvedeným sekuritizačním strategiím, bude s nimi pracováno jako s objekty morální paniky. Ta je charakteristická tím, že (re)produkuje stigmatizační atributy, které vedou ke vnímání objektů morální paniky jako zdroje (vágně nebo konkrétně uvedeného) nebezpečí (srov. Cohen 2005). Rozdělení analyzovaných fenoménů na referenční objekty a objekty morální paniky umožní analýzu toho, jaká témata/aktéři jsou sekuritizováni a jaká témata/aktéři jsou pouze vykreslována/i jako zdroj ohrožení. Dále toto rozdělení umožní poskytnout interpretaci toho, jakými konkrétními způsoby dochází k sekuritizaci za využití veřejných událostí jako platformy. Posledním důvodem pro toto analytické rozdělení je skutečnost, že umožní identifikovat sekuritizující aktéry a jimi využívané strategie.

OSLAVY VÝROČÍ SNP V BANSKÉ BYSTRICI – KONTEXT OSLAV A ZPŮSOB VÝZKUMU

Centrální oslavy výročí SNP konané každoročně v den počátku povstání (29. srpna), který je zároveň státním svátkem, jsou významnou politickou událostí, jíž se účastní celá řada ústavních činitelů, zahraničních hostů a politických představitelů ze všech úrovní slovenské politiky. Kromě symboliky času se konají též na symbolickém místě (Alexander 2006: 61) – Banská Bystrica byla centrem povstání, slavnosti zároveň probíhají v těsné blízkosti budovy Muzea SNP. I když akce přesahuje do více dnů, hlavní politická událost probíhá formou několikahodinového cyklu proslovů a pietních aktů. Výročí oslav se začalo slavit již po druhé světové válce, přičemž v odlišných obdobích nabývaly oslavy odlišných konotací, především konotací reprodukováných významů, nikoli nutně průběhu samotných oslav. Například po pádu komunistického režimu nedošlo k zásadní změně formátu (bylo zachováno kladení věnců, proslovy, doprovodný kulturní program, přítomnost domácích i zahraničních špiček nebo veteránů povstání), byl však změněn obsah ve vazbě na nově nastavený ideologický řád – například v rámci dominantního narativu přestal dominovat důraz na sovětskou pomoc povstání, povstání se naopak začalo rámovat jako součást evropské a demokratické tradice slovenské státnosti (Michela 2014: 5).

Celý akt (včetně doprovodného programu sestávajícího z koncertů nebo prezentace historické vojenské techniky) má každý rok obdobný charakter a strukturu³ a sestává z pietního aktu (kladení věnců k pomníku), úvodní řeči hostitele, kterým je ředitel Muzea SNP, a řeči přítomných ústavních činitelů.⁴ Každý rok tak vystupuje prezident, předseda vlády a předseda Národní rady.⁵ Během pětiletého výzkumu došlo k výměně na všech těchto postech, což se do značné míry projevuje i ve struktuře a obsahu proslovů. Ve funkci prezidenta se vystřídal Andrej Kiska a Zuzana Čaputová (od 2019), ve funkci premiéra Robert Fico a Peter Pellegrini (od 2018) a ve funkci předsedy Národní rady Peter Pellegrini a současný předseda Andrej Danko (od 2016). Kromě zmíněných ústavních činitelů se akce každoročně účastní i zástupci místní a regionální samosprávy, i když nikoli v pozici řečníků. Výjimku představuje bývalý předseda Banskobystrického kraje a současný poslanec a předseda Lidové strany Naše Slovensko (LSNS) Marian Kotleba mající neonacistické tendence (Maškarinec – Bláha 2016: 61; Maškarinec 2018). Součástí programu této strany je adorace Slovenského státu a Jozefa Tisa a také odmítání SNP, jež je označováno jako puč proti legitimní vládě, a jeho odkazu pro dnešní politický systém. Kromě neúčasti na ceremonii⁶ svůj odmítavý postoj Kotleba demonstroval vyvěšením černé vlajky z oken svého krajského úřadu. Jak ukážeme níže, Kotleba a jeho vztah nejen k historii, ale i současné politické preference se staly hlavním námětem proslovů v rámci oslav v roce 2017, které proběhly před slovenskými krajskými volbami, v jejichž rámci chtěl Kotleba obhajovat svůj mandát.

Tyto oslavy jsme sledovali výše zmíněnou dramaturgickou optikou inspirovanou dílem E. Goffmana v průběhu pěti po sobě následujících let (2015–2019). Výzkum probíhal formou polozúčastněného pozorování a zaznamenávání formy i obsahu akce do terénních

deníků.⁷ Jak jsme již zmínili, zpočátku jsme značný důraz kladli primárně na dramaturgickou a organizační stránku celé akce (viz Naxera – Krčál 2016b a 2017a), následně jsme se zaměřili především na obsah proslovů. Dramaturgický přístup zůstal využit pouze jako rámec strukturující zkoumaný terén. Ačkoliv terénní deníky obsahovaly i informace týkající se dramaturgické a organizační stránky, do tohoto textu, který je zaměřen na analýzu proslovů, se nepromítají. Se zaznamenanými a přepsanými proslovy jsme následně pracovali jako s jakýmkoli jiným textem. Data jsme zpracovali prostřednictvím induktivní obsahové analýzy (Hájek 2014). Během manuálního kódování jsme se soustředili témata, která byla rámovaná jako zdroj nebezpečí (ať už ve významu sekuritizace nebo vytváření morální paniky). Soustředili jsme se především na aktéry sekuritizace/vytváření morální paniky a na referenční objekty této snahy. Třetí proměnná, tedy nepřímí aktéři, je ve všech případech stejná – publikum přímé (vyskytující se na místě) a nepřímé (konzumenti televizního přenosu a dalších mediálních sdělení pokrývajících tuto událost) (srov. Musilová 2014).

SEKURITIZACE A VYTVÁŘENÍ MORÁLNÍ PANIKY: AKTÉŘI A REFERENČNÍ OBJEKTY

Během několikaletého výzkumu bylo možné zaznamenat, že v rámci některých z ročníků oslav se dalo vysledovat jedno dominantní téma (v našem pojetí tedy referenční objekt) prolínající se napříč jednotlivými proslovy, jež zazněly z úst politiků tvořících názorově a politicky heterogenní skupinu, nepatřících tedy k jediné politické straně. Většina těchto témat, kterým se budeme níže věnovat podrobněji, má zjevnou spojitost s bezpečností, respektive byla ze strany aktérů prezentována jako zdroj (ne)bezpečnosti. Šlo přitom zaznamenat odlišné úrovně důrazu, který byl na daný problém kladen a který se promítá v odlišení sekuritizace a vytváření morální paniky. Oslavy v roce 2015 byly výrazně ovlivněny tzv. migrační krizí – téma migrace proto rezonovalo jako ústřední motiv a došlo k využití odkazu SNP k vymezení se vůči migrantům přicházejícím do Evropy. Ročníku 2016 dominovala témata negativně i pozitivně chápaného vztahu Slovenska vůči Rusku a EU. Následující ročník byl ovlivněn probíhajícími volbami do krajských samospráv a důrazným vymezením se politických představitelů vůči tehdejšímu předsedovi krajské samosprávy Kotlebovi, respektive obecněji vůči fenoménům (neo)nacismu a (neo)fašismu (odkazy směřující proti Kotlebovi a byly však silné i v letech 2015 a 2016). Toto téma, tedy vymezení se vůči pravicovému extremismu, se přitom jeví v kontextu daných oslav protifašistického povstání jako přirozené. Ročníku 2018 dominantní téma chybělo, proslovy v tomto roce se zároveň nesly v méně konfrontačním duchu vykreslování zdrojů ohrožování Slovenska než předchozí ročníky. To samé můžeme říci i o posledním sledovaném ročníku, i když v tomto případě můžeme (i když ne v takové míře jako v roce 2017) nalézt vymezení se vůči současnému extremismu.⁸

Jak jsme již výše uvedli, třetí ze složek sekuritizačního procesu, respektive vytváření morální paniky, kterým jsou nepřímí aktéři, zůstává stranou našeho zájmu, jelikož jsou ve všech případech stejné. Jejich role byla v rámci sledovaných událostí pasivní a spočívala v tom, že byli recipienty pronášených sdělení (přímo nebo prostřednictvím médií). Z hlediska našeho výzkumu jsou relevantní další proměnné – byli jimi aktéři sekuritizace/vytváření morální paniky (tedy participující politici – viz výše), především pak ale referenční objekty (tedy prezentované zdroje nebezpečí), které se promítly do struktury kódovacího stromu. Ke každému referenčnímu objektu (tedy kódu) byly přiřazeny jednotlivé sub-kódy vykreslující podstatu zdroje ohrožení. Způsob kódování zachycuje schéma prezentované níže. I když analýza probíhala na základě kódů a sub-kódů, následující části jsou strukturovány následovně – každá část se věnuje jednomu z kódů, tedy referenčních objektů, směrem dovnitř však není uspořádána dle sub-kódů, ale dle aktérů sekuritizace/vytváření morální paniky a ročníků, což má za cíl zachytit případnou proměnu rétoriky jednotlivých aktérů napříč časem.

Tabulka 1
Struktura kódování

Kód / referenční objekt	Pravicový extremismus				Migrace				Vybraní aktéři evropské politiky	
Sub-kód	Fyzické ohrožení	Ohrožení státní moci	Ohrožení demokracie	Ohrožení identity	Ekonomické ohrožení	Fyzické ohrožení	Ohrožení demokracie	Ohrožení identity	Rusko jako hrozba	EU jako hrozba

Zdroj: Autoři.

Pravicový extremismus

Je logické začít tématem nacismu a fašismu jakožto hrozbami pro Slovensko, jelikož SNP bylo vedeno proti režimu Slovenského státu a jeho reálnému podřízení nacistickému Německu. Oslavy výročí SNP jsou proto neseny v duchu antinacismu a antifašismu. A to nikoli pouze ve vztahu k historickým událostem druhé světové války, ale i k aktuální slovenské stranickopolitické scéně. Na rozdíl od České republiky má Slovensko téměř nepetržitou zkušenost s přítomností krajně pravicových stran v parlamentu. Slovenská národní strana po dlouhou dobu vedená Jánem Slotou byla téměř vždy s výjimkou let 2002–2006 a 2010–2012 parlamentním tělesem (srov. Kluknavská – Smolík 2016), v několika případech i jako vládní strana. Roku 2016 však dostala krajně pravicová scéna nový rozměr parlamentním úspěchem neonacistické Lidové strany Naše Slovensko spojené s Marianem Kotlebou.⁹ Kotleba již v roce 2013 vyhrál druhé kolo volby předsedy Banskobystrického kraje (Buček – Plešivčák 2017; Mikuš – Gurňák – Máriássyová 2016) a roku 2016 jeho strana získala přes 8 % hlasů, což jí přineslo zisk 14 mandátů ve slovenském parlamentu. Oslavy konající se o rok později výrazně reagovaly nejen na rok starý parlamentní úspěch Kotleby, ale i na blížící se samosprávné volby v roce 2017. Odkazy namířené proti nebezpečí, které Kotleba, respektive obecněji (neo)nacismus a (neo)fašismus představují, se objevovaly již dříve.

Základem většiny proslovů napříč jednotlivými ročníky je adorace SNP, explicitní vymezení se vůči fašismu a nacismu a explicitní či implicitní vymezení se vůči Slovenskému státu jakožto nositeli této ideologie. Podobná prohlášení bylo možné nalézt u všech řečníků. Odkaz druhé světové války, padlých partyzánských hrdinů a v proslovech často zmiňované obětavosti slovenského národa jsou zároveň přenášeny z minulosti do současnosti a využívány v rámci současného politického boje.

V roce 2015 proslovy směřovaly v obecné rovině proti hrozbě nacismu, zatímco Marian Kotleba nebyl zmíněn jmenovitě. Tyto odkazy, kterých bylo ve srovnání s následujícími lety výrazně méně, se zaměřovaly nejen na ochranu odkazu SNP, který je krajní pravici zpochybňován, ale i na společenské nebezpečí existence krajní pravice. Například tehdejší předseda Národní rady Peter Pellegrini během oslav 2015 prohlásil: „*Nelze připustit tolerování nacistů. Nelze souhlasit s tím, že po našich ulicích pochodují gardy, co mlátí lidi*“ (Pellegrini 2015). Tímto výrokem tak Pellegrini rámoval (neo)nacisty jako zdroj přímého fyzického ohrožení obyvatelstva. Daleko důraznější apel směřující vůči krajní pravici zazníval v roce 2016, po úspěchu Kotleby v parlamentních volbách, byť i v tomto roce nebyl Kotleba vždy zmiňován přímo, ale v určitých narážkách. Situaci dobře vyjadřuje výrok Pavla Sečkáře, předsedy Slovenského svazu protifašistických bojovníků:¹⁰ „*Po volbách do Národní rady se vyholené hlavy, které dříve hajlovaly na ulici, rozvalují v poslaneckých lavicích*“ (Sečkář 2015). Tématu se v proslovu dotkl i prezident

Andrej Kiska, který hledal politické paralely doby povstání a současnosti: účastníci povstání překonali politické, ideologické a náboženské rozepře a shodli se na tom, že svoboda a rasová a náboženská rovnost jsou nejdůležitějšími hodnotami. Tyto hodnoty podle Kisky platí i v současné slovenské společnosti a je důležité je aktivně bránit. Nelze se hlásit k odkazu SNP a zároveň být tolerantní vůči názoru, že SNP byl černý bod slovenských dějin, což můžeme považovat za jasné vymezení se vůči Kotlebově vnímání SNP a Slovenského státu (viz výše). Nelze na jedné straně slavit výročí povstání proti fašismu a na straně druhé současné fašisty tolerovat. Tato argumentace je zjevnou narážkou na volební úspěch Lidové strany Naše Slovensko (Kiska 2015). V podobném duchu hovořil i Robert Fico, který v reakci na výsledky voleb zmínil své znepokojení nad tím, že si řada politických subjektů zvolila za svůj program nenávisť (Fico 2015).

Ve vztahu k vymezení se vůči (neo)nacismu a (neo)fašismu byly nejzajímavější bezpečyby oslavy v roce 2017, krátce před volbami do krajské samosprávy a reálnou hrozbou toho, že Kotleba obhájí svůj mandát ve vedení kraje. Tato obava byla umocněna změnou přímé volby předsedy samosprávy ze systému absolutní na systém prosté většiny. Vzhledem k řadě programově podobných „antikotlebovských“ kandidátů hrozilo rozmělnění hlasů a Kotlebovo vítězství. Tato hrozba se nakonec nenaplnila, jelikož několik kandidátů z antikotlebovského tábora kandidaturu vzdalo a podpořilo kandidáta Jána Luntera, jenž volbu nakonec vyhrál. Jedním z těchto kandidátů byl i Stanislav Mičev, dlouholetý ředitel Muzea SNP v Banské Bystrici a každoroční hostitel slavností. Slavnosti v roce 2017 byly z tohoto pohledu poněkud specifické, jelikož Mičev vystupoval zároveň v roli Kotlebova protikandidáta (slavnosti proběhly ještě před Mičevovým odstoupením z volby). Ve svém úvodním proslovu událost rámoval s důrazem na pospolitost a jednotu postupu proti fašistům v čele s Kotlebou: „*Je nás tu mnoho, co vyjadřujeme podporu antifašismu a svobodě. Jsme jednotní a takto to i zůstane*“ (Mičev 2017). Zazněla tedy výzva k jednotnému postupu proti Kotlebovi a jeho straně.

Silné antikotlebovské poselství měl i proslov prezidenta Kisky: „*Nestačí vzpomínat a řečnit, když se tady potulují pohrobci fašismu. Když vyhrál fašista, byl to v Banské Bystrici šok. Když se dostal do parlamentu, byl to ještě větší šok. Snažíme se s tím vyrovnat a na fašisty reagovat. Jaká nenávisť se skrývá za jejich úsměvy a zelenými tričky. Jejich jediný příspěvkem do veřejné debaty je šíření nenávisti. Umí zastrašovat a šikanovat, nemůžeme spravovat věci veřejné*“ (Kiska 2017). Téma rámoval i v kontextu nadcházejících krajských voleb: „*Postavíme se zlu a vyženeme fašistu z kraje v Banské Bystrici. Kotleba považuje počátek SNP za nejčernější den slovenské historie, jeho jediným příspěvkem je šíření nenávisti. Kraj za krajem nesmíme odevzdávat naší krásnou zemi fašistům. Nemusíme bojovat se zbraní v ruce, nemusíme být hrdinové, stačí, když budeme skuteční občané a budeme se účastnit demokratických voleb a vybereme nefašistického kandidáta. Je nás víc a můžeme je porazit a můžeme při tom čerpat z odvahy těch, co se zlu vzepřeli za neporovnatelně nepříznivějších podmínek*“ (Kiska 2017). V rámci tohoto apelu ukázkově instrumentalizoval minulost – jít v současnosti k volbám a volit proti fašistům je jistou analogií protifašistického boje účastníků SNP. Zároveň je patrné pokračování logiky obsažené v Mičevově projevu ve snaze o jednotu směřovanou proti hrozbě fašismu a setrvávání fašistického představitele v čele kraje.

Mobilizační rétoriku využíval i předseda Slovenské národní strany a zároveň předseda Národní rady Andrej Danko, který vyzval voliče, aby „*u voleb vystěhovali nacisty z kraje*“ (Danko 2017). Je přitom poněkud paradoxní, že tento apel zazněl z úst předsedy krajně pravicové strany.¹¹ V obdobném duchu hovořil předseda vlády Fico, který aktuální hrozbu (neo)nacismu propojoval odkazem Slovenského státu: „*[všichni víme] jak vypadalo Slovensko v době, kdy existoval Slovenský stát jakožto přísluhovač Hitlera. Žilo se tu klidně, ale chodili tu nacisté a gardisté, a byli to i Slováci, kteří se toho účastnili. No a vedle [místa konání oslav] je budova, ve které se dnes znovu říká ‚Na stráž‘ [pozdrav užívaný v období Slovenského státu slovenskými nacisty], a my máme pocit, že to*

je v pořádku. [...] Svoboda projevu neznamená hajlovat, křičet ‚Na stráž‘ a tak dále. Vyzývám orgány činné v trestním řízení, aby začaly konat“ (Fico 2017).

Ročník oslav 2018 proběhl celkově v méně konfrontačním duchu. Zřejmý odkaz ke Kotlebovi bylo možné nalézt opět u Pellegriniho (nyní již v roli předsedy vlády), který voliče krajní pravice zpochybňující odkaz SNP označil za lidi nemající úctu k historii a patřící na smetiště dějin. Zároveň poděkoval občanům kraje (sám Pellegrini pochází stejně jako Kotleba z Banské Bystrice) za to, že se ve volbách v roce 2017 semkli a uskutečnili „malé SNP“, čímž vyhnali Kotlebu z funkce ve vedení kraje a hájili tak odkaz SNP (Pellegrini 2018). V roce 2019 bylo však možné zaznamenat silnější varování před hrozbou současného extremismu. Podle prezidentky Čaputové založilo SNP antifašistickou tradici slovenského státu jakožto státu demokratického. SNP bylo výjimečné politickou, národnostní a náboženskou pluralitou – všichni se spojili, aby porazili zlo v podobě extremistické ideologie. To samé je třeba pro současnou slovenskou politiku (Čaputová 2019). Explicitnější odkazy byly ale patrné u dalších řečníků. Prvním z nich byl předseda SNS A. Danko, podle nějž je hanbou, že „v politice jsou lidé, kteří překrucují historii, oblékají si fašistické uniformy a požívají důvěry občanů“ (Danko 2018), čímž implicitně odkazoval ke Kotlebově straně. V současné době dle Danko roste riziko extremismu, nikoli ale pouze pravicového, respektive fašistického, ve svém proslovu totiž operoval i s hrozbou toho, co označil za „extremismus klasického liberalismu“. ¹² Vůči krajně pravicovému extremismu se vymezil i předseda vlády Pellegrini, který upozornil na propagandu a výzvy k násilí šířené přes sociální sítě. Upozornil na trend proměny a zmírňování extremistické rétoriky – pravicoví extremisté se v současnosti schovávají za hodnoty konzervatismu a tradicionalismu (Pellegrini 2019). To lze chápat jako poukázání na celou řadu politických aktérů a uskupení bojujících proti liberálně demokratickému řádu jakožto širiteli „zla“ (v podobě LGBT „propagandy“, podpory migrace, rozvratu „tradiční rodiny“, „ekologického totalitarismu“ atd.) z pozic (pseudo)konzervatismu. Extremisté cílí prostřednictvím propagandy na mladé lidi, které je proto třeba vzdělávat směrem k pochopení nebezpečí extremismu.

Současný pravicový extremismus byl tedy napříč ročníky a aktéry rámován jako bezpečnostní riziko, a to v různých ohledech (srov. Buzan – de Wilde – Wæver 2005). Především jde o fyzické ohrožení obyvatelstva, které bylo explicitně zmiňované v analyzovaných proslovech („po našich ulicích pochodují gardy, co mlátí lidi“). Mluví tímto odkazovali k jevu vytváření paramilitárních uskupení, které je symptomatické pro tuto formu extremismu (srov. Mareš 2012). Nemusí však jít vyloženě o paramilitární jednotky typu české Národní domobrany nebo Maďarských gard, ve slovenském politickém kontextu mohou být ztělesněny výrazně banálnějším příkladem – skupinami členů LSNS ve stranických tričkách, kteří se samovolně rozhodli držet hlídky ve slovenských vlacích. Touto činností zároveň nabourávali autoritu institucí státu, jelikož se snažili rozbít monopol státní moci na výkon fyzického násilí (Weber 1998) a spravedlnosti. Zároveň je pravicový extremismus prezentován jako hrozba demokratickému uspořádání a ústavnosti slovenského státu. Jelikož je v jednotlivých projevech slovenská politická identita nahlížena díky odkazu SNP jako antifašistická, je současný pravicový extremismus chápán i jako ohrožení identity národa.

Navzdory tomu, že fašismus a nacismus, respektive pravicový extremismus je vykreslen ze strany řady řečníků jako hrozba (a to poměrně zásadní a cílicí na odlišné aspekty fungování státu a společnosti), není referenčním objektem procesu sekuritizace, jelikož nedochází k volání po jednání překračujícím rámec standardní politiky (srov. Buzan – de Wilde – Wæver 2005). Právě naopak, dominantní požadované řešení prezentovaná ze strany jednotlivých aktérů souviselo s voláním po standardních demokratických procedurách, především po spojení se v rámci voleb a porážení extremistů. Na druhou stranu takovéto rámování extremismu plně odpovídá vyvolávání morální paniky (srov. Cohen 2011).

Migrace

Téma migrace bývá častým předmětem sekuritizace (například Burbeau 2011; Krotký 2019), kontext slovenské politiky není výjimkou (například Androvičová 2015). Negativní odkazy vůči migrantům v rámci slovenské politiky byly silně patrné před volbami v roce 2016, ale k zásadnímu zlomu došlo již v létě roku 2015 (Žúborová – Borárosová 2017: 10), kdy bylo možné zaznamenat jak zhoršení mediálního obrazu uprchlictví, tak posílení negativních výroků ze strany politiků, především tehdejšího premiéra R. Fica. Migrační vlna se Slovensku (ostatně stejně jako ČR) spíše vyhnula, což se promítlo i do vágních výroků politiků krátce po vypuknutí tzv. migrační krize. Ty byly nesené převážně v duchu „je to problém EU, nikoli Slovenska“. V letech 2015–2016 však vzniká „obranný diskurz“ rámujiící migraci jako bezpečnostní hrozbu pro Slovensko. To se projevilo mimo jiné změnou hlavního hesla strany Smer, který namísto dosavadní fráze, že „pracuje pro Slovensko“, přešel k heslu „chráníme Slovensko“ (Tamtéž: 8). Právě šéf Smeru Fico byl v tomto období v médiích nejcitovanějším politikem vyjadřujícím se k migraci. Negativní rámování migrantů se stalo politickým mainstreamem, výjimku představoval prezident Kiska. Nejdále zašel premiér Fico, jenž hovořil o tom, že by tajné služby měly monitorovat všechny muslimy na území Slovenska (Tamtéž).

Vzhledem k tomu, že podle existujících výzkumů bylo zlomovým obdobím pro negativní rámování migrace léto 2015, projevil se tento přístup i v rámci oslav SNP právě v daném roce. Zároveň je zajímavé, že až na občasné zmínky (například Ficova obava z útoků teroristů v hudebních klubech v roce 2017; Fico 2017) se téma v proslovech v ostatních letech (tedy 2016, 2018 a 2019) neobjevovalo. V roce 2015 se však k tématu migrace vyjádřili téměř všichni řečníci (byť každý v odlišném duchu), a migrace se tak stala ústředním motivem slavností. Jako nejrazantnější odpůrce migrace se profiloval Robert Fico, což odpovídá výše zmiňovaným výzkumům (Žúborová – Borárosová 2017).

Fico věnoval tématu migrace značnou část svého proslovu, který započal u SNP, a přes bezpečnostní hrozbu představovanou imigranty se navrátil zpět k SNP. Fašismus byla dle Fica hrozba, které se Slovensko díky SNP postavilo – nyní je zde nová hrozba, hrozba migrace, a je třeba, aby se Slovensko postavilo i této hrozbě a nezklamalo tak odkaz SNP. Dle tehdejšího premiéra je sice postavení uprchlíků politováníhodné, ale je třeba chránit „nás“, tedy Slováky a Evropany obecně (Fico 2015). Není tedy možné riskovat evropskou bezpečnost kvůli záchraně běženců. Utváření této dichotomie „My“ (Slováci, Evropané) versus „Oni“ (migranti) je možné nahlížet jako základní kategorizaci v rámci narativu (ne)bezpečnosti, zároveň jde o jednu ze základních kategorií populistické strategie (Knight 1998: 223). „*Netvařme se, že nevidíme strach lidí. Bojí se nejen na Slovensku, ale v celé Evropě. Netvařme se, že nevidíme příčiny tohoto jevu, a netvařme se, že jsme schopni tento problém vyřešit tak, že všechny přivítáme s otevřenou náručí bez ohledu na to, zda jsou to ekonomičtí spekulanti nebo lidé, kteří reálně potřebují ochranu svého života, zdraví a rodiny*“ (Fico 2015). Podle Fica se Slovensko neúčastnilo bombardování Sýrie nebo Libye a nepodílelo se tak na jejich destabilizaci. Nemůže být proto nařčeno z toho, že uprchlíkům nepomáhá, jelikož nenese vinu na tom, v jakém stavu jejich domovy jsou. Jakkoli je tedy třeba rozlišit jedince, kteří přicházejí kvůli financím, a jedince, kteří utíkají před válkou, Slovensko nemá povinnost pomáhat ani druhé z obou skupin. Vůči domácím oponentům proti tomuto názoru se Fico vymezil jako proti „*pseudohumanistům vítajícím uprchlíky*“. „*Evropa čelí nekontrolovanému přílivu uprchlíků z různých částí světa. Evropská politika, co se týká migrace, absolutně selhala. [...] neřízená imigrace může zničit Slovensko a Evropu. [...] Budme upřímní, vždyť my nejsme schopni integrovat vlastní romské spoluobčany, kterých máme statisíce. Jak můžeme integrovat lidi, kteří jsou navíc někde zcela jinde, a to způsobem života i náboženstvím? [...] Pokud se znovu objeví myšlenka kvót, tak jí odmítneme znovu*“ (Fico 2015). Dodal, že křesťané se integrovat dokážou, což je ovšem v rozporu s dřívějším tvrzením o neintegrovatelnosti Romů, kteří se v drtivé většině hlásí k římskému katolictví. V závěru proslovu Fico velice umně využil

SNP: „*Je třeba chránit tradice, hodnoty a demokracii, a když je nebudeme před imigranty dostatečně chránit, vyhrají ve volbách fašisti a nacisti, kteří se tohoto problému zhostí úplně jinak. Vyhráli by ti, proti kterým bylo vedeno Slovenské národní povstání*“ (Fico 2015).¹³

Shrneme-li rámování migrace ze strany Roberta Fica, můžeme na ni nahlížet jako sekuritizovaný fenomén, což je patrné jak z intenzity vykreslení dané hrozby, tak z repertoáru navrhovaných řešení překračujících standardní politiku (například to, že by tajné služby měly monitorovat všechny muslimy na území Slovenska) a zákonné normy (v případě odmítnutí kvót na přerozdělení migrantů jde o překročení zákonné normy na unijní úrovni). Ohrožení Slovenska migrací je patrné v několika rovinách – tím prvním je ohrožení ekonomické (jde o „ekonomické migranty“, kteří již svou přítomností poškodí ekonomiku státu), dále ohrožení spočívající v „ohrožení kultury, respektive soudržnosti společnosti“ (srov. Czajka 2014; Mukhin 2015; Lægaard 2010) z důvodu kulturní odlišnosti a neintegrovatelnosti (údajných) příchozích a samozřejmě také ohrožení fyzické („příchozí jsou potenciální teroristé“). Poslední linie ohrožení může posilovat extremistické tendence ve společnosti („nebudeme-li proti migraci my, budou lidé volit Kotlebu“).

Rusko a Evropská unie

Posledními referenčními objekty, kterým se budeme věnovat, jsou významní hráči (nejen) evropské politiky – EU a Rusko, respektive vztah bezpečnosti Slovenska a těchto aktérů. EU a Rusko jsme se rozhodli spojit do jedné kapitoly vzhledem k tomu, že u proslovů analyzovaných aktérů, zejména u R. Fica, který tomuto tématu (ostatně stejně jako výše zmíněné migraci) věnoval největší prostor, bylo možné často zaznamenat negativní rámování jednoho a zároveň pozitivní rámování druhého z aktérů. Téma EU a Ruska bylo nejsilněji zdůrazněno v letech 2015 a 2016, především ve vztahu k tzv. migrační krizi a také postoji EU vůči Rusku.

Ve svém proslovu v roce 2015 definoval předseda Národní rady Pellegrini tři významné bezpečnostní hrozby, na které musí brát Evropa a Slovensko zřetel – ruské zahraničněpolitické aktivity, válka na Ukrajině a migrace (Pellegrini 2015). Své prohlášení ale dále nespécifikoval – v čem přesně představují hrozbu, jak se s hrozbou vypořádat atd. Rusko je ale jednoznačně označené jako zdroj hrozby (dokonce dvojím způsobem, jelikož je zároveň aktérem války na Ukrajině).

Výrazně obsáhleji o bezpečnostních konotacích vztahu Slovenska k EU a Rusku hovořil Fico. „*Slovenské národní povstání je perla, kterou by se chtěl pyšnit příslušník každého národa a státu. Tato perla nám umožňuje hovořit pravdy*“ (Fico 2015). Jednou z těchto pravd je dle Fica to, že Československo bylo Západem zaprodáno v Mnichově. Tímto započal vymezení se vůči Západu, jež se neslo celým proslovem a vyústilo do kritiky EU v souvislosti s její migrační politikou a s nebezpečím, které mají migranti pro EU představovat.¹⁴ „*Evropa čelí nekontrolovanému přílivu uprchlíků z různých částí světa. Evropská politika, co se týká migrace, absolutně selhala. [...] Pokud se znovu objeví myšlenka kvót, tak jí odmítneme znovu*“ (Tamtéž). Toto vymezení se vůči EU doplnil konstatováním, že si je vědom, že se v publiku nalézá řada zástupců evropských zemí, kteří, jak doufá, předají jeho vzkaz svým vládám a Bruselu. Neřízená „*imigrace může zničit Slovensko a Evropu*“ (Tamtéž). Nikdo proto nemůže být nikým nucen k povinnému přijímání uprchlíků. „*Země má právo si vybrat, koho a v jakém množství chce přijmout*“ (Tamtéž).¹⁵ Politika EU tak dle Fica zcela zjevně představuje bezpečnostní hrozbu pro Slovensko, především kvůli migrační politice, zároveň také eskalací vztahu s Ruskem.

V roce 2016 Fico do určité míry symbolicky navázal na svůj předchozí projev, když hovořil o tom, že má obavy z toho, že někteří představitelé slovenské a evropské politiky hledají nepřítele, na kterého by mohli svalit všechny své problémy. Zdůraznil, že odmítá jakékoli antipatie vnášené do rusko-slovenských vztahů a svalování příčin všech problémů na Rusko, přičemž z kontextu projevu bylo patrné, že tím, kdo takto rámuje Rusko, je

Evropská unie. Zároveň Fico varoval před možnou eskalací konfliktu mezi Evropou a Ruskem.¹⁶ Sovětský svaz měl lví podíl na porážce nacismu a není možné z Ruska dělat nepřítele (Fico 2016). Robert Fico byl tedy v tomto i v předchozím ročníku jediným řečníkem, který na jedné straně hájil spojenectví s Ruskem, na druhé straně se vymezoval vůči EU – v roce 2016 spíše implicitně, v roce 2015 značně explicitně.¹⁷

Shrneme-li vztah řečníků k oběma aktérům evropské politiky, respektive k jejich rámování jako hrozbě, nalézáme dva narativy. Prvním je označení Ruska za blíže nespecifikovanou hrozbu (např. Pellegrini), druhým je označení EU jakožto hrozby ze strany R. Fica. Důvodem tohoto nazírání EU je její migrační politika. EU je tak aktérem, který nepřímo ohrožuje Slovensko tím, že podporuje přímý zdroj ohrožení Slovenska, kterým je migrace, v dalších proslovech Ficem sekuritizovaná. Zároveň ale nelze konstatovat, že by se EU stala z Ficova pohledu objektem sekuritizace, argumentace ovšem naplňuje atributy vyvolávání morální paniky. V případě Pellegriniho bylo označení Ruska za hrozbu tak stručným a vágním prohlášením bez implikací, že není možné v tomto případě hovořit ani o morální panice, natož sekuritizaci.

SHRNUTÍ A ZÁVĚR

V jednotlivých částech tohoto textu jsme se zaměřili na čtyři referenční objekty, které byly v rámci oslav výročí SNP zmiňovány v souvislosti s bezpečností Slovenska a rámovány odkazem SNP – šlo o (pravicový) extremismus, migraci, Rusko a EU. Jde ve všech případech o témata, jež jsou zásadní pro současnou evropskou politiku (jak evropských zemí, tak EU jako celku). Přinejmenším v kontextu zemí V4 můžeme pozorovat úspěch krajní pravice (byť s rozdílnou intenzitou mezi zeměmi) (například Kazharski 2017), silné protiimigrační postoje značné části politické reprezentace, v některých případech režimu jako takového (například Kalmar 2018), kritiku evropské politiky (například Kaniok – Havlík 2016) a příklon části politické reprezentace k Rusku (například Benazzo 2017; Naxera – Krčál 2018). Většina těchto témat je přitom spojena s probíhající diskuzí o možném ústupu liberální demokracie ve střední Evropě (například Buštíková – Guasti 2017).

Jak jsme již uvedli, úspěch krajní pravice na parlamentní úrovni se nevyhnul ani Slovensku. Ostatní aktéři slovenské politické scény na úspěch Mariana Kotleby reagovali silným vymezáním se, respektive vyvolávání morální paniky vůči krajní pravici. Zároveň ale nešlo o její sekuritizaci, jelikož nástroje namířené proti krajní pravici, po kterých řečníci volali, nevyčnuly nad rámec standardní politiky, právě naopak. Krajní pravice zaznívala v rámci námi zkoumaných oslav výročí SNP napříč jednotlivými ročníky a řečníky. Poukazování na problematičnost a nebezpečí (neo)nacismu a (neo)fašismu není záležitostí pouze oslav výročí SNP, ale širším politickým fenoménem. Argumentace proti krajní pravici pronesená v rámci slavností se však může opřít o symboliku místa, času a události (Alexander 2006: 61). Dochází tedy k využití historického odkazu k podpoře aktuálních politických požadavků, které jsou ovšem v případě konstrukce morální paniky týkající se (neo)nacismu a (neo)fašismu s tímto odkazem přímo propojeny. Současně však bylo možné identifikovat situace, kdy byl odkaz SNP ze strany řečníka instrumentalizován k podpoře politických požadavků, které neměly s celebrou událostí jakoukoli spojitost. Příkladem je Robert Fico, jenž napříč ročníky zaujal pozici „jediného sekuritizátora“ využívajícího odkazu SNP k sekuritizaci migrace (a vyvolávání morální paniky vůči EU), které dával do přímé souvislosti s tímto odkazem. Ostatní řečníci napříč jednotlivými ročníky hovořili o hrozbách pro Slovensko v daleko menší míře (s výjimkou pravcového extremismu) a spíše nahodile a bez podrobnější argumentace (šlo například o Pellegriniho označení Ruska a migrace jakožto bezpečnostních rizik současné Evropy).

Příklad R. Fica tedy dobře ukazuje využití *de facto* nesouvisejícího historického odkazu k sekuritizaci migrace. Ta probíhá a zároveň je zkoumána na několika úrovních. Může jít o výzkum sekuritizace v rámci oficiálních postojů politických aktérů (například Androvičová 2015; Krotký 2019), jejich mediálních sděleních (Žúborová – Borárosová 2017),

v našem případě pak v rámci veřejných událostí. Proces sekuritizace probíhající v rámci veřejných proslovů musí být zkoumán odlišně – přímým terénním výzkumem. Ten přitom není při výzkumu sekuritizace často využívaný (například Lupták 2017). Takto realizovaný výzkum sekuritizačních strategií může poskytnout odlišnou perspektivu a je využitelný pro analýzu proslovů v nejrůznějších kontextech (volební setkání, veřejný proslov politika atd.). Zároveň tento způsob umožní zachytit využití symboliky dané události v rámci sekuritizačního procesu.

¹ K výzkumu oslav výročí SNP v Banské Bystrici, která byla centrem povstání, jsme se dostali poprvé více méně náhodně v roce 2010 pod vlivem symbolického interakcionismu a z něj vycházejícího dramaturgického přístupu v díle Ervinga Goffmana (zejména 1959, 1963, 1974). Toto teoretické zázemí ovlivnilo náš důraz na organizační a dramaturgické aspekty slavností, který se promítl do prvního publikovaného textu (Krčál – Naxera 2011). V tomto ohledu jsme se zapojili do široké tradice výzkumu festivalů, jež v českých společenských a humanitních vědách existuje (obecněji například Musilová 2014, případně konkrétněji Hájková et al. 2018a). Poté, po několikaleté přestávce, jsme pokračovali v letech 2015–2019 již v systematictější každoročním terénním výzkumu realizovaném formou polozúčastněného pozorování. Od počátku této fáze výzkumu jsme vedle organizační stránky začali pozornost zaměřovat namísto formy na obsah dané akce, tedy především na proslovy, které v rámci oslav zaznívají. Některé další publikované texty tak kombinují oba tyto pohledy (například Naxera – Krčál 2015b), přičemž náš zájem o obsah začal převyšovat nad zájmem o formu (například Naxera – Krčál 2017b). Výzkum nás postupně utvrdil v pohledu na tyto slavnosti jako na politický svátek spojený se symbolikou určitého místa a celebrované události, díky čemuž slouží k produkci nejrůznějších diskurzů, včetně sekuritizačních. I když jsme se v našem výzkumu tematicky výrazně posunuli, uvědomujeme si, že je třeba sledovat jednotlivé prvky daného svátku a jeho performativní aspekty (Šima 2017: 45). Dramaturgická rovina pro nás zůstala důležitá tedy spíše jako zdroj dat pro následný výzkum proslovů.

² Může jít o režimy klasicky označované jako totalitní, které v propagandě využívají řadu historických odkazů (například Taylor 2003). Obdobný princip může být ale naopak využit i demokratickou opozicí vůči nedemokratické vládě (například Doucette 2018). Politizovaná historie je integrální součástí politiky v jakémkoli typu režimu včetně zavedených demokracií – v případě polistopadové české politiky byla výrazně politizována například témata sudetských Němců (například Houžvička 2005; Novotný 2012), konce druhé světové války a osvobození (například Krčál – Naxera 2019), případně vypořádání se s odkazem komunistického režimu, které často bývá chápáno jako nedostatečné a bývá základem současných antikomunistických rétorik (například Hrubeš – Navrátil 2017 a 2018). Užití historických odkazů v rámci politické diskuze bylo v českém případě dobře viditelné v roce 2018, kdy se slavila kulatá výročí řady událostí moderních dějin důležitých pro českou státnost – vzniku Československa, komunistického převratu nebo sovětské okupace. Nejen k těmto tématům se vyjadřovala většina důležitých politických představitelů. Pro diskuzi o historii v demokratické politice platí pluralita v interpretaci jednotlivých historií, byť povětšinou lze nalézt dominantní narativ spojený s klíčovými politickými aktéry. Pro režimy obracející se směrem k nedemokracii je naopak typické vytrácení této plurality ve prospěch jediného výkladu, který se stává nejen dominantní, ale hegemonní. Příkladem může být přepisování dějin v současném Maďarsku (Benazzo 2017).

³ Výjimku představoval poslední sledovaný ročník, který proběhl u příležitosti 75. výročí. Stejně jako v případě 70. výročí (které jsme ovšem ještě nesledovali), byly tyto oslavy masovějšího charakteru, což se projevilo restrukturalizační formátou oslav (přesunutí pódia a celé události do parku ležícího opodál klasického dějiště oslav, který má větší diváckou kapacitu). Účastníků (jak diváků, tak politických hostů) bylo řádově více než při běžných oslavách, stejně tak přímých vystupujících na pódiu. Rozsáhlejší byly i doprovodné programy, které v tomto případě zahrnovaly například přehlídku bojové techniky slovenské armády (šlo o první vojenskou přehlídku na celém Slovensku pořádanou po jedenáctileté pauze).

⁴ Celá oficiální část programu, tedy pietní akt a politické proslovy, jsou každoročně živě přenášeny slovenskou veřejnoprávní televizí.

⁵ Téměř každý rok také hovoří zástupce Rumunska, jelikož na osvobození Banské Bystrice kromě sovětských participovala i rumunská vojska, a také zástupce svazu protifašistických bojovníků. V roce 2019 hovořili i zástupci českého a ruského parlamentu.

⁶ Během oslav v roce 2016 jeho nepřítomnost komentoval hostitel akce slovy „*proč tu není pan župan, to asi vysvětlovat nemusím, ale neodpustím si tu poznámku*“ (Mičev 2016).

⁷ Polozúčastněné pozorování bylo realizováno podle následujícího schématu: 1) v časovém předstihu projdeme celý prostor, který se vzápětí stane našim výzkumným terémem, 2) strategicky se rozmístíme tak, abychom obsáhli jak proslovy přednášené na pódiu, tak interakci ze strany publika, 3) individuálně zapisujeme poznatky do terénních deníků, 4) získaná data následně společně přepíšeme do finální podoby terénního deníku, který obsahuje co nej přesnější záznamy obsahů (včetně doslovných citací proslovů) a formy sledované události.

⁸ Než se budeme věnovat hrozbám prezentovaným v oficiálních proslovech, je zajímavé upozornit ještě na jinou perspektivu, kterou můžeme označit za perspektivu diváckého aktérství vyplývajícího z toho, že přihlížející

veřejných událostí při zaujetí určité formy jednání (například pokřik, nesení transparentu nebo vyjádření názoru, který je v kontradikci s oficiální situační definicí) nabývají akterských atributů (srov. Goffman 1959; Musilová 2014). Kromě výše zmíněné (ne)účasti Kotleby spočívající ve vyvěšení černé vlajky a transparentu s nápisem „Yankees go home! Stop NATO“ šlo napříč lety o několik skupin aktérů, kteří se vymezovali vůči oficiálnímu vyznění slavnosti a oficiálnímu směřování zahraniční politiky Slovenska. Byli především zástupci neparlamentní Komunistické strany Slovenska, kteří pravidelně přicházejí s transparenty s hesly jako „já nejsem NATO, já jsem mír“, „NATO válkou proti míru“ nebo „Nechceme základny, zbraně a vojska NATO na Slovensku“, případně další ojedinelí aktéři nesoucí většinou vlajky či transparenty s přeškrtnutým symbolem NATO či EU. Z tohoto pohledu je zdrojem ohrožení Slovenska samotné zapojení do transatlantických struktur, které jsou příčinou konfliktů.

⁹ K vývoji strany a genezi pozice Mariana Kotleby viz Maškarinec a Bláha (2016: 51–52), Maškarinec (2018), Kluknavská (2012), Mikušovič (2007).

¹⁰ Ačkoli nejde o politického představitele, jako zástupce významné společenské organizace stojící na pódiu s ústavními činiteli představuje relevantní objekt zájmu.

¹¹ Strana byla pod vedením dlouhodobého předsedy Jána Sloty vnímána jako krajně pravicový subjekt s nádechem extremismu (srov. Kopeček 2007; Kluknavská – Smolík 2016). Po změně vedení v roce 2012, kdy Slotu vystřídal právě Danko, se strana pokouší o částečně odlišnou prezentaci.

¹² Slovensko vyrůstá z cyrilometodějské tradice, která je ohrožena tímto „liberálním extremismem“ (Danko 2018). Tento výrok zapadá do politického proudu snažícího se (nejen na Slovensku – může jít o současné Rusko, Maďarsko nebo Polsko) o renesanci (pseudo)konzervatismu, vůči němuž bývá vykeslována hrozba liberalismu. Tento trend byl patrný mimo jiné v rámci rýtoriky kandidátů (v čele se soudcem Štefanem Harabinem) nedávno uskutečněné slovenské prezidentské volby.

¹³ Ostatní řečníci se věnovali migraci spíše okrajově, případně z odlišné perspektivy nebo vůbec. Tehdejší předseda Národní rady Pellegrini ji bez dalšího vysvětlení označil za jednu z bezpečnostních hrozeb současné Evropy (Pellegrini 2015), prezident Kiska ji vůbec nezminil. Ve srovnání s Ficem výrazně odlišnou pozici zaujal předseda dolní komory rumunského parlamentu Valeriu Zgonea. Ten se ve svém prosluvu soustředil téměř výhradně na otázku současné migrační vlny. V souvislosti se situací uprchlíků konstatoval, že „jsme Evropané, ale hlavně jsme lidé“ (Zgonea 2015) – naší povinností je tedy pomáhat dalším lidem, přičemž zároveň zdůraznil, že jedním ze znaků evropské civilizace je humanismus, který by měl být ctěn, „imigranti mají právo na důstojnost“ (Tamtéž) a nemají být zadržováni ve špatných podmínkách detenčních táborů na hranicích. Evropa nemůže odmítat nebo ostrakizovat běžence, jelikož utíkají před aktéry, kteří proti nim používají teroristické postupy. Teror je tedy to, před čím migranti utíkají, nikoli to, co se snaží do Evropy dle řady odpůrců migrace přinést. Zároveň popřel, že by hlavní vlna migrantů byli migranti ekonomičtí, což je častým argumentem odpůrců migrace (například Naxera – Krčál 2018) včetně Roberta Fica (viz výše) – ti, kdo přicházejí do Evropy, jsou z naprosté většiny uprchlíci váleční.

¹⁴ Kritikou Západu si Fico zároveň připravoval půdu pro adoraci Ruska: „Vážím si příslušníků všech spojenec-kých armád, ale je třeba zdůraznit, že Slovensko osvobodili příslušníci Rudé armády a Rumuni“ (Fico 2015). Dále poděkoval všem Slovákům, kteří podpořili jeho rozhodnutí položit věnec na hrob neznámého vojína během květnových oslav konce války v Moskvě. Oslavy sedmdesátého výročí konce války v Moskvě byly specifické kontextem evropských sankcí namířených vůči Rusku kvůli dění na Ukrajině. Z tohoto důvodu se oslav neúčastnila většina západních státníků, Fico představoval jednu z evropských výjimek. Oslav se naopak účastnili představitelé Číny nebo KLDR.

¹⁵ Slovensko je přitom jednou ze zemí, která se tzv. migrační krize vyhnula, ale hlasitě protestovala vůči plánu na kvótní přerozdělování migrantů, což je ostatně situace platící i pro český kontext, kdy se vůči kvótám vymezila většina politických aktérů (například Strapáčová – Hloušek 2018).

¹⁶ Explicitně zmínil tehdejší britskou premiérku Theresu Mayovou, která připustila svoji ochotu k použití jaderné zbraně, bude-li to nutné.

¹⁷ Ostatní napříč jednotlivými ročníky výrazně hájí slovenské členství v EU, které nezpochybňují, zároveň ale z jejich strany nedochází k vykreslení Ruska jakožto hrozby. Naopak v rámci oslav roku 2019 hovořil předseda Národní rady A. Danko o „svých přátelích z ruského parlamentu“ (Danko 2019) a v projevu on i místopředseda Rady federace Ruského federálního shromáždění Iljas Umachanov, jenž se jakožto zástupce Ruska výjimečně oslav účastnil v roli řečníka, požadovali „sblížení obou národů“ (Umachanov 2019).

Literatura

- Agamben, Giorgio (2005): *State of Exception*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Alexander, Jeffrey, C. (2006): Cultural pragmatics: social performance between ritual and strategy. In: Jeffrey, A. C. – Giesen, B. – Mast, J. L. (eds.): *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics*. New York: s. 29–90, <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511616839.002>>.
- Androvičová, Jarmila (2015): Sekuritizácia migrantov na Slovensku – analýza diskurzu. *Sociológia*, Vol. 47, No. 4, s. 319–339.
- Balzacq, Thierry (2005): The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*, Vol. 11, No. 2, s. 171–201, <<https://doi.org/10.1177/1354066105052960>>.

- Benazzo, Simone (2017): Not All the Past Needs To Be Used: Features of Fidesz's Politics of Memory. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, Vol. 11, No. 2, s. 198–221, <<https://doi.org/10.1515/jnmlp-2017-0009>>.
- Bourbeau, Philippe (2011): *The securitization of migration. A study of movement and order*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780203829349>>.
- Buček, Ján – Plešivčák, Martin (2017): Self-government, development and political extremism at the regional level: A case study from the Banská Bystrica region in Slovakia. *Sociológia*, Vol. 49, No. 6, s. 599–635.
- Burzová, Petra (2014): *Okouzlení pohledem na dav. Principy uzavření a meze postsocialistické slovenské sebeidentifikace*. Praha: SLON.
- Bušítková, Lenka – Guasti, Petra (2017): The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe? *Politics and Governance*, Vol. 5, No. 4, s. 166–176, <<https://doi.org/10.17645/pag.v5i4.1156>>.
- Buzan, Barry – de Wilde, Jaap – Wæver, Ole (2005): *Bezpečnost: Nový rámec pro analýzu*. Brno: Centrum strategických studií.
- Cohen, Stanley (2011): *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*. Oxon: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780203828250>>.
- Czajka, Agnes (2014): Migration in the Age of Nation-State: Migrants, Refugees, and the National Order of Things. *Alternatives*, Vol. 39, No. 3, s. 151–163, <<https://doi.org/10.1177/0304375415570453>>.
- Doucette, Siobhan (2018): The uses of history by the Polish democratic opposition in the late 1970s. *Nationalities Papers*, Vol. 46, No. 3, s. 341–357, <<https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1352574>>.
- Goffman, Erving (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: Doubleday.
- Goffman, Erving (1963): *Behavior in Public Places*. New York: Simon&Schuster.
- Goffman, Erving (1974): *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. London: Northeastern University Press.
- Goode, Erich – Ben Yehuda, Nachman (2009): *Moral panics. The social construction of deviance*. Oxford: Blackwell, <<https://doi.org/10.1002/9781444307924>>.
- Hájek, Martin (2014): *Čtenář a stroj. Výbrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: SLON.
- Hájková, Dagmar – Horák, Pavel – Kessler, Vojtěch – Michela, Miroslav (eds.) (2018a): *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha: Academia.
- Hájková, Dagmar – Horák, Pavel – Kessler, Vojtěch – Michela, Miroslav (2018b): Úvod. In: D. Hájková – P. Horák – V. Kessler – M. Michela (eds.): *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha: Academia: s. 13–42.
- Houžvička, Václav (2005): *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum.
- Hrubeš, Milan – Navrátil, Jiří (2017): Constructing a Political Enemy: Anti-Communist Framing in the Czech Republic between 1990 and 2010. *Intersections*, Vol. 3, No. 3, s. 41–62, <<https://doi.org/10.17356/ieejsp.v3i3.347>>.
- Hrubeš, Milan – Navrátil, Jiří (2018): Contesting communism after its fall: Anti-communist mobilizations in the Czech Republic between 1990 and 2010. *East European Politics*, Vol. 34, No. 1, s. 1–21, <<https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1423966>>.
- Kalmar, Ivan (2018): ‘The battlefield is in Brussels’: Islamophobia in the Visegrád Four in its global context. *Patterns of Prejudice*, Vol. 52, No. 5, s. 406–419, <<https://doi.org/10.1080/0031322X.2018.1512473>>.
- Kaniok, Petr – Havlík, Vlastimil (2016): Populism and Euroscepticism in the Czech Republic: Meeting Friends or Passing By? *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 16, No. 2, s. 20–35.
- Kazharski, Aliaksei (2017): The End of ‘Central Europe’? The Rise of the Radical Right and the Contestation of Identities in Slovakia and the Visegrad Four. *Geopolitics*, Vol. 23, No. 4, s. 754–780, <<https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1389720>>.
- Kluknavská, Alena – Smolík, Josef (2016): We hate them all? Issue adaptation of extreme right parties in Slovakia 1993–2016. *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49, s. 335–344.
- Kluknavská, Alena (2012): Krajně pravicové strany v parlamentních volbách 2012 na Slovensku. *Rexter*, Vol. 11, No. 1, s. 1–35, <<https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2016.09.002>>.
- Knight, Alan (1998): Populism and Neo-populism in Latin America. Especially Mexico. *Journal of Latin American Studies*, Vol. 30, No. 2, s. 223–248, <<https://doi.org/10.1017/S0022216X98005033>>.
- Kopeček, Lubomír (2007): *Politické strany na Slovensku 1989–2006*. Brno: CDK.
- Krčál, Petr – Naxera, Vladimír (2011): Veřejné akce jako divadelní představení. *Central European Political Studies Review*, Vol. 13, No. 1, s. 1–23.
- Krčál, Petr – Naxera, Vladimír (2019): Mýtus svobody: čtyři roky výzkumu Slavností svobody v Plzni. *Střed*, Vol. 11, No. 1, s. 80–101.
- Krotký, Jan (2019): When Migration Unites Political Parties: The Securitisation of Migration in Czech Party Manifestos. *Politologický časopis*, Vol. 26, No. 3, s. 181–199, <<https://doi.org/10.5817/PC2019-3-181>>.
- Lægaard, Sune (2010): Immigration, Social Cohesion, and Naturalization. *Ethnicities*, Vol. 10, No. 4, s. 452–469, <<https://doi.org/10.1177/1468796810378324>>.
- Lupták, Lubomír (2017): *(Ne)bezpečnost ako povolanie*. Brno: Doplněk.
- Mareš, Miroslav (2012): *Paramilitarismus v České republice*. Brno: CDK.
- Maškarinec, Pavel – Bláha, Petr (2016): Křivda jako příležitost pro nové politické strany? Kotleba – Lidová strana Naše Slovensko na cestě do parlamentu. *Politics in Central Europe*, Vol. 12, No. 2S, s. 45–66.

- Maškarinec, Pavel (2018): Strategic Voting in Slovak Regional Elections of 2013 and 2017: Evidence for Duverger's Law in Elections of Presidents of Regional Self-Government? *Sociológia*, Vol. 50, No. 6, s. 697–726, <<https://doi.org/10.31577/sociologia.2018.50.6.26>>.
- Miháliková, Silvia (2005): Sviatky na Slovensku ako súčasť politických rituálov. *Historický časopis*, Vol. 53, No. 2, s. 339–354.
- Michela, Miroslav (2008): Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska. *Forum Historiae*, Vol. 2, No. 1, s. 1–13.
- Michela, Miroslav (2014): Oslavovaní a zatracovaní. Povstalci a oslavy SNP ako predmet oficiálneho pripomínania protifašistického odboja. *Moderní dějiny*, <<http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/clovek-ve-valce-a-valka-v-cloveku-slovenske-zamysleni/>>.
- Mikuš, Roman – Gurňák, Daniel – Máriássyová, Anna (2016): Analýza volebnej podpory Mariána Kotlebu ako reprezentanta krajnej pravice v krajských voľbách 2013. *Sociológia*, Vol. 48, No. 1, s. 48–70.
- Mikušovič, Dušan (2007): Slovenská pospolitosť včera a dnes. *Rexter*, Vol. 6, No. 1, s. 1–24.
- Mukhin, Yevhen (2015): Cultural Security of Slovakia in the Context of the Integration of the Slovak Republic in the EU. *Politické vedy*, Vol. 18, No. 2, s. 66–87.
- Musilová, Martina (2014): Teatralita verejných udalostí – uvedení do problematiky. *Theatralia*, Vol. 17, No. 1, s. 9–24.
- Naxera, Vladimír – Krčál, Petr (2016a): Obrazy ne-bezpečnosti v projevoch slovenských politiků. *Politics in Central Europe*, Vol. 12, No. 1S, s. 49–61.
- Naxera, Vladimír – Krčál, Petr (2016b): Oslavy výročí Slovenského národného povstání v Banské Bystrici v roce 2016 jako legitimizační nástroj představ slovenských politiků. *Acta FF ZČU*, Vol. 8, No. 2, s. 31–42.
- Naxera, Vladimír – Krčál, Petr (2016c): The Slovak National Uprising as a national treasure? Interpretation and legacy of the SNU in Slovak political discourse and national mythology. *Annual of Language & Politics and Politics of Identity*, Vol. XS, No. 1, s. 83–102.
- Naxera, Vladimír – Krčál, Petr (2017a): Perceptions of Slovak Politicians and their Discursive Reification at the Celebrations of the Slovak National Uprising in 2016. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, Vol. 17, No. 2, s. 279–294.
- Naxera, Vladimír – Krčál, Petr (2017b): Všichni proti jednomu? „Anti-kotlebovský“ diskurz na oslavách výročí SNP 2017. *Central European Journal of Politics*, Vol. 3, No. 2, s. 26–38.
- Naxera, Vladimír – Krčál, Petr (2018): “This is a Controlled Invasion”: The Czech President Miloš Zeman's Populist Perception of Islam and Immigration as Security Threats. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, Vol. 12, No. 2, s. 192–215, <<https://doi.org/10.2478/jnmlp-2018-0008>>.
- Novotný, Lukáš (2012): Dekrety, odsun sudetských Němců v historické paměti Čechů. Výsledky reprezentativního dotazníkového šetření. *Naše společnost*, Vol. 10, No. 2, s. 30–34.
- Oláh, Gábor (2013): Kolektivní paměť, prostor a významy. Případ náměstí Svobody v Budapešti. *Sociologický časopis*, Vol. 49, No. 5, s. 729–750.
- Randák, Jan (2008): Historie v současném i budoucím veřejném prostoru – úvahy o dějinách a paměti. *Forum Historiae*, Vol. 2, No. 1, s. 14–22.
- Slačálek, Ondřej (2018): Morální panika a její kritici. *Central European Journal of Politics*, Vol. 4, No. 1, s. 4–33.
- Strapáčová, Michaela – Hloušek, Vít (2018): Anti-Islamism without Moslems: Cognitive Frames of Czech Antimigrant Politics. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, Vol. 12, No. 1, s. 1–30, <<https://doi.org/10.2478/jnmlp-2018-0001>>.
- Šima, Karel (2017): Od rituálů a obyčejů k performancím aneb jak studovat festivaly moderní doby? *Studia Ethnologica Pragensia*, No. 1, s. 17–49.
- Taylor, Philip, M. (2003): *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*. Manchester: Manchester University Press.
- Weber, Max (1998): *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh.
- Žúborová, Viera – Borárosová, Ingrid (2017): Migration Discourse in Slovak Politics. Context and Content of Migration in Political Discourse: European Values versus Campaign Rhetoric. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, Vol. 11, No. 1, s. 1–19, <<https://doi.org/10.1515/jnmlp-2017-0005>>.

Dokumenty

- Čaputová, Zuzana (2019): Projev při příležitosti oslav 75. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Danko, Andrej (2017): Projev při příležitosti oslav 73. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Danko, Andrej (2018): Projev při příležitosti oslav 74. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Danko, Andrej (2019): Projev při příležitosti oslav 75. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Fico, Robert (2015): Projev při příležitosti oslav 71. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Fico, Robert (2016): Projev při příležitosti oslav 72. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Fico, Robert (2017): Projev při příležitosti oslav 73. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Kiska, Andrej (2015): Projev při příležitosti oslav 71. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Kiska, Andrej (2017): Projev při příležitosti oslav 73. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Mičev, Stanislav (2016): Projev při příležitosti oslav 72. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Mičev, Stanislav (2017): Projev při příležitosti oslav 73. výročí SNP. Banská Bystrica.

OSLAVY VÝROČÍ SLOVENSKÉHO NÁRODNÍHO POVSTÁNÍ

- Múzeum SNP (2019): SNP vs Slovenský štát: Ako to vidia „nástroční“? Je generácia pravnikov partizánov schopná pochopiť, o čo išlo v SNP?, <http://www.muzeumsnp.sk/engine/wp-content/uploads/2019/08/Tla%C4%8Dov%C3%A1-spr%C3%A1va-k-prieskumu-ml%C3%A1de%C5%BEe-o-SNP.pdf?fbclid=IwAR2_tUek7jvmjTRJfR6ETI_ovCmQS_ga9IHV0UQtYoFCZ8W6nPmJRCzNdUg>.
- Pellegrini, Peter (2015): Projev při příležitosti oslav 71. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Pellegrini, Peter (2018): Projev při příležitosti oslav 74. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Pellegrini, Peter (2019): Projev při příležitosti oslav 75. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Sečkář, Pavel (2015): Projev při příležitosti oslav 71. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Umachanov, Iljas (2019): Projev při příležitosti oslav 75. výročí SNP. Banská Bystrica.
- Zgonea, Valeriu (2015): Projev při příležitosti oslav 71. výročí SNP. Banská Bystrica.

Note

This text was supported by the project “Instrumental Politicization of History as a Legitimization Tool of Political Regimes” funded by the Czech Science Foundation (grant number 18-08605S).

AUTHOR BIOGRAPHY

Vladimír Naxera is an Assistant Professor at the Department of Politics and International Relations, the University of West Bohemia. His current field of interest lies in the research of political populism, anti-immigrant and anti-corruption rhetorics of political actors, the instrumental use of history, and field research of public ceremonies and their political consequences.

Petr Krčál is a lecturer and researcher at the Department of Politics and International Relations, the University of West Bohemia. His main research interest lies in the research of political populism, performance of politics and the instrumental use of history.

Rasizmus v rozvoji a v rozvojovej spolupráci

TOMÁŠ PROFANT

Institute of International Relations, Prague, Czech Republic
Comenius University, Bratislava, Slovakia

E-mail: profant@iir.cz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7382-9467>

Racism in Development and Development Cooperation

Abstract: Development cooperation or aid is often perceived as a form of charity or a good deed that is being carried out only with the best intentions. Racism, on the other hand, is most often connected with right wing extremism (even though in Slovakia it is connected also with the wider political center). The basic assumption of this theoretical article is the opposite. One can find racism also in development and development cooperation. The article tries to answer the following question: What are the main forms of racism in development and development cooperation? On the basis of the extant and my own research the article categorizes the forms of racism in development and development cooperation and identifies the three main ones: development discourse, structural racism connected with the racially differentiated global capitalist system and an everyday racism connected with racially biased institutions. The conclusion poses a question regarding the way one may fight these forms of racism and briefly answers it.

Keywords: racism, development, development cooperation, discourse, everydayness.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1611>>.

Article first published online on 3 December 2019.

Tibor Loran, rómsky vyučujúci na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, v roku 2012 obvinil jej rektora, Vladimíra Krčméryho, z rasizmu kvôli údajnému pracovnému a mzdovému znevýhodňovaniu v porovnaní s nerómskymi kolegami. Zamestnanci Ústavu rómskych európskych štúdií nad tým vyjadrili rozhorčenie a riaditeľ tohto ústavu a zároveň predseda Parlamentu Rómov Ladislav Fízik sa vyjadril, že „zásluhy a postoje profesora Krčméryho úplne vylučujú obvinenie z rasizmu“. Fízik ďalej „pripomenul, že rektor Krčméry osobne podporil viaceré projekty na zvyšovanie vzdelania Rómov. Ocenil tiež, že začal poskytovať charitatívnu pomoc nielen chudobným a zdravotne postihnutým v zahraničí, ale aj na Slovensku“ (SITA 2012). Práve toto vyjadrenie dobre poukazuje na obvykle nevyslovaný predpoklad, že niekto, kto sa snaží pomáhať skupine ľudí inej farby pleti, automaticky nemôže byť rasista. Vladimír Krčméry je známy svojou zdravotníckou prácou v Keni, a preto nemôže byť rasista.

Jeden z argumentov tohto textu je presne opačný. Rasizmus sa nachádza v rozvoji a v rozvojovej spolupráci.¹ Skutočnosť, že niekto pomáha, alebo sa minimálne snaží pomáhať, neznamená, že zároveň nemôže byť jeho činnosť rasistická. Rasizmus teda nie je prítomný len v prostredí pravicového extrémizmu alebo v otvorene xenofóbných častiach širšieho stredného politického spektra, ale „je úplne kompatibilný aj s liberálnym chápaním

politiky“ (Ziai 2013: 15; pre podobnú pozíciu v českom prostredí pozri Hušek – Tvrďá 2016). Mojim východiskom je práve toto nuansované vnímanie rasizmu, ktoré umožňuje skúmať aj jemné odtienky zdanlivo nevinných diskurzívnych hierarchií.

Kritický postoj voči rasizmu v rozvoji je typický pre postrozvojový prístup (napríklad Escobar 1995), avšak kritika rasizmu (eurocentrizmu) v rozvojovej spolupráci je dnes bežnou súčasťou nielen menej radikálnych kritických prístupov (pozri napríklad Nederveen Pieterse 2001), ale aj učebníc rozvojových štúdií (Ziai 2017). Samotní praktici sa s touto kritikou (nedostatočne) vyrovnávajú v najrôznejších kódexoch vyobrazovania Iných (pozri napríklad PMVRO 2010) od osemdesiatych rokov minulého storočia.

Hlavným cieľom tejto teoretickej stati je vytvoriť kategorizáciu rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci a tým umožniť lepšiu štruktúrovanosť (nielen) vedeckého diskurzu na danú tému. Hlavným prínosom akademickej obci je vystavenie teoretickej perspektívy, ktorú bude možné naplňať v budúcnosti vlastným empirickým obsahom aj inými výskumníkmi.

Tento text rozširuje súčasnú česko-slovenskú akademickú produkciu na tému rasizmus o doteraz chýbajúci pohľad na spojenie rasizmu a rozvoja. Toto prostredie sa vyznačuje dôrazom na rasizmus vzťahujúci sa voči „tradičným“ Iným – najmä Rómom (Walach 2016; Ryšavý 2003), Židom (Kopeček 1998; Strobach 2015; Tomášek 2016), iným etnickým menšinám (Lišková 2016; Sýkora et al. 2016), prípadne migrantom (Cenker 2010; Lovisek 2011) a dôrazom na pravicový extrémizmus (Bartoš 2011; Mareš 2001). Základom diskusie o tomto rasizme je analýza rasových a kultúrnych stereotypov, sociálneho vylúčenia alebo časti stranického spektra.

Hoci teoretické spracovanie fenoménu rasy a rasizmu je v českej a slovenskej akademickej produkcii prítomné (Hamar – Szaló – Šlesingerová 2007; Machalová 1997), doteraz sa s malými výnimkami (Fecenková 2013; Horký 2011; Hruběš – Vávrová 2015; Pavlicová 2012) v tomto priestore nediskutovalo o rasizme v rozvoji a rozvojovej spolupráci ako špecifickom fenoméne. Predkladaná teoretická stať tak obohacuje česko-slovenskú akadémiu o pohľad na rasizmus, ktorý tu doteraz chýbal a na ktorom sa dá následne vystavať empirická analýza.

Táto teoretická stať pokúsi odpovedať na otázku: Aké hlavné formy rasizmu možno nájsť v rozvoji a rozvojovej spolupráci?

Teoretické argumenty budú okrem príkladov zo zahraničnej sekundárnej literatúry ilustrovať aj výsledky môjho vlastného výskumu vychádzajúceho z kritickej diskurzívnej analýzy najmä PR textov produkovaných vládnyimi agentúrami a mimovládnyimi rozvojovými organizáciami v Rakúsku a na Slovensku (Slovenská agentúra pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu, Rakúska rozvojová agentúra, Nadácia Pontis, Človek v ohrození, CARE Austria a Austroprojekt) a z rozhovorov s 24 predstaviteľmi týchto organizácií (Profant 2019). Kritická diskurzívna analýza sa venovala najmä skúmaniu detailných lingvistických reprezentácií sociálnych aktérov a akcií (Leeuwen 2008) a všimla si ich hierarchizácie. Čo sa týka rozhovorov, v prípade slovenských organizácií a Austroprojektu išlo o všetkých relevantných členov skúmaných organizácií, v prípade ADA a CARE boli respondenti vybraní seniornými zamestnancami.

Výskumy, ktorých výsledky preberám, používajú rôzne metódy, najčastejšie ide o diskurzívne analýzy ukotvené v postštrukturalizme (napríklad Noxolo 2006), menej často o antropologický výskum (Crewe – Fernando 2006), niekedy o osobné postrehy anonymizovaných pracovníkov v mimovládnych organizáciách (MVO; pozri Secret aid worker 2015). Metódou mojej práce je využiť tieto existujúce empirické výskumy do vytvorenia ucelenej teoretickej perspektívy, ktorá zjednoduší prácu budúcich bádateľov a bádateľiek.

Najprv však bude nutné definovať, čo presne rasizmus je, aby bolo možné následne určiť, ktoré konkrétne praktiky pod termín rasizmus spadajú. Následne sa budem venovať trom hlavným formám rasizmu – diskurzívnej, štrukturálnej a každodennej.

ČO JE TO RASIZMUS?

Človek nie je farebným, divochom, barbarom, nečistým, diabolským, nerozvinutým alebo jednoducho menejcenným sám o sebe alebo od prírody. Takým je vždy až v sociálnom vzťahu k niekomu, kto je mu opakom (Hund 2007: 28–29). Rasizmus je teda v prvom rade nerovným sociálnym vzťahom. Vzťah medzi Nami a Nimi je sociálne skonštruovaný a rasizmus tak predchádza konštrukcii *rasy* alebo iného nástroja na odlišenie nerovných skupín ľudí.² Rasy sú produktom rasizmu (Tamtiež: 120). Odlišná farba pleti nemusí viesť k rasovej hierarchizácii, ako tomu bolo v prípade starovekých Egyptanov a ich tmavších južných susedov Nehesi, a naopak rasizmus vzniká aj tam, kde nie je odlišná farba pleti, ako v prípade anglického rasizmu voči farbou pleti podobným írskym katolíkom (Allen 2012) alebo v prípade gréckych otrokov prirodzene považovaných za odlišných podobne ako zvieratá od ľudí (Hund 2003: 8–10). V tomto zmysle je rasizmus mnohoraký fenomén a takzvaný rasový rasizmus (Hund 2007: 13) je len jednou z jeho foriem. Aj ten však slúžil na zakrytie kultúrneho jadra, ktoré je vlastné všetkým formám rasizmu.

Rasizmus je teda dôsledkom nerovnosti a tá zas je základným predpokladom ako kolonializmu, tak rozvojovej spolupráce. Biologické a kultúrne prvky rasizmu sú v rasizme najčastejšie zmiešané, a kým tie prvé sú obvykle nezmeniteľné, kultúrne prvky rasizmu sa minimálne v teoretickej rovine dajú meniť. Dominantne biologický rasizmus neskorého kolonializmu sa od svojho biologického základu posúval už od dvadsiatych rokov 20. storočia k takzvanému novému rasizmu, ktorý má kultúrny základ. Je to rasizmus „*éry ,dekolonizácie‘*“ (Balibar 1991: 21). Jeho dominantnou témou „*nie je biologická dedičnosť, ale neprekonateľnosť kultúrnych odlišností*“ (Tamtiež).

Tu však treba poznamenať, že posun k novému rasizmu nie je univerzálny a biologický rasizmus založený na farbe pleti a iných vrodených charakteristikách zdanlivo zdiskreditovaný kolonializmom a holokaustom pretrváva a koexistuje spolu s kultúrnym rasizmom. Obom týmto typom rasizmu sa venujú vyššie uvedené české a slovenské akademické analýzy.

Tieto dva typy rasistického diskurzu je treba teoreticky odlišiť, aby bolo možné zasadiť rasizmus rozvoja a rozvojovej spolupráce do kontextu súčasnej biologickej, kultúrnej a sociálno-geografickej nerovnosti. Kým biologický rasizmus si zjavne zasluhuje byť nazývaný rasizmom, v prípade kultúrneho či nového rasizmu sa často píše napríklad o xenofóbii, šovinizme či rasizme kultúrnej odlišnosti, prípadne o orientalizme. Hierarchie v rozvojovom diskurze sú zas najčastejšie označované pojmom eurocentrismus. V tomto zmysle píše Rattansi (2007: 95) o „*silnom rasizme*“, za ktorý považuje biologický rasizmus s nezmeniteľnými charakteristikami, ale odmieta definovať nový – kultúrny – rasizmus, pretože kritériá schopné odlišiť rasizmus od nerasizmu jednoducho „*zlyhávajú pri osvetľovaní a variabilite spôsobov, akými sa rasizmus prejavuje*“ (Tamtiež: 97). Jednoduchá nálepka rasizmu či rasistu zahmlieva skutočnosť, že existuje kontinuum na spektre od biologického rasizmu po „*veľmi mätlúcu a voľnú zmes kultúrnych stereotypov*“ (Tamtiež: 109). To nemení nič na skutočnosti, že pre neho napríklad islamofóbia, ktorá nemusí nutne byť „*silno rasistická*“, môže v niektorých kontextoch nadobúdať „*relatívne silné rasistické formy*“ (Tamtiež: 111).

V českom prostredí podobnú pozíciu zastáva Pavel Barša, ktorý sa vymedzuje voči Meleghovmu stieraniu rozdielov medzi orientalizmom a balkanizmom a medzi predsudkami voči balkánskym a malým stredoeurópskym národom a chápaniu ich všetkých ako súčasť najkrajnejšej polohy – rasizmu. Podľa Baršu (2015: 13) je „*heuristicky plodnejšie vziať do úvahy kvalitatívnu odlišnosť rôznych podôb skupinového nepriateľstva a negatívnej stereotypizácie – od rasovo vylučujúceho orientalizmu cez rasovo dvojznačný balkanizmus až po kultúrny asimilacionizmus Nencov voči Čechom a ďalším západným Slovanom*“.³

V tejto teoretickej stati zastávam pozíciu usilujúcu o využitie Rattansihu a Baršovej kritiky paušalizácie rasizmu a o jeho nuansované vnímanie. Táto pozícia však zároveň uznáva

jednotný základ všetkých typov rasizmov. Tabuľka č. 1 ukazuje azda heuristicky plodné odlišenie troch typov rasizmu podľa základných hierarchických jednotiek, ktorými sú rasa, kultúra a sociálno-geografická jednotka, najčastejšie krajina.

Tabuľka č. 1
Tri typy rasizmu podľa základných hierarchických jednotiek

Rasizmus			
Typ	Biologický (tvrdý)	Nový (mäkký)	
		Kultúrny	Rozvojový
Hierarchická jednotka	Rasa	Kultúra	Sociálno-geografická jednotka (napríklad krajina)

Zdroj: Autor.

Základom všetkých typov rasizmu je rasizácia. Tradične je chápaná ako proces reprezentácie prikladajúci sociálny význam biologickým, kultúrnym či náboženským charakteristikám a na ich základe vytvárajúci etnizované skupiny, ktoré týmto homogenizuje. Avšak ku kultúrnym charakteristikám treba pridať aj sociálno-geografické. Nepatria sem len napríklad lenivosť či racionalita, ale aj základné prvky rozvojovej hierarchie, ktoré sa na prvý pohľad nezdáajú byť kultúrnymi, napríklad HDP na osobu alebo technologická vyspelosť. Zdanlivo neutrálne tvrdenie, že Spojené štáty americké majú vyššie HDP na osobu ako Česko alebo Ghana, či v istom zmysle identické tvrdenie, že Spojené štáty americké sú rozvinutejšie ako zmienené krajiny, tu v kontexte dominantného diskurzu považujem za rasistické. Vychádzajú z arbitrárnej hierarchie, ktorej základom je práve HDP na osobu. To následne vytvára nerovné skupiny. Inými slovami, rôznym, vo svojej podstate rovnocenným skupinám pripisuje nerovné hodnoty. Neutrálnosť jednoduchého čísla narúša kontext, ktorý vysvetľuje, že nejde o náhodnú voľbu, ale že ide o stáročia budovaný rasistický diskurz. V ňom nijakou náhodou konštantne dominujú tie isté rasy/kultúry/krajiny. Ak by sme však napríklad považovali za mieru rozvoja úroveň kriminality, počet sebevražď, sociálnu súdržnosť vidieckej spoločnosti, mieru pohostinnosti voči cudzincom alebo rešpekt voči starším, rebríčky rozvoja by zrejme vyzerali inak (Ziai 2004: 142).

Z uvedeného sa môže zdať, že za rasistické je možné označiť takmer čokoľvek. To je presne ten dôvod, pre ktorý sa Rattansi zdráha používať toto slovo na iné než tvrdé (rasové) formy rasizmu. Môj postoj je opačný. Tvrdenie, že napríklad Francúzi lepšie varia ako Angličania, alebo naopak, že sú to zženštilí žabožrúti, nepovažujem za rasistické, pretože sa odohráva medzi dvoma mocensky rovnocennými skupinami – Francúzskom a Veľkou Britániou – akokoľvek toto tvrdenie v sebe obsahuje rasizáciu. Rasizácia sama o sebe na rasizmus nestačí, musí byť prítomná v kontexte mocenskej nerovnosti a ten medzi Francúzskom a Veľkou Britániou chýba. Na druhú stranu z uvedeného vyplýva, že obrovské množstvo tvrdení o národoch, kultúrach, krajinách či inak rozdeľných geografických jednotkách bude rasistické, aj keď nebude obsahovať nič z kategórie biologického rasizmu.

O rasizmus potom ide v prípade, ak rasové, kultúrne, sociálne alebo ekonomické charakteristiky vysvetľujú nerovnosti, legitimizujú nerovné zaobchádzanie alebo pripisujú rôznym skupinám nerovné hodnoty (Ziai 2013: 15). Rasizmus konštruje kauzálne interpretácie pozorovateľných opakujúcich sa javov v spoločnosti a zároveň slúži ako riešenie pre tieto údajné problémy. Rasizmus tak dáva zmysel svetu. Popisuje ho a zároveň vysvetľuje (Miles 1991: 80).⁴ Inými slovami, rasizmus je historicky premenlivým (Hund 2007: 34–81)

fenoménom reprezentácie (Miles 1991: 78–79) vpísanej do inštitucionálnych mechanizmov a štruktúr vedúcich k vylučujúcim praktikám. Nasledujúca časť predstavuje tri hlavné formy rasizmu a odpovedá tým na otázku položenú v úvode.

TRI FORMY RASIZMU V ROZVOJI A ROZVOJOVEJ SPOLUPRÁCI

Rasizmus sa v spoločnosti objavuje mnohokrátym spôsobom. Troma základnými formami sú diskurzívna, systémová a každodenná. Rasizmus možno nájsť v našej reči, napríklad v prejavoch politikov, štruktúruje spoločnosti v ich štátnych hraniciach, ako aj medzinárodné vzťahy na globálnej úrovni a napokon je prítomný v každodenných interakciách, napríklad v škole alebo v samoobsluže. Cieľom tohto úvodu k analytickým sekciám je predstaviť všetky tri formy a ich základné elementy.

Kľúčovým prvkom rasizmu na *diskurzívnej* úrovni je stereotypizácia. Je základom esencIALIZÚJÚCEHO a HOMOGENIZÚJÚCEHO DISKURZU a je „*súčasťou udržiavania sociálneho a symbolického poriadku [...], zvykne sa objavovať tam, kde sú výrazné mocenské nerovnosti*“ (Hall 1997: 258). Mocenské nerovnosti sú zrejmé medzi bielymi a čiernymi alebo rozvinutými a rozvojovými. Stereotypy ako súčasť rasizácie redukujú Iného na ľahko viditeľné charakteristiky, zveličujú a zjednodušujú ich a upevňujú ich v diskurze ako nemenné (Tamtiež). Na diskurzívnej úrovni rasizmus obvykle predpokladá negatívne stereotypy (Miles 1991: 79), avšak legitimizáciu nerovných vzťahov zaisťujú aj tie pozitívne: „*Černoch je divoch (kanibal) a zároveň najposlušnejší a najdôstojnejší zo sluhov (nositeľ jedla); je zosobnením neskrotnej sexuality a zároveň je nevinný ako dieťa; je mystický, primitívny, jednoduchý a zároveň ten najprefikanejší klamár a manipulátor sociálnych síl*“ (Bhabha 2004: 118). Stereotypy ako základná forma reprezentácie Iných v rasistickom diskurze sú teda rôzne a tu je zrejma ambivalencia rasistického koloniálneho (a rozvojového) diskurzu, ktorý je základom rasizmu v zmysle nerovného sociálneho vzťahu. Stereotypy zvyrazňujú odlišnosť medzi rasami alebo kultúrami a pozitívna odlišnosť vytvára reformovateľného Iného a s ním potrebu reformy, teda vládnutia (Tamtiež: 119). Ambivalencia stereotypov umožňuje vytvorenie rozporu medzi strachom a túžbou a tým koloniálne fantázie (Tamtiež: 104). Jednoznačnosť a jednostrannosť stereotypov by obmedzovala efektivitu moci a vedenia, ktorá produktívne funguje na základe nejednoznačnosti. Kľúčová je nadradenosť Ja a podriadenosť Iného, zaistená jeho umlčováním prostredníctvom jeho poznania a uzurpovaním priestoru pre jeho reprezentáciu. V takom prípade môže ísť aj o etnocentrickú zhovievavosť. Aj takéto poznanie Iného umožňuje rasistickú prax.

Hoci rasizmus môže byť intencionálny, jeho dopady môžu byť aj dôsledkom neintencionálnych praktík (Goudge 2003: 38) a môžu byť ukryté v rasovo zdanlivo neutrálnych či farboslepých inštitúciách, až sa stáva štruktúrnou charakteristikou spoločnosti. Tu ide o druhú základnú – *systémovú* – formu rasizmu. V tomto zmysle píšú napríklad Omi a Winant (2014) o rasovej formácii, Miles (1991: 84–87) o inštitucionálnom rasizme, Feagin (2006) o systémovom rasizme a Bonilla-Silva (1997: 23) o rasizovanom spoločenskom systéme. Základným prvkom týchto prístupov je prekročenie vnímania rasizmu ako súboru predsudkov či diskurzu a prijatie štruktúrálnej perspektívy, v rámci ktorej sa diskriminácia stáva súčasťou inštitucionálneho fungovania spoločnosti ako rasovo alebo kultúrne definovaného systému. Uvedení autori hovoria o rasizme v spoločnostiach národných štátov, rasizmus je však globálny fenomén, ktorý nepôsobí globálne iba v zmysle existencie rôznych národných rasizmov (pozri Winant 2002), ale svet rozdeľuje podľa svojich hierarchických kategórií aj naprieč národnými štátmi. V tomto zmysle je možné upraviť definíciu Bonilla-Silvu (1997: 23) a hovoriť o globálnom rasistickom systéme. Ide o systém, v ktorom sú ekonomické, politické, sociálne a ideologické úrovne čiastočne štruktúrované podľa umiestňovania aktérov do rasových alebo kultúrnych kategórií. Kľúčovým prvkom tohto systému je globálna „*farebná línia*“ (Du Bois 2007: 3), deliaca svet podľa rasy a zároveň podľa globálnej štruktúry vykorisťovania (pozri aj Anievas – Manchanda – Shilliam 2014: 1). Práve uvedená štruktúra poukazuje na nedostatočnosť

konceptualizácie globálnej línie na základe farby a na potrebu doplnenia rasy (farby) o kultúru – o diskurz rozvoja. Globálny rasistický systém zahŕňajúci rozvojový diskurz a neokoloniálnu deľbu práce bude analyzovaný v druhej sekcii tejto časti.

Kľúčovou súčasťou rasových systémov, či už globálnych, alebo národných, je tretia forma rasizmu – *každodennosť* – analyzovaná v tretej sekcii tejto časti. Táto kategória prepája štruktúrally a diskurzívny rasizmus s rutinnými situáciami v každodennom živote (Essed 1991: 2). Drobné rasistické akty bežného života nie sú náhodné, ale sú v každodennom rasizme konceptualizované ako súčasť širšieho vzorca správania, ktorý im dáva zmysel. Rasizmus potom nie je (len) diskurzom alebo štruktúrou, ale je aj konkrétnou praxou, ktorú vykonávajú konkrétni aktéri. Napríklad ľudia môžu o Rómoch tvrdiť, že sú leniví, a potom im odmietnuť dať prácu, pretože sú to Rómovia, teda pravdepodobne leniví ľudia. Túto prax je na jednu stranu možné od rasistického diskurzu odčítať, na druhú stranu každodennosť diskurz rasizmu vytvára (Fields 2012). Rasistické praktiky tak neustále reprodukujú vieru v existenciu rás a tým pádom zospodu produkujú to, čo zvrchu vzápätí vplýva na aktérov, aby podľa toho konali. Kruh rasistického spoločenského systému sa tým uzatvára. Rétorika a prax rasizmu sú inherentne diskurzívne prepojené prostredníctvom rasizovaných subjektov. Toto platí ako pre rasizmus na mikroúrovni, tak pre rasizmus na makroúrovni (globálnej úrovni). „*Meniace sa dominantné koncepcie ‚rasy‘ boli formované meniacimi sa vzorcami globálnej akumulácie kapitálu a zároveň túto akumuláciu umožňovali*“ (Wilson 2012: 22). Globálny kapitalizmus produkuje nerovnosť a s ňou rasy a zároveň takto sociálne skonštruované rasy formujú spôsob, akým rasizovaný globálny kapitalizmus funguje.

Kategorizácia rasizmu do troch zmiených foriem je potom dôsledkom ich úzkeho prepojenia, ale zároveň užitočnosti ich analytického oddelenia. Systémová nerovnosť vedie k vzniku rás, teda k diskurzu rasizmu, ktorému sa následne prispôbujú spoločenské inštitúcie a každodenné konanie, aby tak systémová a rasovú nerovnosť naďalej prehlbovali. Nasledujúca sekcia sa venuje sociálnej konštrukcii nerovnosti v rozvojovom diskurze, sekcia po nej globálnemu rasistickému systému a posledná sekcia sa venuje rasovej každodennosti rozvojovej spolupráce.

Rozvojový diskurz

Základným prvkom kontinuity rasistického civilizačného diskurzu z koloniálneho obdobia je duálne rozdelenie subjektov a objektov diskurzu. Z civilizovaných sa stali rozvinutí a z barbarov rozvíjajúci sa. Objektom diskurzu však viac nie sú (len) ľudia, ale sú nimi (aj) geografické jednotky. Podobne ako bol uzlovým bodom v rasistickom koloniálnom diskurze biely muž, tak je ním dnes (post)industriálna krajina, typicky Spojené štáty americké (Ziai 2006: 37). Od nej sa odvíjajú hierarchie označujúce, čo je rozvinuté a čo sa ešte len rozvíja.

Zmenou oproti koloniálnemu diskurzu, ktorá odkazuje k novému, kultúrnemu rasizmu, je možnosť dosiahnuť rozvoj. Rozvíjajúci sa rozvoj zatiaľ ešte nedosiahli, ale sú na ceste smerujúcej k nemu. Odlišnosť viac nie je nemenná a netýka sa rás, ale kultúr a krajín či regiónov.

Na druhú stranu rozvoj stráca svoju temporálnu teleológiu. Hoci stále platí, že rozvojová hierarchia sa v diskurze temporalizuje, takže Oni sú ako My v minulosti – slovami zamestnanca Slovenskej agentúry pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS): „*Kľudne by sa dalo povedať, že [Gruzínsko] je možno Slovensko pred pätnástimi alebo dvadsiatimi rokmi*“ (Rozhovor č. 12, 2013) – zároveň platí, že v najchudobnejších regiónoch sa rozvoj mení na boj proti chudobe a v ich prípade sa neočakáva dosiahnutie rozvoja v zmysle industrializácie či životnej úrovne bohatého Západu. Chudobné krajiny viac nie sú „menej rozvinuté“, už sú len „menej“ (Ferguson 2006: 189). Nezaostávajú, ale sú akosi prirodzene či rasovo navždy za Západom. Niekdajšia prekonateľná globálna rozvojová hierarchia sa mení naspäť na neprekonateľnú (Tamtiež: 176–193).

Dvoma základnými rasistickými diskurzívnymi mechanizmami v rozvojovom diskurze sú *othering* a *worlding*. *Othering* vytvára z obyvateľov (kedysi) kolonizovaných krajín podriadených, menejcenných ľudí bez schopnosti konať či hovoriť (McEwan 2009: 122). *Worlding* premieňa celý takzvaný *tretí svet* na aktéra inferiérneho voči takzvanému *prvému svetu*, ktorého dominancia sa tak stáva prirodzenou namiesto toho, aby bola problematizovaná (Spivak in Kapoor 2008: 43; McEwan 2009: 128). Základom *othering* a *worlding* sú kultúrne stereotypy (pozri tabuľku č. 2). Jeden príklad stereotypizácie za všetky: V otázke vzťahu k prírode sa jedna slovenská respondentka vyjadrila, že pre Keňanov je príroda „zdroj príjmov“, kým pre Slovákov „je niečo, čo treba ochraňovať“ (Rozhovor č. 3, 2013; pre podobnú sadu hierarchických dichotómií pozri napríklad McEwan 2009: 123; Blaut 1993: 17).

Tabuľka č. 2
Stereotypy v rozvojovom diskurze

MY	ONI
Rozvinutí	Rozvíjajúci sa
Bieli	Čierni
Pokrokoví	Zaostali
Donori	Príjemcovia pomoci
Technologicky vyspelí	Technologicky zaostali
Racionálni	Iracionálni
Schopní vlády	Neschopní si vládnuť
Pracovití	Leniví
Sexuálne zdržanliví	Promiskuitní
Transparentní	Skorumpovaní
Úprimní	Prefikani
Usilujúci o rodovú rovnosť	Utláčajúci ženy
Chrániaci prírodu	Bezohľadní k prírode
Priemyselní	Poľnohospodárski
Demokraticí	Autoritárski
Vzdelaní	Nevzdelaní
Gramotní	Negramotní
Rešpektujúci menšiny	Utláčajúci menšiny
Umiernení	Krvilační
Dospelí	Detskí
Zdraví	Chorí
Aktívni	Pasívni
Veda	Okultizmus

Zdroj: Autor na základe vlastného výskumu a sekundárnej literatúry.

Stereotypy v tabuľke č. 2 sa dajú nájsť v diskurze rozvoja tvorenom vládnymi rozvojovými agentúrami či medzinárodnými organizáciami (pre SR a ČR pozri Horký 2011; Profant 2019; Pavlicová 2012; Fecenková 2013), ale v rámci sebaorientalizácie, ako aj voči Iným ich používajú aj obyvatelia globálneho Juhu či Východu, ktorí po rozvoji často túžia. Avšak Nimi používané rasové kategórie voči globálnemu Severu či Západu len zriedka možno nazvať rasizmom, vzhľadom na nerovný vzťah, v ktorom obvykle ťahajú za kratší koniec.

Čo sa týka obvyklých rasových kategórií, napríklad v Správe DFID hrá Británia rolu dospelého, ktorý disciplinuje a zároveň poskytuje pomoc vládam globálneho Juhu. Tie sú naopak v roli detí, ktorých správanie môže byť výzvou pre dospelých (Noxolo 2006: 260). Podobný stereotyp je prítomný v diskurze postkomunistickej transformácie – krajiny bývalého východného bloku sú v ňom v pozícii učiacich sa detí, kým Západ je v roli dospelých vyučujúcich (Buden 2013: 35–51). V oboch prípadoch ide o pripisovanie nerovných hodnôt odlišným skupinám, ktoré sú zároveň na mocensky zásadne odlišných úrovniach. Rasistický diskurz pôvodne legitimizujúci nerovnosť a dominanciu medzi kolonizátormi a kolonizovanými tu je reprodukován v rozvojovom diskurze medzi Severom a Juhom i medzi Západom a Východom. Skutočnosť, že obrazy detí umožňujú prekonanie hierarchie, znamená, že nejde o starý typ biologického rasizmu, ale že ide o nový kultúrny rasizmus prekonateľných rozdielov.

Základný prvok v tvorbe rozvojového diskurzu je špecifická vizibilita, ktorú tento diskurz poskytuje svojim objektom (Escobar 1995: 42). Táto vizibilita následne umožňuje zasahovanie na základe identifikovaných problémov. A tieto problémy obvykle predstavujú nedostatok v krajine globálneho Juhu, ktorý je naopak dostatkom v krajine globálneho Severu.

Zameranie na to, čo pozorovateľ alebo pozorovateľka vidí v danej krajine prostredníctvom rozvojového diskurzu, má za následok „*rasizáciu vtelených odlišností tým, že chudoba a bieda sú diskurzívne oddelené od koloniálnych procesov privlastnenia a akumulácie a esencionalizované ako produkty vrodenej neschopnosti a pasivity kolonizovaného*“ (Wilson 2012: 17–18). Rozvojový diskurz je teda rasistický nielen v poukazovaní na negatívne javy u Iného, ale aj v ich legitimizácii ako súčasť Iného ignorujúc a depolitizujúč prepojenie na Seba.

Príkladom môže byť stereotyp promiskuity spojený so šírením HIV, ktorý je súčasťou dominantného diskurzu napríklad v dokumentoch Populačného fondu OSN, Svetovej banky alebo USAID (Tamtiež: 106, 110). Jeho základným predpokladom je kultúrna determinácia šírenia HIV založená na trópe nezodpovedného Afričana, neschopného kontrolovať svoj chťič. Tento stereotyp pochádza z koloniálneho diskurzu 18. a 19. storočia (Tamtiež: 112). Problémom je, že „*vysoká úroveň ‚riskantného‘ sexuálneho správania nemôže sama o sebe vysvetliť omnoho rýchlejšie šírenie vírusu v subsaharskej Afrike v prarovnaní s ostatnými regiónmi*“ (Tamtiež: 104). Už od deväťdesiatych rokov na to poukazujú WHO a UNAIDS (Tamtiež). Príčiny prispievajúce k rýchlosti šírenia HIV zahŕňajú zlú ekonomickú situáciu v dôsledku neoliberalných reforiem presadzovaných od osemdesiatych rokov 20. storočia a následné nízke výdavky na zdravotníctvo a nižší nutričný príjem obyvateľstva, snahu nadnárodného kapitálu zaistiť si ťažbu nerastných surovín, ktorá vedie k bojom o tieto suroviny a následnému sexuálnemu násiliu, pri ktorom je väčšia pravdepodobnosť, že dôjde k prenosu vírusu, a takisto úpadok komunit a stratu živobytia, ktoré často vedú k predaju sexuálnych služieb s cieľom prežiť ťažké obdobie (Tamtiež). Wilson nachádza paralelu so situáciou po druhej svetovej vojne. Nebyť penicilínu, Európa by podľa ňu epidémii syfilisu a kvapavky. Napriek empirickým zisteniam preukazujúcim, že za šírením HIV sú materiálne aspekty, a nie (len) kultúra striedania sexuálnych partnerov, ktorá je v skutočnosti vyššia v bohatých a stredne bohatých krajinách (Tamtiež: 109), sa stratégia boja s AIDS naďalej zameriava na zmeny v sexuálnom správaní. Rasistický stereotyp tak má priamy dopad na konkrétnu materiálnu politiku rozvojovej spolupráce.

Autori a autorky diskurzu vytvárajú hierarchie medzi Nami a Nimi aj inak než len konštantnou reprodukciou hierarchických dichotómií. Ďalšia odlišnosť medzi Nami a Nimi sa týka toho, kto čo hovorí. Kým My vysvetľujeme a sme v pozícii expertov, Oni nám najčastejšie prejavujú vďačnosť, prípadne chvália Naše projekty. My si ich takisto chválime. Napríklad podľa Človeka v ohrození je „*náš koncept ekologickej záhrady najlepším riešením pre adaptáciu na klimatické zmeny v subsaharskej Afrike...*“ (PiP 2012).

V súčasnom rozvojovom diskurze sa dajú často nájsť aj pozitívne vyobrazenia Iných. Diskurz tak reaguje na kritiku orientalizmu pôvodne z pera Abdel-Maleka (2011, orig. 1963) a Saida (2008, orig. 1978) a kritiku reprezentácie hladomoru v Etiópii v rokoch 1984–1985. Negatívne reprezentácie tak nahrádza takzvaný zámerne pozitívny prístup (Dogra 2014: 7, 131).

Lidchi (1999: 99) ešte v deväťdesiatych rokoch identifikuje zmenu smerom k pozitívnemu vyobrazovaniu Iných v rozvojovom diskurze. Analýza Nandity Dogry (2014) potvrdzuje pozitívnu reprezentáciu najmä žien z globálneho Juhu ako aktívnych aktérok bojujúcich proti chudobe (avšak na rozdiel od Nás iba na mikro/rozvojovej úrovni, a nie na politickej/aktivistickej úrovni).

Hoci platí vyššie uvedené, že My sme najčastejšie v pozícii vysvetľujúcich expertov a Oni prejavujú vďačnosť, dochádza aj v otázke, kto má právo hovoriť a z akých pozícií, k čiastočným zmenám. Napríklad Nadácia Pontis na Slovensko pozýva odborníkov z Kene, ktorým tu organizuje prednášky. Z tých, čo bývajú poučovaní, sa stávajú učiteľia.

Najčastejšia pozitívna reprezentácia Iných je, že sa chcú učiť (Profant 2019). Ich pozitívne vyobrazovanie v takom prípade zachováva hierarchiu medzi Nami a Nimi a hlavným dopadom je tvorba obrazu Iného, ktorý je reformovateľný, a preto si zasluhuje našu pomoc. Adresát obrazového materiálu teda má dôvod finančne prispieť mimovládnej organizácii, pretože vidí, že jeho peniaze nevyjdú navniivoč.

Ich ďalšia pozitívna črta vychádza zo stereotypu ušľachtilého divoča (Nederveen Pieterse 1992: 32). V tomto prípade sú pre Iného charakteristické vlastnosti, ktoré západné Ja stratilo. Tanzánci sú „*šťastnejší ako my*“ a žijú život bližšie k prírode (Eriksson Baaz 2005: 158–159), podľa Slovákov sú Iní „*oveľa menej sebeckí ako my*“, „*funguje tam podstatne silnejší princíp solidarity*“ (Gažovič 2014: 134). Obvykle pasívny Iný je tak idealizovaný. V konečnom dôsledku sa však dichotomická hierarchia neprevracia. Pokrok spojený s rozumom a technologickou inováciou ostáva na strane Ja, kým pasivita a zaostalosť je na strane Iného. Návrat do šťastia divokej prírody sa nestáva cieľom rozvoja. To isté platí o stereotype bohatej miestnej kultúry, ktorá Nám umožňuje konzumovať exotického Iného a tým potvrdzovať jeho odlišnosť a zároveň normalitu Ja (Heron 2007: 65).

Navyše takáto pozitívna reprezentácia vedie k neutralizácii jednostrannej negativity narúšajúcej rovnostárske predstavy liberálnych subjektov. Šťastie a krásna príroda Iných vyvažujú ich chudobu (Andreotti 2011: 153; Koukolík in Hrubeš – Vávrová 2015: 10).

Podľa môjho vlastného výskumu sú Iní rozvojovými pracovníkmi vnímaní aj ako priateľskí, otvorení, milí, ale aj pracovití a cieľavedomí, dobre sa s nimi komunikuje a spolupracuje (Profant 2019). Hödl (2010) svojim výskumom medzi rakúskymi rozvojovými pracovníkmi vyvracia tvrdenia Paulety Goudge a Marie Eriksson Baaz a píše o srdečných a rovnocenných vzťahoch. Aj tu sa môže vynárať diskurz emocionálneho Iného oproti chladnej racionalite Ja, zapadajúci do rasistických dichotómií, avšak vyobrazenie afrického lekára vo fotografickej súťaži Globálneho vzdelávania je zrejším narušením rozvojového diskurzu. Iný je tu reprezentovaný váženou vysokopostavenou figúrou, nie je zosobnený nedostatkom Ja (technologicky nevypelý), nie je ani jeho opakom (dospelý/dieťa), nie je ani podriadeným, ktorý si zasluhuje pomoc (aktívny, učiaci sa, chudobný eko-poľnohospodár). Lekár je dominantným subjektom celospoločenského diskurzu. Hierarchický rozvojový diskurz sa teda dá narúšať reprezentáciami, ktoré nezapadajú do diskurzu ušľachtilého, či exotického, prípadne emocionálneho alebo krásneho/prírodného divoča, ale skutočne búrajú zažitú orientalistickú predstavu o Nás a Ich.

Rozhovory so zamestnancami v slovenskom rozvojovom aparáte však ukazujú limity zdanlivo progresívnych zmien v reprezentácii Iných. Podľa jedného respondenta napríklad stereotyp lenivosti o Nich neplatí, avšak pracovití sú „*akoby z núde*“ (Rozhovor č. 9, 2013). Ich šikovnosť sa zas prejavovala takou „*v úvodzovkách vychanostou*“ (Tamtiež).

Zamestnankyňa SAMRS na otázku ohľadom rozdielov medzi Keňou a Slovenskom v priebehu odpovede zdôraznila, že rozdielmi nemyslím „*že my sme lepší, alebo oni sú lepší [...], iba poukazujem na odlišnosti*“ (Rozhovor č. 14, 2014). Problémom je, že v mnohých zdanlivo nevinných rozdieloch bola prítomná hierarchia vychádzajúca zo základných prvkov rozvojového diskurzu, ako napríklad výška HDP, vzdelanostná úroveň či priemerná dĺžka života.

Kým negatívne reprezentácie Iných sú zrejmu súčasťou rasistického diskurzu rozvoja, otázkou ostáva, ako vnímať Ich pozitívne vyobrazovanie. Kľúčom k pochopeniu rasizmu je kontext konkrétnych reprezentácií.

Zatiaľ čo spôsob, akým v dôsledku kritiky orientalizmu mimovládne organizácie oslovujú spoločnosť, môže byť pozitívny, rámec, v ktorom zobrazujú Iných, ostáva nezmenný – My sme rozvinutí, Oni sa rozvíjajú a My zosobňujeme to, čo znamená rozvoj. To, že Oni sa snažia dosiahnuť Náš rozvoj, a preto sa o Nich dá hovoriť ako o pracovitých alebo učenlivých, tento základný rámec nijak nemení. Rasizmus rozvoja ostáva implicitne prítomný aj v pozitívnom vyobrazovaní Iných.

Problémom zámerne pozitívnych reprezentácií Iných je tiež depolitizácia nerovných mocenských vzťahov. Reprezentácia žien z globálneho Juhu ako aktívnych, a preto hodných našej pomoci (Dahl 2001: 19) mení boj o prežitie z otázky vykorisťovania na otázku efektívnosti tohto boja, čím depolitizuje nerovné mocenské vzťahy v súčasnom globálnom ekonomickom systéme a vedie k intervenciám ako podpora svojpomoci či mikropôžičky (Dogra 2014: 47; Eriksson Baaz 2005: 132; Wilson 2012: 45, 49).

Positívne obrazy Iných teda majú v tomto ohľade rovnaký dopad, ako Ich negatívne reprezentácie. Kým negatívne charakteristiky legitimizujú nerovné mocenské vzťahy (Oni sú leniví, a preto chudobní) a Náš vzťah k Nim nie je problém, pozitívne charakteristiky nerovné vzťahy ignorujú alebo zakrývajú (Oni sú snaživí, a preto si zaslúžia Našu pomoc). Ani v jednom z prípadov nedochádza k problematizácii nerovného mocenského vzťahu založeného na rase alebo úrovni rozvoja.

Navyše schopnosť konať je prezentovaná v týchto reprezentáciách „*ako dar venovaný konzumentami týchto obrazov [...] implicitne potvrdzujú civilizačnú misiu. Predstava zachraňovanej obete, ktorú tieto obrazy údajne spochybňujú, tak nie je eliminovaná, ale je iba prepracovaná do inej podoby*“ (Wilson 2012: 68). Aj zdanlivo pozitívne obrazy tak v konečnom dôsledku môžu pôsobiť negatívne.

Bojovať proti rasizmu by malo podľa vlastných cieľov Globálne rozvojové vzdelávanie (GRV). Analýza českej Národnej stratégie globálneho rozvojového vzdelávania však ukazuje podobne ako analýza nemeckých materiálov GRV, ktoré využívajú nemecké MVO (Bendix – Danielzik – Kiesel 2015: 52–53), a analýza britskej výučby GRV (Andreotti 2011: 101), že napriek zdôrazňovaniu kritického myslenia tu pretrváva predstava lineárneho teleologického poňatia rozvoja. Existencia „*rozvinutých*“ (MZV ČR 2016: 3) či „*vyspelých*“ (Tamtiež: 17) a „*rozvojových*“ (Tamtiež: 3) krajín je daná. Je takisto zřejmé, že cieľom rozvoja je dosiahnuť stav rozvinutosti, teda podobnosti s rozvinutými krajinami. Z analýzy stratégie vyplýva, že rozvoj je to, čo takzvané rozvinuté krajiny dosiahli, naopak takzvané rozvojové krajiny sú na ceste k tomuto typu rozvoja (Kunová – Sobotková – Profant 2017). Hrubeš a Vávrová (2015) poukazujú na absenciu hlbšieho kritického vysporiadavania sa so stereotypmi a ich reprodukciou na hodinách GRV na základných a stredných školách v ČR.

Samotný rasizmus nie je v nemeckom GRV chápaný ako štrukturálny mocenský vzťah, ale je obvykle redukovaný na pravicový extrémizmus, prípadne na stereotypy, predsudky a kliše, teda na jeho diskurzívnu rovinu. Globálne materiálne rasistické štruktúry a ich

koloniálny pôvod sú v takomto poňatí rasizmu ignorované (Bendix – Danielzik – Kiesel 2015: 49; pre podobný argument vo vzťahu ku GRV v ČR pozri aj Hrubeš – Vávrová 2015: 19–20).

Positívne vyobrazovanie spolu s konceptami partnerstva a participácie a boj proti stereotypom v GRV však narúšajú rozvojový diskurz. V tomto zmysle sa rasizovaný projekt dá považovať za rasistický iba vtedy, „*ak vytvára alebo reprodukuje štruktúry dominancie založené na esencialistických kategóriách rasy*“ (UN in White 2002: 416). A z tohto dôvodu White hodnotí rasizmus na základe dvoch mierok: „*ako druh významu, ktorý je pripisovaný rase, a ako výsledok v zmysle štruktúr dominancie*“ (Tamtiež). Z toho vyplýva, že rozvojová spolupráca nemusí reprodukovat' rozvojový diskurz a tým prispievať k rasizmu v otázke významu a môže mať dopad na zmeny v štruktúrach dominancie a tým bojovať proti rasizmu v druhom meradle (pre opačný argument pozri Ziai 2013).

Kritická literatúra je v oboch prípadoch skeptická. Podľa Marie Eriksson Baaz existuje zrejme protirečenie „*medzi posolstvom partnerstva a obrazmi Seba a partnerov u donorov*“ (Eriksson Baaz 2005: 9). Rasizmus v rozvojovom diskurze nachádza množstvo ďalších autorov (Noxolo 2006; Ziai 2004; Goudge 2003). Systémová kritika rozvoja zároveň vníma rozvojovú spoluprácu ako neschopnú zmeniť globálnu rasovú štruktúru (Wilson 2012; Ziai 2013).

Zároveň však platí, že samotní rozvojoví pracovníci podliehajú antirasistickému diskurzu partnerstva a kritizujú eurocentrismus (Tamtiež: 153). Niektorí nechcú byť expertmi (Goudge 2003: 181). Iní ľutujú svoju účasť na rozvojovej spolupráci na globálnom Juhu (Heron 2007: 139). Podľa ďalších sa ľudia samotní musia rozhodnúť, čo pre nich rozvoj znamená (Ziai 2004, 2014: 9), pričom neexistuje jedno riešenie pre všetkých v podobe západného rozvoja (Tamtiež: 11). Naopak diskurz udržateľnosti tento typ rozvoja zásadným spôsobom spochybňuje (Ziai 2014: 10–11). Jednoducho povedané, rozvojový diskurz je dnes v otázke rasizmu medzi Nami a Nimi nekoherentný.

To je aj základné teoretické zistenie tejto časti. Hoci dominantným postojom je podriadené vyobrazovanie Iných, či už negatívne, alebo pozitívne, rozvojoví aktéri diskurz narušujú reprezentáciami Iných, ktoré nezodpovedajú pravidlám formovania tohto diskurzu. Kľúčové potom je skúmanie materiálneho prepojenia diskurzu s aktivitami rozvojových organizácií na globálnom Juhu.

Globálny rasistický systém a rozvojová spolupráca

Rasové základy súčasného globálneho kapitalistického systému boli položené počas kolonializmu. Nútená práca, ktorá sa najmä vo forme otroctva postupne rozšírila do celého sveta, sa stala súčasťou kapitalistického systému a umožnila bohatnutie európskych (a neskôr aj japonských) kolonizátorov. Jej špecifikom bola produkcia komodít určených pre svetový trh. Štyri storočia transatlantického rasizovaného obchodu s otrokmi viedli k vzniku rasistického módu produkcie. Rasová odlišnosť nelegitimizovala len privilégiá a dominanciu na jednej strane a zaberanie pôdy a bohatstva na strane druhej, ale aj rasovú deľbu práce spojenú s rôznymi formami donucovania (Mullings 2008).

Rasizovaná deľba práce pretrváva i v súčasnom globálnom kapitalizme. „*Koloniálna rasizácia [...] bola vždy neoddeliteľne spojená s globálnou deľbou práce legitimizujúcou odlišné zapojenie pracujúcich ľudí do koloniálnej ekonomiky*“ (Wilson 2012: 169). Vysokosofistikovanú prácu v technologicky náročnej výrobe vykonávajú bieli zamestnanci, ktorých dopĺňujú zruční kolegovia z juhovýchodnej Ázie. Menej technologicky náročná priemyselná výroba sa presunula najmä (ale nielen) do Ázie. Rasové znevýhodňovanie nových migrantov, ako aj ich potomkov z druhej a tretej generácie v západnej Európe či Spojených štátoch má za následok na rase založenú deľbu práce v konkrétnych národných štátoch, a to napriek tomu, že študenti z etnických minorít v školách napríklad vo Veľkej Británii dosahujú lepšie výsledky ako ich spolužiaci z majority (Kapadia – Nazroo – Clark 2015).

Globálnu deľbu práce nedeterminuje len farba pleti (rasa), ale aj úroveň rozvoja. Prepojenie rasy a presunu priemyselnej výroby z krajín Západu do Ázie sa dá sledovať na klesajúcich výmenných reláciách. Výmenné relácie klesajú najrýchlejšie pre produkty vyrábané v Číne a v krajinách s nízkym príjmom, teda tam, kde žijú spoločnosti *rasovo* (a rozvojovo) *odlišné* od dominantne bielych bohatých krajín. Naopak najpomalšie klesajú výmenné relácie pre krajiny s vysokým príjmom, teda pre bielych (Kaplinsky – Farooki 2017: 206). Rozdiel medzi podielom sektorov s klesajúcimi výmennými reláciami preukazuje pretrvávajúce rozdelenie sveta v zmysle sofistikovanosti výroby. Toto rozvojové rozdelenie silno koreluje s rasou.

Korelácia rasy a úrovne rozvoja však nie je úplná. Existujú dominantne biele krajiny, ktoré nepatria medzi najrozvinutejšie, napríklad Česko. Problémom je tu tautológia spôsobená dvoma významami pojmu rozvoj. V prvom prípade ide o rasistické označenie vývojového štádia krajiny (napríklad rozvojová krajina, prípadne krajina s nízkym príjmom v rebríčku Svetovej banky), v druhom prípade ide o „objektívne“ postavenie krajiny v globálnej ekonomike spojené s úrovňou sofistikovanosti výroby (napríklad krajina na periférii). Tieto kategórie zodpovedajú dnes prekonaným kategóriám zaostalých alebo divochov na jednej strane (v zmysle vývojového štádia) a kolóniám na strane druhej (v zmysle postavenia krajiny v globálnej ekonomike). Štruktúra diskurzu aj globálnej ekonomiky však ostáva rovnaká. Len termín rozvoj dnes označuje ako vývojové štádium, tak postavenie v ekonomike. Hierarchické hodnotenie spoločností je dnes založené na ich postavení v globálnej ekonomike a to zas na sofistikovanosti výroby. Krajiny s vysokým HDP na osobu sú považované za „rozvinuté“ (nasledovania hodné) a „rozvinuté“ (s technologicky vyspelou ekonomikou). Kľúčový prvok diferenciacie viac nie je neprekonateľná „civilizovanosť“, ale opäť je to niečo, v čom víťazia bývalí kolonizátori – „HDP na hlavu“, hoci ich kolonizovaní dnes môžu dobehnúť a aj dobiehajú.

Ako bolo uvedené, Česko je konkrétnym príkladom, v ktorom kľúčovú úlohu diferenciacie zjavne nezohráva farba pleti, ale semiperiferálne postavenie v kapitalistickom hospodárskom systéme, teda úroveň rozvoja. Toto postavenie sa prejavuje oboma smermi. Na jednu stranu česká spotreba do istej miery zodpovedá spotrebe takzvaných vyspelých štátov. Českí spotrebiteľia „konzumujú“ globálnu rasovú nerovnosť, plynú im výhody z globálneho rasistického systému a jeho nerovnej deľby práce. Napríklad „*tantal je bežnou súčasťou spotrebného tovaru predávaného na českom trhu*“ (Rut et al. 2007: 11) a ťaží sa najmä v Kongu, kde je až 80 % svetových zásob, „*jeho ťažba tu prebieha v neľudských podmienkach*“ (Tamtiež: 10). Množstvo komodít analyzovaných v citovanej štúdii sa ťaží alebo pestuje v krajinách, v ktorých zároveň žijú ľudia s odlišnou farbou pleti. Česko je v diskurze rozvoja rozvinutou krajinou, v ktorej žijú prevažne bieli a títo vykorisťujú raso-odlišných a zároveň menej rozvinutých Iných.

Na druhú stranu niektoré dáta naznačujú, že Česko sa samo stalo „závislou trhovou ekonomikou“ (Nölke – Vliegenthart 2009) či čiastočne „*duálnou ekonomikou, ako je to v niektorých rozvojových štátoch*“ (Chmelař et al. 2016: 17). Základnými charakteristikami spôsobu, akým sú závislé trhové ekonomiky integrované do svetovej ekonomiky, je absencia alebo minimálne množstvo produkcie s vyššou pridanou hodnotou, založenej na inováciách. Miesto nej ekonomike dominuje aktívny zušľacht'ovací styk, teda montáž importovaných priemyselných produktov a ich následný vývoz (Nölke – Vliegenthart 2009: 679). Ďalším rysom je dominancia zahraničného kapitálu v národnom hospodárstve, ktorého dôsledkom je odliv kapitálových výnosov v podobe dividend a úrokov, prípadne vnútrotiremných tokov (Chmelař et al. 2016: 22). Dominancia zahraničných firiem v hospodárstve zahŕňa vlastníctvo bánk v rukách zahraničného kapitálu, čo znemožňuje strategické investovanie prostredníctvom bánk (ako tomu bolo v prípade Južnej Kórey a Taiwanu; pozri Epstein 2014: 26–28). Štvrtým rysom je využívanie podhodnotenej meny ekonomicky výhodné pre zahraničie, ktoré „*môže s určitou mierou nepresnosti pracovne nazvať 'neokoloniálnym' modelom trhovej adaptácie*“ (Pick 2009: 22–23). Piatou

typickou charakteristikou krajín periférie je nižšia mzda po zohľadnení produktivity (Galgóczi 2017). Vo všeobecnosti ide o globálnu nerovnú výmenu.

Rasistický rozvojový diskurz je tak aplikovateľný aj na farebne podobných Čechov. To, čím sa Češi odlišujú od napríklad rovnako bielych Nemcov, je úroveň rozvoja. Sú menej rozvinutí (technologicky vyspelí) a tomu zodpovedá aj semiperiferálne postavenie ich hospodárstva vo svetovej ekonomike (HDP na osobu), ako aj ich výmenné relácie. V globálnom rasistickom systéme je potom farba pleti až druhoradým prvkom štrukturálneho rasizmu. Ten je dnes založený na rozvojovom diskurze. Farba len do veľkej miery koreluje s rozvojom.

Diskurz a globálna štruktúra sú prepojené aj na konkrétnych miestach. Stereotypy môžu byť empiricky korektné a napriek tomu problematické, pretože môžu ignorovať mocenské nerovnosti, ktoré k danému stavu viedli. Dôkladná analýza by zrejme potvrdila stereotyp, že Dáni sú dočivľnejší než Tanzánčania, alebo slovami bývalej zamestnankyne Človeka v ohrození, že „v Keni plynie čas úplne inak ako u nás (a to značne pomalšie)“ (Bednárová 2010). Vysvetlenie tejto skutočnosti by však nemalo byť redukované (len) na kultúrnu odlišnosť, ale aj na odlišné infraštrukturálne podmienky, ktoré v Dánsku dočivľnosť uľahčujú a v Tanzánii ju sťažujú. To následne môže viesť k odlišnému vnímaniu hodnoty dočivľnosti. Pre niekoho to môže byť výsada kráľov, pre iného niečo nepodstatné. To, že niekam v Tanzánii prídete neskoro, sa jednoducho stáva a nie je to dôsledok pasivity alebo ľahostajnosti zo strany meškajúceho (Eriksson Baaz 2005: 96–97). Je to dôsledok materiálnych podmienok, ktoré ovplyvňujú kultúrne normy v spoločnosti. Pre návštevníkov globálneho Juhu však „*bude každý oneskorený autobus [...] konkrétnym dôkazom inferiority [miestnych]*“ (Goudge 2003: 52).

Samotná rozvojová spolupráca sa dá považovať za globálnu rasovú biopolitiku, prostredníctvom ktorej bohaté štáty chránia svoj blahobyť pred migrantami. Základným biopolitickým prvkom je snaha zaistiť sebestačnosť obyvateľstva na globálnom Juhu tak, aby bolo schopné vzdorovať chudobe v neľudských podmienkach a zároveň aby neohrozovalo globálny Sever (Duffield 2006: 74).

Globálny kapitalizmus je s rasou biopoliticky prepojený aj v konkrétnych materiálnych a diskurzívnych praktikách rozvojovej spolupráce. Príkladom je nemecká populačná politika v Tanzánii. Jej základom je predpoklad, že Tanzánci sú zaostalí a iracionálni, a preto nechcú mať menej detí a používať modernú antikoncepciu (Bendix – Ziai 2017b: 220). Napriek tomu, že ženy si prajú najčastejšie štyri alebo päť detí (v priemere 5,4), čo zhruba zodpovedá súčasnej úrovni plodnosti, je tu zo strany rozvojového aparátu vytváraný dojem „*nenaplnenej potreby*“ antikoncepcie (Tamtiež: 7), pretože ženy, ak by ich muži neutláčali, by údajne chceli mať menej detí.

Materiálne prepojenie sa týka farmaceutických koncernov a nemeckej vlády. V prípade nemeckej vlády je prítomná obava z environmentálnych dôsledkov rastu tanzánskeho obyvateľstva a stability spojenej s kúpnu silou obyvateľstva schopnou nakupovať nemecké produkty. Nemecká firma Bayer zas poskytuje antikoncepciu donorom, ako je USAID alebo Nadácia Billa a Melindy Gatesových. Výhodou pre Bayer je zväčšovanie trhového podielu a zvyšovanie známosti značky, dôležité v súvislosti s očakávaným nárastom dopytu po antikoncepcii a s predajom ďalších druhov antikoncepcie za trhové ceny. Iniciatíva pre bezpečnú antikoncepciu USAID podľa Bayeru predstavuje „*inovatívnu cestu k otvoreniu trhov v rozvojových krajinách*“ (in Bendix – Ziai 2017: 222).

Rasizmus rozvojového diskurzu rozdeľuje krajiny na rozvinuté a nerozvinuté podľa úrovne pôrodnosti. Toto rozdelenie následne vedie k materiálnym snahám o dobiehanie rozvinutých krajín prostredníctvom jej znižovania, ktoré je výhodné ako pre ciele nemeckej vlády, tak pre obchody nemeckých farmaceutických firiem. Nemateriálny rasistický diskurz a materiálna prax sú tak spojené prostredníctvom vládnej biopolitiky, ako aj kapitalistických imperatívov. Bendix s Ziaiom však zdôrazňujú, že toto prepojenie neznamená, že farmaceutické firmy intencionalne presadzujú rasistický diskurz, aby zvýšili svoje zisky (Tamtiež: 223).

Kľúčovým poznatkom tejto časti je, že globálny rasistický diskurz operuje v globálnej rasistickej štruktúre svetovej ekonomiky. Svet sa delí na bohatých a chudobných podľa kategórií rasy a rozvoja. Tento teoretický základ je následne možné využiť na skúmanie prepojenia diskurzu s viac materiálnou globálnou ekonomickou štruktúrou. Príklad s tanzánskou infraštruktúrou ukazuje prepojenie stereotypu nedochvilnosti (diskurzu) s materiálnym postavením v rámci globálnej ekonomiky, príklad s tanzánskou populačnou politikou zas prepojenie stereotypu iracionality s materiálnou rozvojovou politikou vlád a korporácií spojenou s ich snahami v rámci globálnej ekonomiky.

Inštitucionálny rasizmus a rasová každodennosť v rozvojovej spolupráci

Globálna farebná línia sa okrem diskurzov, identít a štruktúr prejavuje aj v inštitúciách a v každodenných interakciách rozvojovej spolupráce. Vo farbospom svete rozvojovej spolupráce sú partneri v prvom rade rozdelení na donorov a príjemcov pomoci a napriek partnerstve je medzi nimi prítomná zjavná mocenská nerovnosť.

O tom, že sú rozdelení aj rasovo, sa verejne väčšinou mlčí (Goudge 2003: 51; Kothari 2006: 9; White 2002: 407; Wilson 2012: 3). Rozvojári sa pri otázke rasizmu zameriavajú na takzvaný obrátený rasizmus namierený voči nim (Goudge 2003: 26, 84, 87) alebo na rasizmus medzi rôznymi etnikami vnútri krajiny, v ktorej pôsobia (Tamtiež: 66–67), alebo sa zameriavajú na komplexnosť identitárnych otázok, čím ignorujú diskusiu o rasizme belochov voči zvyšku sveta (Tamtiež: 70), či odmietajú pripisovať akýkoľvek význam bielošom (Heron 2007: 97) alebo sa považujú za dobré belošky či dobrých belochov (Tamtiež). Rasizmus tak pre nich nie je osobnou ani inštitucionálnou agendou (Goudge 2003: 51).

Aby rasová každodennosť mohla fungovať, je potrebné, aby ju reflektovali inštitúcie rozvojovej spolupráce a navzájom sa tak tieto inštitúcie posilňovali s každodennými aktivitami. Zoznam 500 najvýznamnejších mimovládnych organizácií ukazuje pretrvávajúcu rasovú deľbu práce v tomto sektore. Až 78 % aktivít z vybraných organizácií sa odohráva na globálnom Juhu (33 % v Afrike), avšak 64 % z nich má svoje hlavné sídlo na Západe (5 % v Afrike). Viac ako 60 % osôb európskeho pôvodu sa nachádza vo vedúcich pozíciách (El Tom 2015; pre ten istý argument z výskumu v Nigeri pozri Loftsdóttir 2009: 7). Deväťdesiat percent dobrovoľníkov zo Spojených štátov je bielych a iba 5 % sa označilo za čiernych (Lough – Carter-Black 2015: 209). Hoci nerovnosť pretrváva, v ostatných rokoch dochádza k zmenám v obsadzovaní pozícií, čo sa týka etnického pôvodu alebo rasy (Crewe – Fernando 2006: 44; White 2006: 63; Secret aid worker 2015), avšak projektový cyklus vedie k časovému tlaku a rozhodovaniu na poslednú chvíľu, ktoré sa deje v centrálnach na globálnom Severe (Crewe – Fernando 2006: 50).

Inštitucionálny rasizmus sa prejavuje používaním medzinárodného jazyka, ktorým je angličtina aj v prípade, že týmto jazykom hovoriace osoby sú vo výraznej menšine (Tamtiež: 50; Karim 2011: 183–184).⁵ Súčasťou inštitucionálneho rasizmu však nie je len národný jazyk bývalých kolonizátorov. Sú ním aj symboly expertízy v podobe rozvojového žargónu, používania skratiek či citovania najnovších medzinárodných publikácií (Crewe – Harrison 2002: 98). Ďalšie spôsoby ktorými si zahraniční konzultanti zaisťujú nadradenosť nad miestnymi, sú zabratie väčšiny času určeného na diskusiu či odkazovaním na vlastnú prácu v iných krajinách, dávajúc najavo nižšiu dôležitosť národnej skúsenosti miestnych (Crewe – Harrison 2002: 98). Uvedenými spôsobmi sa vytvára hierarchia medzi tými, ktoré majú tento jazyk, tieto publikácie či zahraničné skúsenosti k dispozícii, či ich priamo vytvárajú, a tými, ktorí sa k nim vzhľadom na nedostatok materiálnych zdrojov nemajú ako dostať. Hierarchia potom koreluje s rozdelením na donorov a príjemcov, ktoré zas koreluje s rozdelením podľa farby pleti. Samotné použitie skratiek alebo angličtiny teda nemusí byť vždy rasistické, rasistickým sa stáva až v kontexte, v ktorom reprodukuje rasové alebo rozvojové hierarchie.

Inštitucionálna rasová nerovnosť sa prejavuje aj vo finančnej praxi. Podľa rozvojára pracujúceho v Zimbabwe zaisťujú biely riaditeľ navýšenie príjmov alebo schválenie plánov

lepšie ako čierny, hoc aj vzdelaný a skúsený (Kothari 2006: 16). Podobnú skúsenosť mám zo svojho pobytu v Togu v MVO Challenges. Riaditeľ ma brával na stretnutia s potenciálnymi donormi, pretože biela farba mojej pleti dodávala jeho organizácii vážnosť.

Miestne organizácie takisto preferujú bielych dobrovoľníkov z globálneho Severu, pretože ich považujú za bohatých a schopných viac pomôcť komunite (Caton – Santos 2009: 213; pre ten istý argument pozri aj Perold et al. 2013: 185–188). Bieli dobrovoľníci menia vnímanie organizácie, ktorá sa zrazu stáva globálnejšou. Okrem očakávania finančných zdrojov požívajú bieli dobrovoľníci viac rešpektu ako ich tmavší kolegovia a organizácia je vnímaná ako dôveryhodnejšia. Miestni si o nich myslia, že sú úprimnejší a jednoducho lepší (Tamtiež: 214; pozri aj Secret aid worker 2015).

Obsadzovanie vedúcich pozícií alebo prijímanie dobrovoľníkov na základe rasy tak môže byť akýmsi iracionálne rasistickým rozhodnutím založeným na kultúre, ale môže byť aj racionálnym, materiálne motivovaným rozhodnutím adaptovaným na rasistický spôsob fungovania rozvojovej spolupráce. Na druhú stranu samotní dobrovoľníci a dobrovoľníčky vo svojich správach reprodukovujú homogenizujúce orientálne stereotypy a seba reprezentujú ako hrdinov každodennosti či obhájkyné chudobných (Kontzi 2011: 42).

V každodennej interakcii potom bieloba slúži ako odznak nadradenosti zaisťujúci vstup prakticky kamkoľvek (Goudge 2003: 8, 77). Beloch sa napríklad na rozdiel od miestneho obyvateľa bez problémov dostane do parlamentu v Nikaragui (Tamtiež: 82) alebo do klubu (Tamtiež: 77).

Rasové rozdelenie vidno vo vnímaní expertízy. Bieloba je označovateľom statusu a expertízy (Kothari 2006: 16). Termíny expert či konzultant nie sú rasovo neutrálne, ale sú kontextuálne naviazané na osoby, s ktorými sú obvykle spojené. Belosi sú braní vážnejšie (Tamtiež). Čím belšia je osoba, tým menej toho musí dokazovať (Goudge 2003: 12). Vyjadrenia belochov nie sú spochybňované (Tamtiež: 72). Rozvojový diskurz takto konštruje jednotu žien založenú na rode, avšak zároveň v praxi ženy rozdeľuje podľa expertízy a pozície v rozvojovej spolupráci spojenej s farbou pleti. Pre biele expertky niekedy potom napríklad v Bangladéši neplatia miestne rodové normy a je s nimi zaobchádzané ako s mužmi (White 2006: 64–65).

Študentky, dobrovoľníčky alebo stážistky z globálneho Severu môžu byť považované za expertky na celé regióny globálneho Juhu po niekoľkomesačných pobytoch v danej oblasti (Karim 2011: 181; Win 2004: 124). „*Predstavte si na moment, že dvadsaťdvaročná Bangladéšanka, ktorá vie minimálne po anglicky, by mohla stráviť v Británii osemnásť mesiacov, potom sa vrátiť, aby napísala v bengálštine svoju doktorandskú prácu a tá by bola následne použitá ako výučbový materiál o britskej spoločnosti v Británii. Táto myšlienka je smiešna, ale presne toto sa stalo, akurát naopak. Celá situácia je štrukturovaná prostredníctvom rasového zvýhodnenia*“ (White 2002: 409).

Dalším spôsobom, ako sa rasa manifestuje v každodennosti rozvojovej spolupráce, sú enklávy alebo getá, v ktorých žijú bieli rozvojoví pracovníci (Kothari 2006: 16). Napríklad v Keni sa navzájom navštevujú, chodia do určitých barov, navštevujú športové udalosti, vytvárajú si špeciálne kluby s exkluzívnym členstvom, vymieňajú si knihy či podporujú svoje deti, aby sa hrali medzi sebou (Crewe – Fernando 2006: 48; pre ten istý argument o Nigéri pozri Loftsdóttir 2009: 7). Na druhú stranu existujú opačné snahy o bývanie v blízkosti miestnych obyvateľov alebo priamo s nimi a vyhýbanie sa getám bielych (Hödl 2010: 110–111). Napríklad ja som v Lomé býval v dome, v ktorom býval aj riaditeľ organizácie, pre ktorú som pracoval, ako aj jeho bratranec.

Súčasťou každodennosti je tiež zamestnávanie pracovníčok v domácnosti, o čom rozvojárí neradi hovoria, pretože to ide proti predstave rovnostárskeho liberálneho subjektu. Okrem materiálnej práce je však dôležitý psychologický prínos pracovníčok v domácnosti pre Nás v podobe potvrdzovania nerovného vzťahu medzi Nami a Nimi (Heron 2007: 67).

Každodennosť rozvojovej spolupráce poskytuje priestor pre drobné formy odporu. Experti z globálneho Juhu z vyšších vrstiev sú schopní sa naučiť rozvojový žargón a tým sa

vyrovnať expertom zo Severu. Miestne mimovládky môžu odmietnuť spolupracovať, ignorujú rady, spochybňujú potrebu zahraničných rozvojárov alebo hrajú rozvojovú hru iba naoko a napríklad neposkytujú donorom potrebné informácie. Hoci sa môže pri takýchto praktikách zdať, že ide o nekompetentnosť na strane miestnych, môže ísť o stratégiu, ako získať neformálnu moc potrebnú pre boj s jemnými mechanizmami vylúčovania (Crewe – Fernando 2006: 51–52). Moc sa jednoducho vykonáva nad slobodnými subjektami a predpokladá odpor (Foucault 2003: 216–218).

ZÁVER

Cieľom tohto článku bolo vytvoriť teoretickú konceptualizáciu rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci a identifikovať pritom existujúce hlavné formy rasizmu v rozvoji. Článok tým rozšíril existujúcu českú a slovenskú akademickú produkciu na tému rasizmu, ktorá je limitovaná svojim tematickým záberom venovaným problematike rasizmu voči Rómom a ďalším menšinám, migrantom a kladením dôrazu na pravicový extrémizmus. Spojenie liberálnej politiky a rozvojovej dobročinnosti s rasizmom v českom a slovenskom akademickom diskurze do veľkej miery a v teoretickom spracovaní úplne absentuje. Aké formy rasizmu sa teda nachádzajú v rozvoji?

V prvom rade je rasizmus prítomný v rozvojovom diskurze, ktorý sa prenáša do identít rozvojárov (ako aj príjemcov pomoci akceptujúcich ich vlastné nerovné postavenie). V tomto zmysle rozvojový diskurz zodpovedá základnej charakteristike rasizmu ako hierarchizácie Nás a Ich – pripisovanie nerovných hodnôt Nám a Im. Platí však, že tento diskurz, ako aj identity rozvojárov a rozvojářok, sú nekoherentné a pozitívne reprezentácie Iných nie sú neobvyklé. K antirasistickej praxi však nutne nevedú.

Druhou formou rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci je globálny rasistický systém reprodukovajúci sa ešte z obdobia kolonializmu. Nerovnosť vytvorená kolonializmom bola ospravedlňovaná rasovou odlišnosťou, ktorá v podobe kultúrnej odlišnosti v rozvojovom diskurze pretrváva dodnes a dodnes vysvetľuje deľbu práce založenú na rase (a úrovni rozvoja).

Tretou formou rasizmu je prepojenie rasistických inštitúcií rozvojovej spolupráce s jej každodennosťou. Tá je prejavom rasizmu a zároveň rasizmus vytvára. Rasová odlišnosť je v rozvojovej spolupráci denne reprodukováaná a využíva pritom ďalšie formy hierarchie, ako napríklad expertnosť alebo priestorovú oddelenosť či hierarchiu v oblasti jazyka.

Konceptualizácia rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci na tri zmienené formy umožňuje lepšie zarámovanie prípadných empirických štúdií. Analytické odlíšenie týchto troch rovín umožňuje nachádzať medzi nimi súvislosti bez toho, aby dochádzalo k ich ontologickému zmiešavaniu vo vedeckej produkcii.

Uvedené zistenia však zároveň vedú aj k praktickej otázke: Ako naložiť s problémom rasizmu v rozvoji a rozvojovej spolupráci? Základnou odpoveďou tu citovaných autorov a autoriek je odmietnutie sústrediť sa na individuálne „zlyhania“ či bežné správanie jednotlivcov, a naopak zdôrazňovanie potreby vysporiadať sa so štruktúrnym základom rasovej nerovnosti.

Tým, ako rasizmus vysvetľuje svet, umožňuje partikulárnu formu porozumenia ekonomickým a politickým vzťahom. Tým, že im svojským spôsobom umožňuje rozumieť, sa zároveň stáva súčasťou týchto vzťahov, a preto by sa stratégie na elimináciu rasizmu „mali zameriavať menej na snahu presvedčiť tých, ktorý artikulujú rasizmus, že sa „mýlia“, a viac na zmenu konkrétnych ekonomických a politických vzťahov“ (Miles 1991: 82).

Spoliehanie na osobnú transformáciu je príliš malý krok správnym smerom. Hoci platí, že rozvojoví pracovníci sú zodpovední za dôsledky vyplývajúce z rolí, v ktorých sa nachádzajú (Goudge 2003: 43), potrebná je „štruktúrna transformácia mocenských štruktúr v rozvojovom priemysle“ (Crewe – Fernando 2006: 52).

V tomto zmysle teda ide o dve vzájomne prepojené stratégie. Rozhodovanie o rozvojovej spolupráci treba decentralizovať smerom na Juh a tak bojovať proti rasovej hierarchii

medzi donormi a príjemcami pomoci a zároveň treba usilovať o zmenu globálneho rasistického systému, ktorý vôbec potrebu rozvojovej spolupráce vyplývajúcej z nerovnosti globálneho kapitalizmu vytvára. Až odstránenie obrovských nerovností umožní, aby neexistoval základný dôvod pre vznik rasizmu, ktorého sú rozvojová spolupráca a rozvojový diskurz iba derivátmi.

¹ Pojem *rozvoj* je tu v uvedený kurzívou pre nejasnosť jeho významu. Môže napríklad implikovať posun k lepšiemu, hoci tomu reálna prax *rozvoja* nemusí zodpovedať. Pre dôkladnejšiu verziu tohto argumentu pozri napríklad Ziaho (2013). Vo zvyšku článku sú tento pojem a jeho rôzne tvary zbvavené kurzív, aby zbytočne nezaťažovali text.

² Pojem „rasa“ je tu v úvodzovkách, aby bola zdôraznená sociálna konštrukcia „rasy“, ktorá je dôsledkom rasizmu, a preto problematická (pre podobný argument v českom prostredí pozri Hamar et al. 2007: 9). Vo zvyšku článku je tento pojem zbvavený úvodzoviek, aby tieto zbytočne nezaťažovali text.

³ Ďakujem Pavlovi Baršovi za upozornenie na tieto jeho texty a za myšlienku vytvoriť rozdelenie rôznych typov rasizmov.

⁴ Miles uvádza príklad technologickej nadradenosti britského kapitalizmu v 19. storočí, ktorá potrebovala svoje vysvetlenie. Ním sa stala inherentná nadradenosť bielej rasy, ktorá údajne má biologickú schopnosť inovovať (Tamtiež). „Reálne existujúca“ (technologická) nadradenosť bola vysvetlená rasovou biologickou nadradenosťou. „Reálne existujúcou“ nadradenosťou tu mám na mysli technologickú nadradenosť skonštruovanú ako existujúcu v rozvojovom diskurze, v ktorom sú spoločnosti hierarchizované podľa sofistikovanosti používaných technológií.

⁵ Ďakujem jednému z recenzentov za myšlienku, že podobne je na tom francúzština či španielčina.

Literatúra

- Abdel-Malek, Anouar (2011): Orientalismus v krizi. In: Havránek, Vít (ed.): *Postkoloniální myšlení II*. Praha: tranzit.cz, s. 132–164.
- Allen, Theodore W. (2012): *The Invention of the White Race*. London – New York: Verso.
- Andreotti, Vanessa (2011): *Actionable Postcolonial Theory in Education*. New York: Palgrave Macmillan.
- Anievas, Alexander – Manchanda, Nivi – Shilliam, Robbie (2014): Confronting the Global Colour Line: An Introduction. In: Anievas, Alexander – Manchanda, Nivi – Shilliam, Robbie (eds.): *Race and Racism in International Relations: Confronting the Global Colour Line*. London – New York: Routledge, s. 1–15.
- Balibar, Etienne (1991): Is There a 'Neo-Racism'? In: Balibar, Etienne – Wallerstein, Immanuel (eds.): *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London – New York: Verso, s. 17–28.
- Barša, Pavel (2015): *Cesty k emancipaci*. Praha: Academia.
- Bartoš, František (2011): Pravicový extremismus: operacionalizace jevu, konstrukce škály a výsledky empirického výzkumu. *Sociologie*, Vol. 43, No. 5, s. 550–583.
- Bednářová, Edita (2010): Peniaze bez vzdelania nič neznamenajú. Ani v Keni. *Rozvojová pomoc*, No. jar 2010, s. 15.
- Bendix, Daniel – Danielzik, Chandra-Milena – Kiesel, Timo (2015): Education for sustainable inequality? A postcolonial analysis of materials for Development Education in Germany. *Critical Literacy: Theories and Practices*, Vol. 9, No. 2, s. 47–63.
- Bendix, Daniel – Ziai, Aram (2017): Rassismusanalyse in der Entwicklungsforschung am Beispiel deutscher reproduktiver Gesundheitspolitik in Tansania. *Peripherie: Zeitschrift für Politik und Ökonomie in der Dritten Welt*, Vol. 37, No. 146/147, s. 206–231.
- Bhabha, Homi (2004): *Location of Culture*. London – New York: Routledge.
- Blaut, James (1993): *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*. New York – London: Guilford Press.
- Bonilla-Silva, Eduardo (1997): Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation. *American Sociological Review*, Vol. 62, No. 3, s. 465–480, <doi:10.2307/2657316>.
- Buden, Boris (2013): *Konec postkomunismu: Od společnosti bez naděje k naději bez společnosti*. Praha: Rybka Publishers.
- Caton, Kellee – Santos, Carla Almeida (2009): Images of the Other: Selling Study Abroad in a Postcolonial World. *Journal of Travel Research*, Vol. 48, No. 2, s. 191–204, <doi:10.1177/0047287509332309>.
- Cenker, Michal (2010): Muslim Migrants in Bratislava. *Sociologie*, Vol. 42, No. 3, s. 213–236.
- Crewe, Emma – Fernando, Priyanti (2006): The elephant in the room: racism in representations, relationships and rituals. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 40–54, <doi:10.1191/1464993406ps126oa>.
- Crewe, Emma – Harrison, Elizabeth (2002): *Whose Development? An Ethnography of Aid*. London – New York: Zed Books.
- Dahl, Gudrun (2001): Responsibility and Partnership in Swedish Aid Discourse. Nordiska Afrikainstitutet, <http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/102625/ipublicationdocument_singledocument/9506b4a3-6e3e-42a1-a16c-d89d232059f4/en/9.pdf>.

- Dogra, Nandita (2014): *Representations of Global Poverty: Aid, Development and International NGOs*. London – New York: I.B. Tauris.
- Du Bois, W. E. B. (2007): *The Souls of Black Folk*. Unabridged edition. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Duffield, Mark (2006): Racism, migration and development: the foundations of planetary order. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 68–79, <doi:10.1191/1464993406ps128oa>.
- El Tom, Fairouz (2015): Annual NGO Ranking Shows “White Savior” Status Quo Remains Intact. *Africa is a Country*, <<http://africasacountry.com/2015/05/in-search-of-integrity-and-africans-in-the-ngo-world/>>.
- Epstein, Rachel A. (2014): Overcoming ‘Economic Backwardness’ in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol. 52, No. 1, s. 17–34, <doi:10.1111/jcms.12078>.
- Eriksson Baaz, Maria (2005): *The Paternalism of Partnership: A Postcolonial Reading of Identity in Development Aid*. London: Zed Books.
- Escobar, Arturo (1995): *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Essed, Philomena (1991): *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*. 1st edition. Newbury Park: SAGE Publications.
- Feagin, Joe R. (2006): *Systemic Racism: A Theory of Oppression*. 1st edition. New York: Routledge.
- Fecenková, Jana (2013): „Rozvinuté“ Slovensko vs. „rozvojová“ Afrika. *JeToTak.sk – blog Kritická ekonomia*, 22. 8. 2013.
- Ferguson, James (2006): *Global shadows: Africa in the neoliberal world order*. Durham – London: Duke University Press.
- Fields, Barbara J. – Fields; Karen (2012): *Racecraft: The Soul of Inequality in American Life*. London: Verso.
- Foucault, Michel (2003): *Myšlení vnějšku*. 2. vydání. Praha: Herrmann & synové.
- Galgóczi, Béla (2017): Why central and eastern Europe needs a pay rise. Working Paper 2017.01, European Trade Union Institute, <<https://www.etui.org/Publications2/Working-Papers/Why-central-and-eastern-Europe-needs-a-pay-rise>>.
- Gažovič, Ondrej (2014): *V zajatí paradoxov: Diskurzívna analýza rozvojovej spolupráce SR* (Dizertačná práca). Bratislava: Univerzita Komenského.
- Goudge, Paulette (2003): *The Whiteness of Power: Racism in Third World Development and Aid*. London: Lawrence And Wishart.
- Hall, Stuart (1997): The Spectacle of the ‘Other’. In: Hall, Stuart (ed.): *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE and the Open University, s. 223–279.
- Hamar, Eleonóra – Szaló, Csaba – Šlesingerová, Eva (2007): Konceptualizace pojmů rasa a rasismus: Sociologický pohled. *Sociální studia*, Vol. 4, No. 4, s. 7–21.
- Heron, Barbara (2007): *Desire for Development: Whiteness, Gender, and the Helping Imperative*. Waterloo: Wilfrid Laurier Univ. Press.
- Horký, Ondřej (2011): Mediální stereotypy Jihu jako překážka veřejné diskuse: důsledky pro českou rozvojovou spolupráci. *Hledání českých zájmů: Obchod, lidská práva a rozvoj*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, s. 102–124.
- Hödl, Gerald (2010): “Es tut mir nicht leid, dass ich’s gemacht hab’.” Eine “Oral history” der österreichischen Entwicklungshilfe. *Journal Für Entwicklungspolitik*, No. 3, s. 95–118.
- Hrubeš, Milan – Vávrová, Terézie (2015): Stereotypy ve výuce témat globálního rozvojového vzdělávání. Centrum občanského vzdělávání FHS UK, <http://mkc.cz/doc/Stereotypy_Vyzkumna_zprava.pdf>.
- Hund, Wulf D. (2003): Inclusion and Exclusion: Dimensions of Racism. *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit*, Vol. 3, No. 1, s. 6–19.
- Hund, Wulf D. (2007): *Rassismus*. Bielefeld: Transcript.
- Hušek, Petr – Tvrďá, Kateřina (2016): The collective singularity of anti-racist actors: a case study of the Roma minority in the Czech Republic. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 39, No. 1, s. 49–67, <doi:10.1080/01419870.2016.1096406>.
- Chmelař, Aleš – Pícl, Michal – Bittner, Jan – Volčík, Stanislav – Nechuta, Aleš (2016): Analýza odlivu zisků: Důsledky pro českou ekonomiku a návrhy opatření: Příspěvek k debatě o udržitelnosti českého hospodářského modelu. Oddělení strategií a trendů EU Sekce pro evropské záležitosti & Odbor analýz a informací Úřadu vlády České republiky, <<https://www.vlada.cz/cz/urad-vlady/vydavatelstvi/vydane-publikace/analiza-odlivu-zisku-dusledky-pro-ceskou-ekonomiku-a-navrh-y-opatreni-155656/>>.
- Kapadia, Dharmi – Nazroo, James – Clark, Ken (2015): Have ethnic inequalities in the labour market persisted? In: Jivraj, Stephen – Simpson, Ludi (eds.): *Ethnic identity and inequalities in Britain: The dynamics of diversity*. Bristol – Chicago: Policy Press at the University of Bristol, s. 161–179.
- Kaplinsky, Raphael – Farooki, Masuma (2017): Raúl Prebisch and the Terms of Trade: How Things Have Changed. In: Margulis, Matias E. (ed.): *The Global Political Economy of Raúl Prebisch*. London – New York: Routledge, s. 194–201.
- Kapoor, Ilan (2008): *The Postcolonial Politics of Development*. London and New York: Routledge.
- Karim, Lamia (2011): *Microfinance and Its Discontents: Women in Debt in Bangladesh*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.

- Kontzi, Kristina (2011): Ich helfe, du hilfst, ... ihnen wird geholfen: Der Freiwilligendienst wetwärts reproduziert altbekannte Strukturen. *Informationszentrum 3. welt*, Vol. März/April 2011, No. 323, s. 40–42.
- Kopeček, Lubomír (1998): Židé v Polsku po roce 1945: Polsko-židovské vztahy a polský antisemitismus v nejnovějších dějinách. *Politologický časopis*, No. 3, s. 327–344.
- Kothari, Uma (2006): An agenda for thinking about 'race' in development. *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 9–23.
- Kunová, Anna – Sobotková, Lenka – Profant, Tomáš (2017): Závěrečná zpráva z vyhodnocení projektů zahraniční rozvojové spolupráce ČR realizovaných v rámci dotačního titulu „globální rozvojové vzdělávání a osvěta“ (Příloha 1: Hodnocení dotačního titulu a procesních otázek). Evaluation4Action a MZV ČR, <www.mzv.cz/file/2647276/Priloha_1_Hodnoceni_dotacniho_titulu.pdf>.
- Leeuwen, Theo van (2008): *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Lidchi, Henrietta (1999): Finding the Right Image: British Development NGOs and the Regulation of Imagery. In: Skelton, Tracey – Allen, Tim (ed.): *Culture and Global Change*. London – New York: Routledge, s. 87–101.
- Lišková, Kateřina (2012): „Mluví, jako kdyby byla fakt Češka“: Konstrukce národnosti/ethnicity v promluvách dětí. *Sociální studia*, Vol. 9, No. 2, s. 43–64.
- Loftsdóttir, Kristín (2009): Invisible colour: Landscapes of whiteness and racial identity in international development. *Anthropology Today*, Vol. 25, No. 5, s. 4–7, <doi:10.1111/j.1467-8322.2009.00685.x>.
- Lough, Benjamin J. – Carter-Black, Janet (2015): Confronting the white elephant: International volunteering and racial (dis)advantage. *Progress in Development Studies*, Vol. 15, No. 3, s. 207–220, <doi:10.1177/1464993415578983>.
- Lovisek, Judit (2011): Multikulturalizmus a problémy integrácie moslimských prisťahovalcov. *Sociológia*, Vol. 43, No. 4, s. 405–419.
- Machalová, Tatiana (1997): Boj proti rasismu jako boj za právo být jiný: Reflexe problému v kontextu kritické teorie společnosti. *Politologický časopis*, No. 2, s. 152–159.
- Mareš, Miroslav (2001): Otázky výzkumu pravicového extremismu. *Politologický časopis*, No. 2, s. 115–133.
- McEwan, Cheryl (2009): *Postcolonialism and Development*. Oxon – New York: Routledge.
- Miles, Robert (1991): *Racism*. London – New York: Routledge.
- Mullings, Leith (2008): *Race and Globalization: Transnational Blackness*. The Critical Black Studies Series. New York: Palgrave Macmillan, s. 11–18, <doi:10.1057/9780230615397_2>.
- Nederveen Pieterse, Jan (1992): *White on Black: Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*. New Haven – London: Yale University Press.
- Nederveen Pieterse, Jan (2001): *Development Theory: Deconstructions/Reconstructions*. London: Sage.
- Nölke, Andreas – Vliegenthart, Arjan (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, Vol. 61, No. 4, s. 670–702, <doi:10.1017/S0043887109990098>.
- Noxolo, Patricia (2006): Claims: A Postcolonial Geographical Critique of 'Partnership' in Britain's Development Discourse. *Singapore Journal of Tropical Geography*, Vol. 27, No. 3, s. 254–269.
- Omi, Michael – Winant, Howard (2014): *Racial Formation in the United States*. New York: Routledge.
- Pavlicová, Vendula (2012): Stereotypical Images of the Global South in the Media: The Role of the Development Actors. In: Tůmová, Jana (eds.): *Crucial Problems of International Relations through the Eyes of Young Scholars: Actors and Actorness in International Relations: State and Their Discontents*. Praha: Nakladatelství Oeconomica, s. 97–110.
- Perold, Helene – Graham, Lauren A. – Mavungu, Eddy Mazembo – Cronin, Karena – Muchemwa, Learnmore – Lough, Benjamin J. (2013): The colonial legacy of international voluntary service. *Community Development Journal*, Vol. 48, No. 2, s. 179–196, <doi:10.1093/cdj/bss037>.
- Pick, Miloš (2009): *Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989–2009*. Všeň: Grimmus.
- Profant, Tomáš (2019): *New Donors on the Postcolonial Crossroads: Eastern Europe and Western Aid*. London – New York: Routledge.
- Rattansi, Ali (2007): *Racism: A Very Short Introduction*. Very Short Introductions. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Rut, Ondřej – Špačková, Šárka – Chmelař, Pavel – Kulhánková, Tereza – Štěrbá, Leděk – Hejkrlik, Jiří – Chartrná, Michaela (2007): Dopady české spotřeby na rozvojové země. Společnost pro Fair Trade a Zelený kruh, <www.zelenykruh.cz/dokumenty/studie-dopady-spotreby.pdf>.
- Ryšavý, Dan (2003): Sociální distance vůči Romům: Případ vysokoškolských studentů. *Sociologický časopis*, Vol. 39, No. 1, s. 23.
- Said, Edward (2008): *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Strobach, Vít (2015): *Židé: národ, rasa, třída*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Sýkora, Luděk – Fiedlerová, Klára – Freidingerová, Tereza – Svobodová, Andrea – Čermáková, Dita (2016): Soužití v městské čtvrti: majorita a Vietnamci v Praze-Libuši. *Czech Sociological Review*, Vol. 52, No. 4, s. 475–503, <doi:10.13060/00380288.2016.52.4.269>.

- Tomášek, Marcel (2016): Paradox vymístění: příspěvek k post-totalitní reflexi vztahů se sudetskými Němci a polsko-židovských vztahů. *Sociální studia / Social Studies*, Vol. 1, No. 2, <https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5483>.
- Walach, Václav (2016): (Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky. *Sociológia*, Vol. 48, No. 2, s. 172–191.
- White, Sarah (2002): Thinking race, thinking development. *Third World Quarterly*, Vol. 23, No. 3, s. 407–419.
- White, Sarah C. (2006): The ‘gender lens’: a racial blinder? *Progress in Development Studies*, Vol. 6, No. 1, s. 55–67, <doi:10.1191/1464993406ps127oa>.
- Wilson, Kalpana (2012): *Race, Racism and Development: Interrogating History, Discourse and Practice*. London – New York: Zed Books.
- Win, Everjoice (2004): ‘If It Doesn’t Fit on the Blue Square It’s Out!’ An Open Letter to My Donor Friend. In: Groves, Leslie – Rachel, Hinton (ed.): *Inclusive Aid: Changing Power and Relationships in International Development*. London: Earthscan, s. 123–127.
- Winant, Howard (2002): *The World Is a Ghetto: Race and Democracy Since World War II*. New York: Basic Books.
- Ziai, Aram (2004): *Entwicklung als Ideologie? Das klassische Entwicklungsparadigma und die Post-Development Kritik zur Analyse des Entwicklungsdiskurses*. Hamburg: Deutsches Übersee-Institut.
- Ziai, Aram (2006): *Zwischen Global Governance und Post-Development: Entwicklungspolitik aus diskurs-analytischer Perspektive*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Ziai, Aram (2013): The discourse of “development” and why the concept should be abandoned. *Development in Practice*, Vol. 23, No. 1, s. 123–136, <doi:10.1080/09614524.2013.752792>.
- Ziai, Aram (2014): Progressing towards Incoherence: Development Discourse Since the 1980s. *Momentum Quarterly: Zeitschrift für sozialen Fortschritt*, Vol. 3, No. 1, s. 3–14.
- Ziai, Aram (2017): ‘I am not a Post-Developmentalist, but...’: The influence of Post-Development on development studies, *Third World Quarterly*, Vol. 38, No. 12, s. 2719–2734.

Dokumenty

- MZV ČR (2016): Národní strategie globálního rozvojového vzdělávání 2011–2015 aktualizovaná pro období 2016–2017. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, <www.mzv.cz/file/2076360/Narodni_strategie_GRV_2016_2017_MZV_MSMT_web.docx>.
- PiP (2012): Už ďalšie štyri školy majú výživnejšiu stravu. People in Peril, <<https://clovekvoohrozeni.sk/uz-dalsie-styri-skoly-maju-vyzivnejšiu-stravu/>>.
- PMVRO (2010): Kódex používania obrazového materiálu a podávania správ. Platforma mimovládnych rozvojových organizácií, <www.mvro.sk/sk/kodexy/kodex/uplne-zneniekodexu>.
- Rozhovor č. 3 (2013): Rozhovor s respondentom z Nadácie Pontis. 25. 6. 2013, osobne v Bratislave.
- Rozhovor č. 9 (2013): Rozhovor s respondentom z Človeka v ohrození. 13. 8. 2013, osobne v Bratislave.
- Rozhovor č. 12 (2013): Rozhovor s respondentom zo SAMRS. 8. 8. 2013, osobne v Bratislave.
- Rozhovor č. 14 (2014): Rozhovor s respondentom zo SAMRS. 26. 2. 2014, osobne v Bratislave.
- Secret aid worker (2015): Secret aid worker: there is still racism within humanitarian work. *The Guardian*, 18. 8. 2015, <<http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/aug/18/secret-aid-worker-racism-humanitarian-work>>.
- SITA (2012): Rektora vysokej školy obviňuje docent z rasizmu voči Rómom. *SME*, 18. 10. 2012, <<https://domov.sme.sk/c/6572983/rektora-vysokej-skoly-obviňuje-docent-z-rasizmu-voci-romom.html>>.

Note

The research underpinning this publication was supported by the Slovak Research and Development Agency, agreement no. APVV-16-0540. The author would like to thank the participants in the Seminar on Critical Studies at the Institute of International Relations in Prague, the two anonymous reviewers, and Tomáš Dopita for their useful comments.

AUTHOR BIOGRAPHY

Tomáš Profant, PhD, studied Political Science, International Relations and European Studies at Masaryk University in Brno and finished his PhD at the University of Kassel. He is a research fellow at the Institute of International Relations in Prague and a lecturer at the Institute of European Studies and International Relations at the Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava. His research interests include international political economy, North-South relations, post-development and postcolonial theory, and critical discourse analysis. He is the author of *New Donors on the Postcolonial Crossroads: Eastern Europe and Western Aid*.

Jak zkoumat gender v mezinárodní bezpečnosti? Úvod do feministických bezpečnostních studií

KATEŘINA KRULIŠOVÁ

Nottingham Trent University (NTU), United Kingdom

E-mail: katerina.krulisova02@ntu.ac.uk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8065-188X>

DAGMAR RYCHNOVSKÁ

Institute for Advanced Studies (IHS), Vienna, Austria

E-mail: rychnovska@ihs.ac.at

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3693-4273>

How to Study Gender in International Security? An Introduction to Feminist Security Studies

Abstract: Thinking on war, violence and security has always been associated with concepts of femininity and masculinity. Similarly, wars and political transformations also change the notions of the roles of women and men in society. This article shows how the links between gender identities and threat construction, understanding of aggression, or social sensitivity to different types of victims of violence can be studied academically. It introduces feminist security studies, embeds it in the research of international relations and security, and encourages its development in the Czech academic environment. The article introduces key concepts and methods of studying gender in (international) security, identifies key themes in feminist security research, and explains various approaches and types of questions that can be investigated in this area.

Keywords: gender, feminism, security, identity, methods.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1663>>.

Obor bezpečnostních a strategických studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně na prvního dubna roku 2014 publikoval na webových stránkách katedry politologie sytě různou výzvu týkající se pořádání letní školy „Gender a bezpečnost“. Cílem této akce mělo být „reflektovat stále aktuálnější téma represe sexuálních menšin v zemích jako jsou například Rusko, Uganda, Súdán, Spojené arabské emiráty, Nigérie a další. Pozornost bude dále věnována i tématům jako druhé či třetí pohlaví v bezpečnostních složkách“ (Femag 2014). Jak se ale později ukázalo, zpráva o pořádání akce byla pouze aprílovým žertem. Jinými slovy, studovat témata, kterými se ve světě dlouhodobě

zabývají bezpečnostní studia v rámci etablovaného výzkumu genderu a bezpečnosti, připadalo vyučujícím politologie natolik absurdní, že akci prezentovali jako povedený vtíp.

Tato příhoda není v českém prostředí náhoda – naopak, lze ji číst jako součást dlouhodobého anti-genderového diskurzu v české veřejné debatě. Jak zmíněná historika ukazuje, ani někteří příslušníci a příslušnice české akademické komunity si s genderovými tématy ještě před několika lety neuměli moc poradit. Ukotvení genderového výzkumu v tomto posměšném diskurzu nicméně ve výsledku brání nejen produktivní společenské debatě, ale i otevření samotné vědy potenciálně zajímavým a obohacujícím teoretickým perspektivám na fungování politiky a společnosti, jako jsou právě například feministická bezpečnostní studia. Jak ukazujeme v tomto článku, v české výuce mezinárodních vztahů (MV) je ale téma feminismu spíše okrajové a ve výzkumu MV a bezpečnosti je zastoupeno ještě méně.

Úvahy o válce, násilí a zajišťování bezpečnosti byly odjakživa spojované s představami o ženství a mužství. Ženy jsou tradičně považovány za ztělesnění hodnot, pro které stojí za to vést války a umírat, a muži jako ti, kteří mají ženy a potažmo svou vlast bránit. Války a politické proměny ale také mění představy o roli žen a mužů ve společnosti, jak dokazují i vyprávění o výrazných politicky angažovaných postavách. Vazby mezi genderovými identitami a bezpečnostní politikou jsou předmětem zájmu feministických bezpečnostních studií, které ukazují, jak genderové identity ovlivňují konstrukci hrozeb, chápání agrese i společenskou citlivost vůči různým typům obětí násilí.

Tento článek si klade za cíl představit základní koncepty a metodologické přístupy feministických bezpečnostních studií a nastínit možná výzkumná témata, jež by obohatila českou politologickou reflexi bezpečnosti. Článek zasazuje studium genderu do kontextu sociálně-vědního výzkumu zabývajícího se teorií i praxí bezpečnosti na individuální, sociální, lokální, národní a globální úrovni (Tickner – Sjoberg 2013). Mezinárodní sociálně-vědní výzkum pod hlavičkou feministických bezpečnostních studií otevírá otázku, či bezpečnost nás vlastně zajímá, a poukazuje na to, že řízení společnosti, definice národních zájmů i politika bezpečnosti jsou úzce spjaty s představami o rolích žen a mužů ve společnosti (Enloe 2000; 2014; Shepherd 2013; Tickner 2004, 2005; Tickner – True 2018). Zároveň tento výzkum ukazuje, že praxe bezpečnosti, válek a udržování míru by nebyly možné bez širokého spektra aktérů a akterek, jejichž role a hlas jsou v tradičních bezpečnostních studiích přehlíženy. Příspěvek tak chce ukázat, že studium genderu má ve výzkumu bezpečnosti své místo a staví na pevných teoretických a metodologických základech, které mohou zásadně obohatit českou výzkumnou sféru (Ackerly aj. 2006; Shepherd 2014; Sjoberg – Via 2010; Wibben 2016). Článek je tedy určen jak začínajícím vědkyním a vědcům specializujícím se na MV a bezpečnostní studia, kteří se chtějí lépe orientovat v oblasti feministických bezpečnostních studií, tak i všem, kteří chtějí obohatit svůj sociálně-vědní výzkum o genderový pohled nebo kritiku.

Práce nejprve stručně zmapuje výzkum a výuku feministických přístupů ke studiu mezinárodní politiky a bezpečnosti v českém prostředí a poté představí historii a hlavní debaty výzkumníků a výzkumníků v oblasti feministických bezpečnostních studií v mezinárodním prostředí. Následně článek popíše základní koncepty tohoto výzkumného proudu, mezi které patří pojmy jako gender, bezpečnost, násilí, aktérství, racionalita a interseksionalita. Předposlední sekce článku se zabývá otázkou, jak zkoumat genderové aspekty mezinárodní bezpečnosti a jak lze takový výzkum situovat do českého prostředí. V této části stručně shrneme metodologickou kritiku, které genderové studie jako takové často čelí, a pomoci reflexe hlavních témat (politika a politiky, aktérství, ozbrojené konflikty a nové hrozby) se zaměříme nejen na metodologickou stránku feministických výzkumů, ale i na jejich konkrétní dopady na chápání bezpečnosti na individuální, lokální, regionální, mezinárodní a globální úrovni. Práce je zakončena závěrečným shrnutím, kde hodnotíme perspektivy českého výzkumu v oblasti feministických bezpečnostních studií.

GENDER A BEZPEČNOST V ČESKÉM KONTEXTU

Ačkoli i v mezinárodním prostředí jsou feministické přístupy ve studiu politiky a bezpečnosti spíše okrajovým typem výzkumu (Tickner – True 2018; Sjöberg 2011), v české „akademii“ jsou stále téměř neexistující. Obecnými genderovými otázkami se nejvýrazněji zabývají výzkumnice a výzkumníci z magisterských Genderových studií vyučovaných na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a končícího bakalářského programu Genderová studia na Masarykově univerzitě v Brně. Tyto interdisciplinární práce ale jen zřídka zkoumají problematiku mezinárodních vztahů nebo bezpečnosti. Pro sociologické studie je přítom gender jedním z klíčových a neodmyslitelných konceptů, od studia maskulinit (Pavlas 2009), ženských protestů proti globalizaci (Kolářová 2009) až po ženy v disentu nebo vědě (Linková a Straková 2017).

Výuka mezinárodních vztahů a bezpečnostních studií většinou genderové otázky neahrnuje vůbec, či jen marginálně. Kromě povinně volitelného kurzu „Feminismus v mezinárodních vztazích“ na navazujícím magisterském stupni Mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd UK a v minulosti vyučovaném povinně volitelném kurzu „Gender and Security“ na oboru International Relations and European Studies Metropolitní univerzity Praha, se žádná jiná katedra nevěnuje tématu feminismu nebo genderu v samostatném kurzu. Katedra rozvojových a environmentálních studií Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci má ve svém studijním plánu předmět týkající se genderu a rozvoje, který sice nezmiňuje bezpečnost jako takovou, ale zaměřuje se na genderové aspekty problémů mezinárodního rozvoje. Na ostatních bakalářských, magisterských i doktorských programech je většinou otázka genderové bezpečnosti prodiskutována během jedné přednášky ke konci kurzu, v některých případech ještě spojená s postkoloniálními studii. Témata jako například queer mezinárodní vztahy (Weber 2015; Foster aj. 2013) bývají z výuky úplně vynechána.

Absence zájmu o studium feministických bezpečnostních studií na českých univerzitách se promítá i do vědeckých publikací na toto téma. Z naší rešerše existujících studií v českém jazyce nebo zabývajících se českými tématy vyplývá, že v českém akademickém prostředí se pohybuje pouze hrstka výzkumníků a výzkumníků zkoumajících feministické přístupy v MV a bezpečnosti. Tereza Kodíčková (1998) shrnuje současnou feministickou kritiku mezinárodních vztahů. Časopis *Mezinárodní politika* věnuje v roce 2008 celé číslo problematice žen v mezinárodní politice. Příspěvky se zabývají primárně tématem zastoupení žen v politice, problematikou kvót a genderovým mainstreamingem, nicméně obsahují i článek, který mimo jiné studuje konstrukci ženských aktérek v mezinárodní politice a feministickou kritiku teorie mezinárodních vztahů (Horký 2008). Kapitola Kateřiny Tvrde (2013) *Jiná (ne)bezpečnost: feministické přístupy k výzkumu bezpečnosti* mapuje základní feministické debaty a proudy studia bezpečnostních otázek. Kritiku české implementace Národního akčního plánu k Rezoluci Rady bezpečnosti OSN 1325 Ženy, mír a bezpečnost potom publikovaly Míla O'Sullivan s Blankou Šimůnkovou (2017). Míla O'Sullivan (2019) se dále zabývá problematikou agendy Ženy, mír a bezpečnost v kontextu ukrajinského konfliktu. Šárka Kolmašová a Kateřina Krulišová (2019) zkoumají legitimizační diskurz opírající se o hypotézu používání sexuálního násilí jako válečné zbraně na případové studii Libyjského konfliktu.

Radka Dudová (2012) analyzuje biopolitiku a governmentalitu ve vztahu k politice potratů během komunistického režimu. Věra Sokolová (2003) se ve své analýze zabývá debatami v historiografii života německých žen v období nacismu. Studie vymezuje problém participace žen v nacistických mocenských strukturách, jejich odporem proti těmto strukturám, a dvojitosti pro- a anti-natalistických nacistických politik. Podobně Jitka Gelnarová zkoumá genderové aspekty současného politického a společenského diskurzu o bezpečnosti v kontextu tzv. migrační krize (2016, 2018). Další významné autorky, jako například Libora Oates-Indruchová nebo Hana Havelková, se dlouhodobě zabývají postavením feminismu v české společnosti (viz Havelková 1993, 1996, 1999; Havelková –

Oates-Indruchová 2014; Oates-Indruchová 2016). Přestože všechna zmíněná díla problematiku genderu a bezpečnosti zkoumají, bohužel nenabízejí ucelený přehled vývoje disciplíny, metodologické ohraničení a příklady rozličnosti výzkumů a jejich praktických dopadů.

Výzkum mezinárodní politiky a bezpečnosti nedávno začal více reflektovat, jak se mezinárodní politické vztahy či bezpečnostní problémy odrážejí v praxi a jsou vytvářeny v kontextu sociálních praktik (Daniel – Rychnovská 2015). Pokud politiku chápeme v širším sociologickém a filozofickém pojetí jako rozhodování o tom, jak má vypadat společnost a jak má být řízena, pak se nám otevírá široká škála praktik, institucí či prostředí, jejichž studiem lze rozkrýt strukturu mocenských vztahů ve společnosti a politické ideje, které tyto mocenské vztahy legitimizují.

Genderová analýza si díky svému zaměření na genderová témata, promítaná v denních situacích, vyvinula velkou citlivost pro zachycení (nerovných) mocenských vztahů na mikro úrovni. Pro tento účel se typicky zaměřuje na studium praktik, tedy rutinních vzorců chování, a diskurzu, tj. významotvorných praktik, typicky pak jazyka, obrazu a dalších prostředků lidské komunikace. Studiem těchto dat z pohledu konceptů genderových studií a za pomoci sociologických metod je možné odhalit jinak skryté vzorce chování či komunikace, které ztělesňují, a tím dále potvrzují různé stereotypy a vztahy nadřazenosti a podřazenosti ve společnosti. Propojení studia genderu se sociologicky orientovaným výzkumem mezinárodní politiky a bezpečnosti je pak novou a velmi zajímavou kapitolou v sociálních studiích (viz například Sjoberg 2012; Prügl 2012).

VÝVOJ VÝZKUMU GENDERU V MEZINÁRODNÍ BEZPEČNOSTI

Feminismus a studium genderu jsou poměrně nová témata v MV a bezpečnostních studiích, která se v těchto oborech objevila až na konci 80. let 20. století. Jak upozorňují Tickner a True (2018), disciplinární historie mezinárodních vztahů je historie psaná muži a jen zřídkakdy se zabývala problémy nebo starostmi žen. Ačkoli feministické teoretizování o mezinárodním míru a bezpečnosti má kořeny již na počátku 20. století, disciplína MV tuto tradici velmi dlouho ignorovala (Tamtéž). Počátek kritiky feministických výzkumníků a výzkumníků k existujícím tezí o mezinárodní bezpečnosti tak můžeme spojit až se vzestupem kritické teorie, ze které feministická bezpečnostní studia vycházejí. Destabilizace hegemonického paradigmatu „male-streamové“ ahistorické realistické pozitivistické vědy je sjednocujícím prvkem kritických teorií. Z této epistemologické pozice pak vyplývá, že všechny otázky týkající se bezpečnosti jsou normativní a že vždy existuje určitá dynamika vztahů mezi vědcem-vědkyní (*knower*) a zkoumaným objektem (*known*) (Parpart – Zalewski 2008). Oddělení faktů a hodnot, existence objektivní a hodnotově neutrální vědy a nestranný stav vědce-vědkyně jako pozorovatele, který vysvětluje bezproblémovou skutečnost, jsou tak kritizovány za jejich arbitrárnost a absenci reflexe skutečných podmínek, v nichž vědkyně nebo vědec pracují a existují.

Hlavním cílem prvotního feministického pohledu na mezinárodní bezpečnost byla především kritika klíčových děl, které tvoří základ disciplíny. Tato debata o dekonstrukci základních teorií, hypotéz a „historických pravd“ tvoří základ jinak rozmělněného feministického přístupu. Z tohoto důvodu se často místo o feminizmu hovoří raději o „feminismech“ v mezinárodních vztazích a bezpečnostních studiích. Základní texty MV mají tendenci feminismy rozdělovat do několika kategorií. Například True (2013) hovoří o analytickém, empirickém a normativním feminizmu. Sjoberg a Tickner (2011) zase mluví o liberálním, konstruktivistickém, kritickém, postmoderním, poststrukturalistickém a postkoloniálním feminizmu. Sjoberg (2010) dále doplňuje například ekofeminismus, další výzkumníci pak hovoří o marxistickém feminizmu.

Tento článek se nezbytně nedrží těchto kategorizací, neboť autorky souhlasí s Cynthií Enloe (2010) v jejím tvrzení, že feministické porozumění (*making feminist sense*) mezinárodní politice a bezpečnosti je velkým úkolem, který si žádá konstantní a detailní výzkum

aktérů, lokací a procesů. Tito aktéři a procesy se zdají být těžko zkoumatelní, neboť přesahují hranice „správného“ výzkumu v disciplíně nastavené pozitivistickou tradicí. Feministické výzkumy se proto prvotně ptají, kde jsou v mezinárodní bezpečnosti ženy a jakou roli hrají gender a sexualita v konstrukci bezpečnostních hrozeb a politik. Genderový výzkum se nerovná výzkumu pouze žen. Ačkoli velké množství děl se zabývá rolemi žen v bezpečnostních strukturách, výzkum maskulinit je stále více prominentní ve feministických bezpečnostních studiích (Haider 2016; Higate 2007; Kirby – Henry 2012; Parpart 2015; Welland 2013) stejně tak jako výzkum sexuality a jejího vztahu k mezinárodní politice (Richter-Montpetit 2018; Shepherd – Sjoberg 2012; Weber 2016; Wilcox 2014).

Z tohoto pohledu se feminismus může zdát jako široký nebo nevyhraněný výzkumný projekt. Wibben (2011: 591) shrnuje problém rozříštěnosti následovně: „...*feminismus vzniká v reakci na konkrétní politický okamžik, jedinečný ekonomický, společenský a symbolický pořádek. Feministický výzkum, v úzké spolupráci s feministickým aktivismem, má za úkol vyjádřit nesnáze vzniklé v důsledku tohoto řádu a způsobu, jak v něm prosazovat změny.*“ Z tohoto pohledu je feminismus závislý na situovanosti výzkumníka nebo výzkumnice. I přesto Wibben (Tamtéž) tvrdí, že určitá pravidla jsou společná pro všechny feministky a feministy. Je to především odhodlanost odhalit a snažit se napravit nerovnosti, tedy emancipace a zlepšení mocenské pozice studovaných subjektů i sama sebe. Feministická bezpečnost by se měla snažit o mnohem více než jen „přidání a zamíchání“ žen do existujících maskulinních struktur. Toho jde podle Wibben docílit pouze empatickým přístupem ke světu kolem sebe a ochotou naslouchat (Tamtéž: 592). Schopnost odpoutat se od vlastních názorů a předsudků a snaha o nereplikování existujících kategorizací a metanarativů je tak startovním bodem feministického vstupu do bezpečnostních studií (Tamtéž). Následující část článku si tedy dává za cíl zmapovat hlavní feministické debaty v disciplínách MV a bezpečnostních studií.

Feministické MV jsou kromě kritiky realismu nejčastěji spojovány ve svých začátcích s mírovými studii (Reardon 1993; Ruddick 2009; Wibben 2011). J. Ann Tickner (1992) dále rozšiřuje koncept bezpečnosti o ekonomická a environmentální témata. Její definice násilí zahrnuje jednak násilí fyzické, jednak i strukturální a ekologické a zaměřuje se na pozitivní mír, který je charakterizován absencí přímého i strukturálního násilí. Cynthia Enloe dodává, že feministická hypotéza „co je soukromé, je politické“ platí i na mezinárodní a globální úrovni. Ve svých výzkumech se zabývá tím, jak studiem životů a zkušeností žen, jako jsou manželky diplomatů, pracovnice na plantážích nebo prostitutky, můžeme získat nový pohled na fungování politické moci, násilí, války a míru.

Feministická bezpečnostní studia vycházejí z výše uvedených kritik a snaží se vnést genderový pohled do bezpečnostní tematiky. Koncept genderového pohledu je definován Steans (2013: 5) následovně: „...*genderový pohled se zaměřuje na gender jako na určitý druh mocenského vztahu nebo na vysledování způsobů, jakými je gender rozhodující pro pochopení mezinárodních procesů.*“ Cohn (2011: 582) argumentuje, že feministická bezpečnostní studia jsou založena na hypotéze, že „*bezpečnost nemůže pocházet z nějaké fantastní, izolované, zcela autonomní soběstačnosti nebo ozbrojené nezávislosti, ale spíše je vždy nevyhnutelně relační, založená na vzájemné závislosti*“. Zaměřením na opomíjené aktéry a roviny bezpečnosti feministický výzkum ve výsledku mění samotné chápání toho, co můžeme chápat jako bezpečnost. Jak ukazuje Smith (2005: 48), přínos feministické analýzy bezpečnosti je potencionálně destabilizující pro disciplínu MV, protože nabízí radikálně jiné pojetí bezpečnosti.

Feministický pohled na bezpečnost je teoreticky i metodologicky značně rozmanitý (Wibben 2011), ale jeho jednotlivé prvky lze shrnout v následujících principech. Sjoberg (2009) identifikuje čtyři společné principy feministického bezpečnostního hlediska. Za první, gender – který je dále diskutován v následující části – je zásadním konceptem pro bezpečnostní studia, a proto nemůže být vynechán ve snaze učinit pole neutrální z hlediska pohlaví. Zda je gender aplikován jako kauzální, nebo konstitutivní proměnná, musí být

přítomný jak v teorii, tak v praxi MV. Nejsou to jen vrstvy neviditelných žen, které drží mezinárodní systém dohromady (Enloe 2004), ale celkový genderový diskurz a budování vzájemně propojených a vzájemně konstitutivních vztahů a sítí. Jinými slovy, fungování mezinárodní politiky by nebylo možné bez genderově podmíněných sociálních vazeb, které jsou v tradičním politickém i akademickém diskurzu brány jako samozřejmost.

Za druhé, feministická bezpečnostní studia, podobně jaké jiné proudy kritických bezpečnostních studií, zdůrazňují různé roviny bezpečnostních problémů. Úzká definice bezpečnosti zaměřená na přímou hrozbu a použití síly se považuje nikoli za danost, ale za politickou pozici nebo legitimizaci určitého stavu věcí (Sjoberg 2009). Z tohoto pohledu ohrožuje bezpečnost států a jednotlivců nejen občanská nebo mezistátní válka, ale také otázky „nízké“ politiky, jako jsou chudoba, ničení přírodního prostředí, nerovnost a podřízenost, moderní otroctví, domácí násilí, znásilnění nebo sexuální násilí.

Za třetí, feministická bezpečnostní studia také vyžadují rozšíření předmětu bezpečnosti. Vzhledem k tomu, že i tzv. bezpečné státy mohou ohrožovat bezpečí svých obyvatel, je realistické státocentrické pochopení bezpečnosti nedostačující. Jednotlivci a komunity, spolu s mezinárodními organizacemi a státy, představují referenční objekty bezpečnosti. Osobní rovina je tedy nejen politická, ale i mezinárodní (Tamtéž). Wilcox (2011: 597) dodává, že feministická bezpečnostní studia rovněž obohacují studium bezpečnosti o vtělenost, neboť analyzují „*tělo jako ústřední bod pro bezpečnostní a mezinárodní vztahy – tělo vojáka, tělo jako zbraň, tělo oběti znásilnění, tělo, které má být chráněno zákony války*“.

Konečně za čtvrté, feministická škola bezpečnostních studií zkoumá genderovou povahu atributů oceňovaných v oblasti mezinárodní bezpečnosti a argumentuje tím, že téměř všeobecně se hodnoty spojené s maskulinitou zdají být důležitější a lepší než hodnoty připisované ženskosti. Feministická bezpečnostní studia jsou tedy neustále se vyvíjejícím oborem, který se ve své definici překrývá s obory a podobory jinými. Stern shrnuje debatu o hranicích mezi feministickými bezpečnostními studií a globální feministickou politikou ekonomii. Zmiňuje například zásadní důraz globální feministické politiké ekonomie na materiální kontext bezpečnosti, která se zaměřuje na nerovnosti jak v lokálních prostředích, tak v globálním ekonomickém systému (True 2012). Feministická bezpečnostní studia jsou globální feministickou politikou ekonomii vnímána jako více poststrukturální a jsou kritizována pro své zaměření primárně na násilné akty a nedostatečnou pozornost k jejich vzniku a kontinuu násilí ve společnosti jako takovému (Meger 2015; True 2015). Sjoberg (2015: 409) tvrdí, že politická ekonomie je pevně provázána s otázkami bezpečnosti jak politicky, tak analyticky, intelektuálně i normativně (Tamtéž: 409). Z tohoto důvodu argumentuje pro to, aby se disciplíny znovu spojily za účelem produkce komplexnější znalosti. Stern se též ohrazuje proti rozdělování disciplín a delimitaci subdisciplín a tvrdí, že hranice disciplín limitují subjekty, které vymezují, a tím pádem znemožňují plnou emancipační znalost (2017: 730), jež je v kritické teorii vnímaná jako prostředek dosažení větší sociální spravedlnosti.

KONCEPTUÁLNÍ RÁMEC FEMINISTICKÝCH BEZPEČNOSTNÍCH STUDIÍ

V této části představujeme klíčové koncepty používané ve feministických bezpečnostních studiích. Tyto koncepty rozpracovávají základ feministické perspektivy na mezinárodní vztahy a zároveň nabízejí analytickou dimenzi, prostřednictvím které je možné zkoumat genderovou podmíněnost různých politik, národních identit, zájmů atd.

Pohlaví a gender

Feministický výzkum se neobejde bez definice konceptů pohlaví (sex) a gender a kontroverzí, které okolo těchto pojmů panují. Feminismus je často zobrazován jako „*pronásledovaný jeho přirozenými paradoxy*“ (Stern – Zalewski 2009: 611), přičemž pojem gender nebo „žena“ je jedním z nejvýraznějších.

Feminismus nejen v MV se vymezuje proti zaměňování pojmů „pohlaví“ a „gender“. Biologická příslušnost k jednomu či druhému pohlaví by neměla automaticky určovat role a možnosti jednotlivců. Jinými slovy to, že se od žen a mužů očekávají jiné atributy pouze na základě jejich biologie, je kritizováno jako překonané myšlení. Tickner a Sjöberg (2011: 4) proto definují pohlaví jako biologický fakt, kdežto gender jako souhrn osobnostních znaků a pochopení sama sebe, které jsou od jednotlivců očekávané na základě jejich biologického pohlaví. Pro jednodušší orientaci v terminologii se pro biologické rozdělení používají termíny mužskost a ženskost, a pro genderové atributy maskulinita a femininita. Charakteristiky jako síla, racionalita, nezávislost, ochrannost nebo veřejný život jsou často spojovány s maskulinitou, kdežto emcionalita, slabost, závislost, touha po ochraně nebo domesticita jsou typické femininní vlastnosti. Studium těchto genderových binárních protikladů tvoří základ feministické kritiky státu diskutované v první části článku. Neexistuje však jedna maskulinita a femininita, ale mnoho jejich podob, které jsou sociokulturně a geopoliticky podmíněné.

Femininity a maskulinity nejsou ale pouhým rozdílem mezi jednotlivci. Jsou to rozdíly, které mají mocenské implikace. Connell (1995) definuje ideálně typickou maskulinitu jako vrcholek společenské hierarchie. Na opačném spektru se nachází podřízená femininita, proti které se hegemonní maskulinita vyhraňuje. Mezi těmito společenskými póly se nacházejí jiné kategorie, například podřízená maskulinita. Nehledě na rozdíly v uspořádání společností v čase a prostoru, se feministky a feministé napříč sociálními a humanitními vědami shodují, že gender určuje mocenské vztahy ve většině společností a že v patriarchálních společnostech větší moc připadá mužům.

Pokud je tedy pohlaví biologickým faktem a gender sociální konstrukt, genderové nerovnosti a z nich plynoucí mocenské problémy jsou společensky determinované a měnitelné. V poslední době se ale feministická debata zaměřuje na otázku, zda je tato jednoduchá dichotomie nadále platná. Například Anne Fauste-Sterling (2005: 1492) se domnívá, že „*na tělo bychom se měli dívat jako na systém, který zároveň produkuje a je podmíněn konstrukcí sociálních rolí a jejich významů*“ – tedy že pohlaví a gender se ovlivňují navzájem. Feministické MV se v současné době přiklání k tomuto tvrzení (Wilcox 2011). Bezpečnostní výzkum by se tedy měl zaměřit nejen na kritiku genderově podmíněných diskurzů, ale i na vtělené prožitky bezpečnostních praktik reflektující materialitu lidského těla. V tomto chápání je materiální a diskurzivní tělo jako takové centrálním subjektem bezpečnosti. Pro hlubší pochopení praxe bezpečnosti ve společnosti je proto pro feministický bezpečnostní výzkum zásadní zaměřit se na zkoumání vztahu mezi bezpečnostními praktikami a lidskou zranitelností, fyzickou silou i nevyhnutelnou smrtí.

Nejsou to jen kategorie pohlaví a gender, které jsou v disciplíně zkoumané. Jako větší na feministek a feministů, bývají i feministické MV mylně obviňovány z protimužské agendy, nenávidění mužů nebo agitace za nadvládu žen na úkor mužů. Feministické MV se shodují, že přestože je vědecká disciplína spojena s politickým projektem feminizmu jako sociálního a politického hnutí, vědecká obec se zabývá primárně otázkou porozumění světu pomocí genderového pohledu. Feministky a feministé argumentují, že jejich práce není „*jen o ženách, ani o jednoduchém přidání žen do mužských institucí a norem*“ (Peterson 1992: 205), ale o kritické analýze existujících mocenských struktur. Problém ale nastává v definici ženy jako takové.

Debata o nestálé ontologii hlavního subjektu, tedy otázka, co to znamená být ženou, či mužem, vychází z argumentu, že v minulosti byl gender synonymum pro studium role žen ve společnosti a v bezpečnostních studiích žena synonymem pro oběť. Poststrukturalisté ale varují před touto jednoduchou rovnicí a argumentují, že „žena“ musí být vždy chápána v kontextu dominantního genderového diskurzu a časoprostorového kontextu, ve kterém se nachází (Shepherd 2010: 146–147). Hansen (2010: 24; uvozovky v originále) shrnuje dilema následovně: „*Pokud ‚ženy‘ nejsou předmětem, na který lze odkazovat, ale ‚jen‘ se*

skládá z diskurzů, je obtížné, ne-li nemožné, mluvit o strukturálních nerovnostech, s nimiž se ženy potýkají. A pokud nemůžeme mluvit o ženách jako o ‚oběti‘, jaké alternativní slovní zásoby bychom měli používat?“ Shepherd (2010: 147) uvádí, že „... může být strategicky užitečné mluvit o ženách nebo přímo potřebovat mluvit se ženami. V některých případech by mohlo být dokonce politicky odůvodnitelné hovořit o ženách, ale nikdy nemůžeme předpokládat, že víme, kdo patří a koho vylučujeme z kategorie ‚ženy‘. Dále nemůžeme předpokládat, že ti, se kterými mluvíme, mají stejnou představu o ženách jako my, že jejich hranice inkluze a vyloučení jsou stejné jako naše vlastní.“

Určité proudy feminismu proto preferují kategorie genderové identity a performativity. Z poststrukturalistického hlediska Sylvester (1994: 4) tvrdí, že „muži a ženy jsou příběhy o mužích a ženách“. Shepherd (2013: 3–4) říká, že „způsob, jakým muži a ženy jednájí, a jazyk, kterým popisují tyto činy, není jen hoden analytické pozornosti, ale může tvořit základ přínosné kritiky“. Centrální koncepty bezpečnosti – síla, moc, převa- ha – tak musí být studovány z genderového hlediska. Poststrukturalní metodologie zaměřující se na studium diskurzivních nebo vizuálních praktik a jejich důsledků umožňuje hlubší pochopení bezpečnostních praktik a jejich dopadů na jednotlivce v konkrétním kontextu.

Intersekcionalita

Nejen gender jako takový je ústředním bodem feministického šetření. Vztah mezi genderem, třídou, rasou, etnicitou a jinými sociálními rozdíly byl původně představen Kimberlé Crenshaw (Yuval-Davis 2006: 193). Intersekcionalita je chápána jako „interakce mezi pohlavím, rasou a jinými kategoriemi rozdílů v individuálních životech, společenských praktikách, institucionálních uspořádáních a kulturních ideologiích a výsledcích těchto interakcí z hlediska moci“ (Tamtéž). Crenshaw argumentuje, že „zkušenosti a boje černošek nebyly dostatečně odhaleny ani feministickými a antirasistickými diskurzy“ a že teoretici potřebují „uznat, že jak pohlaví, tak rasa se vzájemně ovlivňují“ (citováno v Yuval-Davis 2008: 68).

Wibben (2014: 744) konstatuje, že feministická intersekcionalita – „simultánnost pohlaví, rasy, národa a dalších atributů, a jejich dopad na výzkumné postupy a poznatky“ – je nutností v současných bezpečnostních studiích. Bilge (2013: 409) dále zdůrazňuje, že „intersekcionalní přístup je méně soustředěn na institucionální úspěch poznatků, které produkuje (a více se soustředí na) institucionální a sociální změnu prostřednictvím výroby hegemonických znalostí“. V českém prostředí by si například téma nucené sterilizace romských žen jistě zasloužilo intersekcionalní feministickou analýzu.

Koncept intersekcionality je úzce spjat s postkoloniální kritikou liberálního feminismu. Podle této kritiky je nedostačující se zaměřit na „genderové vztahy“, ale je třeba pochopit, „jak se ‚dominantní‘ pojmy ‚ženství‘ a ‚mužství‘ vzájemně prolínají s různými stupnicemi, jako jsou konstrukce a geografie moci podél rasové, etnické, třídní, sexuální, regionální a mezinárodní dimenze“ (Agathangelou – Turcotte 2010: 50; uvozovky v originále). Holmes (2013: 82) tvrdí, že ve feministických debatách mezi genderem a rasou existuje napětí, přestože jsou často uznávány křížovky pohlaví a rasy. V případě genocid a válek v Africe se ptá: „Jaký je postoj subsaharských žen v globálním politickém uspořádání?“ a co je důležitější: „Jak můžeme zajistit, aby africké ženy byly považovány za (politické) aktérky, a to i v případě, že jsou oběti válečného násilí?“ (Tamtéž). Holmes (Tamtéž) tvrdí, že aby bylo možné vyrovnat toto napětí, subjektivita již nemusí být chápána jako „uzavřená a řízená jedním souborem politických aktérů“ a spíše spatřena jako „série vzájemně propojených výkonů zahrnujících jak řečové akty, tak viditelnost těla“. Doty dospívá k závěru, že „rasová identita byla historicky neoddělitelně spojena s mocí, aktérství, rozumem, morálkou a porozuměním ‚sebe‘ a ‚druhého‘“ (1996: 167; uvozovky v originále). Aktérství je dalším důležitým konceptem diskutovaným ve feministických studiích.

Aktérství a volba

Aktérství, úzce spojené se svobodnou vůlí a racionalitou v rozhodování, je dalším konceptem diskutovaným ve feministických debatách. Shepherd (2012: 4) si všímá že „*konvenční koncepce aktérství a politického násilí vždy pracuje se subjektem, neboli činitelem za skutkem*“. Poststrukturalistický feminismus ale tuto jednoduchou hypotézu zpochybňuje. Například Butler (2002: 181) argumentuje tím, že „*hybatel*“ nebo subjekt, který ovládá předpokládané aktérství, se objevuje pouze ve specifických diskurzivních podmínkách a prostředí, jinými slovy, že „*aktérství je konstruováno ve skutecích a skrze skutky*“.

Konstrukce volby je potom teoretizována v kontextu diskurzivních hranic. Podle Hirschmann (1989: 1241) feministická diskuse o možnosti volby „*zpochybňuje předpoklad, že všechny lidské volby jsou svobodné*“. Feministická koncepce pak chápe chování jako často nedobrovolnou a komplexní reakci na složité události, které volbu limitují (Sjoberg – Gentry 2007: 16). Hirschman dále tvrdí, že „*volby a já, které je vytvořily, jsou koncipovány kontextem, diskurzem a jazykem; takový kontext vytváří smysl sama sebe a možnost volby*“ (1989: 1241). V takovém porozumění by pak „*úplně konzistentní teorie souhlasu musela zahrnovat (možná paradoxně) uznání, že ne všechny volby jsou řízené vlastní vůlí*“ (Tamtéž: 1239).

Sjoberg a Gentry (2007: 17) pracují s koncepcí relační autonomie, která „*vychází ze vzájemné závislosti všech možností*“, v jejímž rámci nemůže být aktérství jednoznačně odděleno od kontextu. Butler (1992: 108) dodává, že „*politika a moc existují již na úrovni, na niž jsou předmět a jeho aktérství formulovány a umožněny, a proto se svobodné aktérství může předpokládat pouze za cenu odmítnutí zkoumání moci a diskurzu*“. Åhäll (2012: 290) analyzuje diskurzivní konstrukci aktérství prostřednictvím diskuze o „*způsobech, jakými jsou subjekty umístěny v různých diskurzivních praktikách*“.

Diskuze o aktérství se objevují ve studiích, které se zabývají například postavením žen v politice a mírových jednáních, nebo naopak jako protagonistek ozbrojeného násilí či válečných zločinů. Otázky týkající se ženské inklinace nebo odporu k násilí nebo „*přirozené*“ mírumilovnosti se objevují v řadě bezpečnostních studií. Nejnovější feministický výzkum zkoumající ženy, jež se aktivně zapojují do politického násilí, tvrdí, že ženy, stejně jako muži, vedou komplikované životy a uchylují se k násilí z podobných důvodů jako muži (Gentry 2009). Tyto výzkumy se primárně vymezují proti esencialistickým tvrzením, že ženy se uchylují k násilí z osobních důvodů, kdežto muži mají většinou politické důvody (Gentry – Sjoberg 2015).

Bezpečnost

Jak jsme již diskutovaly v první části článku, feministická bezpečnostní studia jsou definována primárně širším a hlubším pochopením konceptu bezpečnosti. Přestože koncept jako takový nemá v bezpečnostních studiích jednotnou definici, velmi často se hovoří o tzv. referenčním subjektu bezpečnosti, kterému má být ochrana poskytnuta. Po velmi dlouhou dobu byl pro MV tímto subjektem národní stát a studium bezpečnosti se zabývalo hrozbou, použitím a kontrolou ozbrojených sil těchto jednotek (Walt 1991). Fakt, že stát je jediným subjektem asociovaným s bezpečností, má dopady jak na mezinárodní politiku, tak na studium bezpečnosti. Stát čerpá autoritu ze své pozice poskytovatele bezpečnosti, která mu dává legitimitu k použití síly a násilí ve jménu bezpečnosti. Hansen (2006: 35) dodává, že „*bezpečnostní diskurzy jsou tedy charakterizovány dvojitou politickou dynamikou: dávají legitimní moc státům použít ozbrojenou sílu a jiné nezbytné prostředky, ale zároveň do nich vkládají odpovědnost za jejich činy*“. Z tohoto důvodu vidíme státy jako ty aktéry, kteří by měli nějakým způsobem reagovat na bezpečnostní hrozby.

Během posledních pár desítek let se objevily nové konceptualizace bezpečnosti, většinou definované jako prohlubování a rozšiřování bezpečnostních studií. Jejich cílem je jednak „*zahrnout širší škálu možných hrozeb*“ a „*posunout se vertikálně na škále aktérů a obsáhnout bezpečnost jak jednotlivců, tak globální bezpečnost*“ (Krause – Williams 1996: 230).

Kritická bezpečnostní studia dále volají po otevření bezpečnostní agendy a diskuzi o významech termínu bezpečnost jako takového, stejně jako po studiu bezpečnostního diskursu a jeho možnostech a dopadech (Wibben 2008).

Feministická bezpečnostní studia přímo vycházejí z těchto předpokladů a zároveň ukazují na to, že bezpečnost je třeba vnímat nikoli jen z fyzického hlediska jako absenci přímého násilí, ale i v rovině strukturální, ekonomické, environmentální, sociální atd.

Tickner (2001: 47) tvrdí, že „*bezpečnostní analýza by se měla zaměřit na to, jak jsou vytvářeny soudobé nejistoty, a způsob, jakým lidé reagují na nejistotu a chápou svou pozici v širších strukturách násilí a útlaku*“. Feministický pohled na bezpečnost tak problematizuje tvrzení, že bezpečí státu a jeho institucí je důležitější než bezpečí jednotlivců. Ve svých analýzách se výzkumnice a výzkumníci snaží porozumět genderově jedinečným bezpečnostním situacím. Většina z nich uznává, že ženy a muži jsou negativně ovlivněni válkou, ale zdůrazňuje, že důsledky jsou genderově determinované. Namísto toho, aby věda zkoumala zdroje a konce válek, feministická bezpečnost zkoumá důsledky bezpečnostních politik na jednotlivce, nejčastěji marginalizované skupiny (Enloe 2007). Zároveň ale feminismus varuje před esencialismem, který považuje ženy za mírumilovné a muže za násilné a válkyčtivé (Ehrenreich 1999; Kinsella 2011). Enloe vyzývá k feministické zvědavosti, ze které vycházejí otázky, které mainstreamovou vědu nezajímají nebo nenašlehnou, například kdo profituje a kdo trpí v současné bezpečnostní architektuře? (Enloe 2004). Tickner (2011: 578) shrnuje feministická bezpečnostní studia následovně: „*Feministky mají tendenci soustředit se na to, co se děje během války jednotlivcům, ať už civilistům či příslušníkům ozbrojených sil, a jak jsou jejich životy ovlivněny konfliktem*“ (2011: 578). Carol Cohn potom zdůrazňuje, že feministické pohledy „*mohou usnadňovat zapojení participačního výzkumu do studia bezpečnosti, takže samotná definice toho, co se počítá za bezpečnostní problém nebo příčinu nejistoty, může vypadat velmi odlišně*“ (2011: 585). Tím podporuje zpochybňování existujících kategorií a využití feministické energie při vytváření detailnějšího programu bezpečnostních studií. Sjoberg (2011: 601) dále zdůrazňuje že „*cílem výzkumu ve feministických bezpečnostních studiích je odhalit problémy, nikoliv je vyřešit*“, a dospívá k závěru, že nehlubší intelektuální přínos disciplíny spočívá v rozhovorech, debatách a neshodách mezi výzkumníky a výzkumnicemi.

JAK ZKOUMAT GENDEROVÉ ASPEKTY (MEZINÁRODNÍ) BEZPEČNOSTI?

Cílem této části je představit konkrétní studie, které aplikují výše zmíněné koncepty do vlastního empirického výzkumu, a nastítnit tak možné přístupy ke studiu genderových aspektů bezpečnosti v praxi. Na základě naší rešerše feministických bezpečnostních studií i širšího proudu kritických přístupů ke studiu bezpečnostní politiky navrhneme čtyři oblasti témat, na které je možné se v tomto typu výzkumu zaměřit. Tyto oblasti témat nejsou rozhodně exkluzivní a hranice mezi nimi není nutně ostrá, to však ale ani není naším cílem. Chceme spíše přiblížit, jaké jsou typické *předměty zájmu* feministického výzkumu bezpečnosti a jak může vypadat reálný výzkum a jeho design, pokud si jako téma zvolí něco z dané oblasti zájmu.

Téma 1: Politika a politiky

První tematická oblast feministického výzkumu souvisejícího s bezpečností se zabývá genderovými aspekty tvorby politiky. Do této oblasti tak spadá široké spektrum studií, které zkoumají, jak účast žen a mužů na politickém rozhodování ovlivňuje výslednou politiku státu, ale i studie, které rozkrývají genderové stereotypy a diskurzy přítomné v rozhodovacím procesu o bezpečnosti. Sem je možné zařadit například výzkum zabývající se agendou Rezoluce Rady bezpečnosti OSN 1325 *Ženy, mír a bezpečnost* (Basu 2016; Dyvik 2016; Farr 2011; Guerrina – Wright 2016; Jauhola 2016; Kirby – Shepherd 2016; Lee-Koo 2016; McLeod 2011; Motoyama 2018; Pratt 2013), zapojením celebrit do politiky bezpečnosti (Mostafanezhad 2013; Repo – Yrjölä 2011), zahraničněpolitickou orientací

zemí v souvislosti s domácí genderovou politikou (Aggestam – Bergman-Rosamond 2016; Arat-Koc 2005; Bergman-Rosamond – Kronsell 2018; Davies – True 2017) atd.

Klasickou ukázkou výzkumu v této oblasti je kvantitativní studie *Sex and World Peace* (Hudson aj. 2012). Zaměřuje se na současné indikátory statutu žen ve světě a ukazuje na spojení mezi národní bezpečností a bezpečností žen. Autorky tvrdí, že vztah mezi rovnoprávností žen a bezpečností státu je přehlížen kvůli nedostatku empirických dat, protože většina feministických studií se opírá o kvalitativní narativní metodologii. Autorky proto vytvořily syntézou existující literatury a sběrem vlastních dat přes 310 indikátorů měřících status žen ve 174 zemích světa a na nich se snaží zachytit genderovou nerovnost, mj. skrz popis genderové agrese jako například nedostatek tělesné integrity a fyzické bezpečnosti, nerovnoprávnost v rodinném právu nebo nerovnoměrné zastoupení v rozhodovacích orgánech (Tamtéž: 19). Přestože je jejich výzkum kritizován pro mezery v argumentaci a pro plošné kauzální propojení mezi mužskou evoluční strategií a násilím, data, která nashromáždily a testovaly, jsou cenným empirickým přínosem disciplíně.

Slavnou prací je výzkum Carol Cohn (1987) z prostředí jaderných strategií. Při zkoumání kontextu, v němž se rodí diskuze o bezpečnosti jaderných zbraní a jaderné strategie, Cohn začala svůj výzkum v oblasti bezpečnosti během studené války (dříve než většina feministických vědkyň) a vedla rozhovory s vojenským personálem a civilními plánovalci obrany. Jednou z jejich hlavních otázek bylo, jak takzvaní „intelektuálové obrany“, a vlastně my všichni, dokážeme myslet nezaopatřené a bez emocí o jaderných zbraních. Ve své studii využívá lingvistické analýzy, kulturní analýzy a kvalitativní etnografické metody. Cohn zkoumá pomocí analýzy diskurzu témata jako racionalita, moc nebo nadvláda. Diskurz strategií jaderné obrany vidí jako technokratický, odtržený od reality potenciálních obětí jaderného útoku, plný eufemismů a dvojsmyslů. V závěru Cohn upozorňuje na to, že v jazyce strategií se cílem obrany nezdá být ochrana lidí, ale právě valorizovaných jaderných zbraní.

Dalším příkladem z této oblasti je například výzkum Valerie Sperling (2014) analyzující cílené použití genderových stereotypů a sexuálních narativů a obrazů v ruské politice a ukazující konstrukci autority prezidenta Putina skrz budování kultu maskulinity. Sperling se ale nezastavuje jen u analýzy symbolismu ve veřejné reprezentaci Putina a argumentuje, že celý postsovětský politický prostor je prostoupený sexualizovanými obrazy a narativy.

Domníváme se, že tento proud výzkumu může být velmi inspirativní i v českém či obecně středoevropském prostoru, kde jsou genderové stereotypy silně přítomné v politické debatě a často slouží k (de)legitimizaci mocenských pozic, expertních stanovisek apod. V českém prostředí se nabízí mnoho témat v rámci zkoumání genderových aspektů tvorby politiky. Jakým způsobem jsou rámovány ženské političky vstupující do debaty o zahraniční a bezpečnostní politice? Jak ovlivňují genderové stereotypy konstrukci bezpečnostní expertizy? Neméně zajímavá je genderová dimenze samotné politiky. Jak berou v potaz genderové aspekty projekty české rozvojové pomoci v zahraničí? Jak dochází k naplňování agendy OSN *Ženy, mír a bezpečnost* na lokální, národní a mezinárodní úrovni či ke konvergenci principů genderové rovnosti v kontextu politik Evropské unie? Jak a proč jsou v českém prostředí přijímány mezinárodní normy s genderovou tematikou jako například *Úmluva Rady Evropy o prevenci a boji proti násilí na ženách a domácímu násilí*?

Téma 2: Aktéři a aktérky

Druhá tematická oblast je charakteristická zaměřením na výzkum marginalizovaných aktérů v politice bezpečnosti. Podobně jako například publikace zachycující rozmanité role žen v českém disentu (Linková – Straková 2017) nebo kniha o ženských aktivistkách a revolucionářkách (Maďarová – Ostertágová 2015), chce tento typ výzkumu upozornit na „neviditelné“ aktéry, jejichž aktérství v politice násilí a bezpečnosti není

mainstreamovým výzkumem přiznáno. Toto aktérství může nabývat mnoha podob – od pachatelek násilí přes důležité postavy občanské společnosti či revolučních hnutí až po bezejmenné jednotlivce a skupiny.

Jedním z nejznámějších výzkumů v této oblasti je kniha Katherine Moon *Sex Among Allies* (1997). Ve svém výzkumu korejské války se zaměřuje na roli poskytovatelek sexuálních služeb během a po skončení konfliktu. Moon odhaduje, že mezi lety 1950 až 1971 měl zhruba milion žen sloužit jako poskytovatelky sexuálních služeb pro americké vojáky v Jižní Koreji. *Sex mezi spojenci* se opírá jednak o analýzu archivních materiálů, jednak o rozhovory s ženami, které v sexuálních „táborech“ působili. Jejím cílem je jednak zajistit, že hlasy těchto žen budou vyslyšeny (Tamtéž: 16), a zmapovat jejich každodenní životy včetně sexuálního zneužívání a fyzického i duševního násilí, kterému byly podrobeny. Po vzoru Enloe tak Moon představuje studii, jež metodologicky kombinuje diplomatickou historii s narativním přístupem zdola a propojuje studium genderu se studiem zahraniční politiky. Tím ukazuje i na fraternizaci americké armády (tj. existenci mezilidských vztahů s nepřátelskou armádou či populací), politizaci mezirasových sexuálních vztahů a roli tzv. *comfort women* (sexuálních otrokyň) a prostitutek v mezistátní diplomacii. Tímto se Moon odlišuje například od Cohn, jelikož nezkoumá jen genderovou ideologii nebo diskurz, ale spojuje studium každodenního života a bezpečnosti určité skupiny žen s mezinárodní válečnou ideologií a praxí.

Na nepřiznané aktérství při konstrukci bezpečnosti upozorňuje práce Lene Hansen (2000). V článku nazvaném *Tiché dilema malé mořské víly* Hansen ukazuje, že někteří aktéři nejsou schopni konstruovat bezpečnostní hrozby jednoduše proto, že nemohou o nebezpečí, kterému čelí, hovořit, ale i proto, že jejich identita není ve společnosti přiznaná jako relevantní. Na příkladu vražd ze cti v Pákistánu Hansen odhaluje, že ženy, které tomuto nebezpečí čelí, by byly ještě ohroženější, kdyby se pokusily tento problém politizovat, a zároveň že otázky bezpečnosti žen se natolik prolínají s etnickou nebo náboženskou identitou jednotlivce, že jsou často ignorovány jako samostatné téma. Tímto výzkumem Hansen upozorňuje na absenci konceptu genderové bezpečnosti v kritických přístupech ke studiu bezpečnosti, založených na zkoumání řečových aktů konstruujících představy o hrozbách a bezpečnosti, a zároveň upozorňuje na nutnost zkoumání subjektivity, vtělení bezpečnosti v kontextu politických a kulturních praktik, a individuálních bezpečnostních hrozeb za hranici kolektivního chápání bezpečnosti. Hansen (Tamtéž: 306) dochází k závěru, že „*pokud je bezpečnost řečovým aktem, je současně hluboce zapletena do produkce mlčení a ticha: každý řečový akt je totiž pokus o opravu významu, definování konkrétní situace a předmětů v něm, a každý úspěšný projev řeči znamená v důsledku toho vylovení jiných možných konstrukcí významu*“.

Bezpečnostní aktéři a aktérky jsou potenciálně zajímavou perspektivou i pro český výzkum. Pokud se podíváme na historické příklady, jako plodné pole výzkumu v českém prostředí jsou například přehlíženi aktéři první a druhé světové války či sovětské okupace, jejich formy protestu a odporu proti násilí a zároveň praktiky součinnosti s režimem v každodenním i výjimečném kontextu. Z hlediska intersekcionality je pak zajímavé se soustředit na aktéry a aktérky, jejichž hlasy nejsou vyslyšeny nebo se ztrácejí ve větším měřítku. Jde například o téma romského holocaustu jako takového nebo problematiku strukturálního násilí spojenou s romskými ženami, jejímž viditelným důkazem je kauza nucené sterilizace. Z pohledu globální feministické politické ekonomie jsou zajímavými tématy například obchodování s lidmi v kontextu mezinárodní kriminality, role národnosti, etnicity a sociální třídy v rozmachu prostituce v postkomunistickém Česku či problematika moderního otroctví v kontextu globální lidské bezpečnosti.

Téma 3: Gender a násilí v ozbrojených konfliktech

Velká část feministického výzkumu se zabývá problematikou násilí v ozbrojených konfliktech. Tyto výzkumy si typicky kladou otázky po příčinách sexuálního násilí či se snaží

zmapovat trendy v genderově podmíněném násilí, které je přítomné v ozbrojených konfliktech.

Výzkum Baaz a Stern se zaměřuje na chápání sexuálního násilí během konfliktu v Demokratické republice Kongo (2009). Článek je výsledkem terénního výzkumu, během kterého probíhaly polostrukturované rozhovory s příslušníky rebelských milic FARDC. Cílem výzkumu bylo zjistit, jak tito muži chápou sexuální násilí, maskulinitu a femininitu. Z rozhovorů vyplynulo, že chápání dotazovaných protagonistů nebo svědků sexuálního násilí se výrazně liší od akademického chápání znásilnění jako strategické nebo taktické zbraně. Podle výzkumnic se rebelové odkazovali na dva vzájemně se překrývající diskurzy. Prvním je znásilnění jako biologická potřeba sexu, který není v politické situaci dostupný – toto je v očích dotazovaných lépe morálně a eticky omluvitelné, svým způsobem normalizované, akt spojený s heterosexuálním libidem a „právem“ na sex (Tamtéž: 508). Druhým typem je kruté znásilnění – znásilnění vyznačující se extrémní brutalitou, zmrzačením, často i smrtí oběti. Vojáci sice rozlišují mezi typy znásilnění, které popsali, obě kategorie ale připisují své osobní situaci. Extrémní chudoba, frustrace, pocit moci, užívání alkoholu a drog, deziluze a „šilenství“ války jsou podle nich nejčastější příčiny znásilnění, spolu se zklamáním sama sebe a své představy o roli silného muže zabezpečujícího rodinu v „normálním“ životě (Tamtéž: 514). Tím se autorky vymezují oproti jasně daným kategoriím vysvětlujícím sexuální násilí během ozbrojených konfliktů (Brownmiller 2013; Card 1996; Hansen 2001; Shepherd 2007; Skjelsbaek 2001; Stiglmeier 1994; Wood 2009).

Výzkum kulturní antropoložky Chris Coulter v Sierra Leone se zaměřuje na chápání rolí žen během občanské války (2008; 2015). Coulter zdůrazňuje, že role žen jako bojovnic ve válce nabourává genderové stereotypy žen jako obětí a mužů jako pachatelů násilí. Právě téma ženské pasivity a otázkou aktérství během ozbrojených konfliktů je velkým tématem ve feministických bezpečnostních studiích, stejně tak jako genderová povaha války. Coulter (2008: 56) tvrdí, že válka vytváří nové pořádky, které se mohou výrazně měnit od zažitých struktur, nebo je naopak posilovat. Ve svém dlouhodobém terénním výzkumu se tedy ptá, za jakých podmínek jsou bojovnice vnímány jako oběti? Vidí samy sebe jako oběti? Jak je vnímají jejich rodiny a humanitární pracovníci? Výzkum uvádí množství příběhů žen, jež byly uneseny rebely a nuceny k boji a staly oběťmi sexuálního násilí a týrání. Coulter ale zdůrazňuje, že přestože aktérství a možnosti těchto žen jsou velmi omezené, neměly bychom je singulárně pokládat za pouhé oběti. Některým se podařilo ze zajetí utéci, některé zůstaly a snažily se poradit si s danou situací. Hranice mezi obětí a pachatelem je velmi tenká až neexistující, neboť většina žen by se dala identifikovat jako obojí. Role žen se prolínají v čase, od obětí znásilnění, bojovnic, po milenky a matky. Tato mnohočetnost individuálních zážitků tak zdůrazňuje feministickou hypotézu o komplexnosti individuálních prožitků a sociálních rolí, která je ale stále výrazně genderově determinována, neboť jak Coulter zdůrazňuje, většina z nich se stala oběťmi sexuálního násilí právě proto, že byly ženy.

Cohen a Nordas (2014) se snaží vytvořit databázi zaměřenou na zachycení různých rozměrů sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech (prevalenci, pachatele, oběti, formy, umístění a načasování). Analýza těchto dat mezi jiným ukazuje, že výskyt sexuálního násilí se liší podle skupiny, jež se ho dopustila, což naznačuje, že sexuální násilí během válek je sice běžné, ale není všudypřítomné a univerzální.

Sara Meger (2016) se podobně jako Baaz a Stern zabývá problematikou sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech, nicméně upozorňuje na fetišizaci znásilnění jako válečné zbraně v diskurzu mezinárodní bezpečnosti. Meger upozorňuje, že znásilnění je často vnímáno jako jediný genderový jev ohrožující mezinárodní bezpečnost, což vede nejen k ignorování jiného genderově podmíněného násilí, ale i k nastolení specifické politické ekonomie páchání, prožívání a řešení konfliktního sexuálního násilí, jež komodifikuje oběti a odměňuje vybrané mezinárodní aktéry, kteří je mají bránit.

Téma ozbrojených konfliktů je v současnosti v českém kontextu spojené zejména s působením české armády v zahraničních misích, což nabízí zajímavá témata ke studiu genderu a bezpečnosti. Jak je formulován a jaký má dopad do praxe český diskurz protekcionistické vize zahraničních misí? Zajímavá je též například politika genderové rovnosti v české armádě, kterou lze číst jako do velké míry přejatou od našich západních spojenců. Jak je tato politika uzpůsobená českému prostředí, jak funguje v praxi a jak mění fungování armády? Jak jsou čeští vojáci vycvičeni k řešení kulturních konfliktů, případů sexuálního násilí, jak jsou nastaveny normy týkající se zacházení s místním obyvatelstvem? Tyto a podobné otázky stále čekají na zodpovězení.

Téma 4: Gender a nové hrozby

V této oblasti se snažíme identifikovat studie, které se zabývají tím, jak představy o ženství a mužství ovlivňují a jsou ovlivňovány v procesu konstrukce nových bezpečnostních hrozeb. Ať už jde o témata jako terorismus či uprchlická krize, roli genderových identit v představách o nebezpečí a vhodných způsobech, jak mu čelit, nelze ignorovat.

V souvislosti s mediálně populárním tématem zapojení dívek žen do aktivit tzv. Islámského státu (IS) se v disciplíně objevuje několik studií, jež se zaměřují na agentnost a veřejné diskurzy týkající se těchto akterek. Například Sjoberg (2018) analyzuje mediální hypervizibilitu a archetypní popis žen bojujících za i proti IS. Ve své studii dochází k závěru, že média mají tendenci reprezentovat ženy, které se k IS přidaly, nebo byly uneseny, jako postrádající agentnost. Naopak ženy bojující proti IS jsou rámovány jako hrdinky, jejichž odvaha a nezávislá volba jsou oslavovány. Sjoberg tak argumentuje, že bezpečnostní studia se musí zabývat nejen empirickou přítomností žen v konfliktech a jejich rozmanitými rolami, ale i relativním vyobrazením těchto akterek v kontrastu rolí, které jsou západním diskurzem legitimovány či naopak zatracovány. Na podobné téma existuje i řada dalších studií zabývajících se deradikalizační rolí žen (Eggert 2018) nebo otázkou, proč se terorismus „osamělých vlků“ zdá být téměř výhradně mužskou záležitostí (Boyle 2019; Johnson 2019).

Příkladem dalšího výzkumu na téma terorismus a gender je analýza teroristického útoku na gay klub Puls, která si klade za cíl zjistit, zda motivem činu byl islámský terorismus, nebo homofobní zločin z nenávisti (Haider 2016). Haider argumentuje, že tyto dvě vysvětlení se v mediálních obrazech překrývají, kdy některé stanice vyřešily problém tak, že čin nazvaly homofobním terorismem. Autor polemizuje s tvrzením, že protože je terorismus často spojován s fundamentalistickým islámem, homofobie je její automatickou součástí. Místo toho argumentuje, že fundamentalismus, terorismus a homofobie by neměly být chápány jako příčina a následek, ale jako součást problému se společným jmenovatelem – toxickou maskulinitou. Haider ukazuje, že maskulinní identita se v patriarchálních společnostech utváří skrz násilí. Pokud dojde k deziluzi této konstrukce, maskulinita se potom stává toxickou. To potom vede nejen k násilí, ale i ke vzteku a běsnění jako praxi toxické maskulinity. Autor na závěr obhajuje nutnost redefinice maskulinity skrz násilí a tvrdí, že nejlepší strategií je propagovat nenásilí tím, že se společnost zřekne konstrukce násilí jako znaků hrdinství, odvahy nebo síly. Naopak, tyto atributy by měly být spojeny s normou nenásilného řešení všech konfliktů ve společnosti.

Feministický výzkum politiky nových hrozeb může obohatit českou debatu o bezpečnosti například poukázáním na to, jak jsou genderové a jiné stereotypy používány k (de)legitimizaci bezpečnostní rétoriky či jak politika nových hrozeb disproportionálně ovlivňuje různé skupiny ve společnosti. Typickým příkladem z českého prostředí je téma, jak je bezpečnost českých žen instrumentálně využívána aktéry usilujícími o sekuritizaci migrace a uprchlictví, nebo jak naopak genderové stereotypy ovlivňují veřejnou debatu o klimatické krizi. Velký potenciál pro interdisciplinární výzkum na pomezí bezpečnostních studií, veřejné politiky, sociologie, kriminologie apod. pak nabízejí témata spojená s diskriminací, šikanou a dnes zejména kybernetickou šikanou vůči novinářům a novinářkám,

*Tabulka č. 1
Ukázky výzkumných záměrů feministických studií (mezinárodní) bezpečnosti*

	Cohn: Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals	Hansen: The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in the Copenhagen School	Baaz a Stern: Why Do Soldiers Rape? Masculinity, Violence and Sexuality in the Armed Forces in the Congo (DRC)	Haider: The Shooting in Orlando, Terrorism or Toxic Masculinity (or Both?)
Předmět výzkumu	Chápání jaderných zbraní v rámci komunity expertů na jadernou strategii	Problémy konstrukce „vražď ze cti“ jako bezpečnostního problému	Legitimizace sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech	Propojení homofobie a terorismu
Výzkumná otázka	Jak ovlivňuje technostrategický jazyk jaderných expertů úvahy o použití jaderných zbraní?	Jaké jsou překážky konstrukce genderové bezpečnosti?	Jak chápou vojáci z Konga sexuální násilí?	Jak média a politici propojují chápání sexualit a terorismu?
Koncepty	Gender, násilí, diskurz, praxe	Řečový akt, sekuritizace, intersekcionalita, performativita	Maskulinita, feminita, normalizace násilí	Toxická maskulinita, patriarchát, nenásilí
Metody	Diskurzivní analýza zaměřená na jazykové metafory	Případová studie zaměřující se na subjekty, které jsou vyloučeny ze sekuritizace	Analýza diskurzu sexuálního násilí a maskulinity	Diskurzivní analýza zpravodajství
Data	Zúčastněné pozorování, rozhovory s experty na jadernou strategii	Sekundární literatura, zprávy nevládních organizací	Rozhovory s pachateli sexuálního násilí	Zpravodajské texty

politikům a političkám a dalším, ale i v rámci osobních vztahů (například *revenge porn*, *stalking*) jako systémové formy násilí vůči ženám a dalším.

ZÁVĚR

Jedna z nejuznávanějších vědkyň v oblasti mezinárodních vztahů, Cynthia Enloe, tvrdí, že „*gender hýbe světem*“ (2014). Tento článek měl ukázat, jak konkrétně lze genderovou perspektivu uplatnit při výzkumu bezpečnosti, a představit tak v základním, ale uceleném formátu současné studium feministických bezpečnostních studií pro českou akademickou obec.

V článku jsme si předsevzaly zmapovat feministická bezpečnostní studia, jejich vývoj, přínos do disciplíny mezinárodních vztahů a potenciál pro výzkumnice a výzkumníky napříč sociálně-vědními disciplínami a v českém prostředí. První část článku shrnuje přetrvávající nedostatečný zájem o feministická bezpečnostní studia v české vědecké komunitě. Tento nezájem byl prvotním impulsem, který nás k napsání tohoto textu vedl. Ze zkušenosti dobře víme, že zastávat feministické postoje není ve střední a východní Evropě v současné době příliš populární. Kombinace nepochopení feminismu jako takového s marginalizací feministických výzkumných metod vede ke stagnaci české kontribuce do mezinárodních debat o roli genderu v politické sféře. Ve druhé části článku se tedy snažíme tuto debatu rozproudit a povzbudit jak začínající, tak i zkušené výzkumnice a výzkumníky ke studiu feministických bezpečnostních studií. Nejprve jsme shrnuly vývoj feministické kritiky mezinárodních vztahů. Důraz klademe především na ontologické a epistemologické kritiky mířící na stávající mezinárodní vztahy a bezpečnostní studia, ale soustředíme se i na originální teze, které feminismus do studia bezpečnosti v důsledku této kritiky vnesl. Tato kritika vedla k redefinici základních konceptů disciplíny. Následně jsme se proto zaměřily na feministickou redefinici základních konceptů, jako je pohlaví a gender, intersekcionalita, aktérství a volba, a konečně bezpečnost. Abychom dosáhly vytyčeného cíle, v závěru jsme uvedly příklady feministických studií, které s těmito koncepty pracují a přinášejí nový pohled na studium bezpečnosti, a nastínily možné otázky a témata feministického bezpečnostního výzkumu z českého prostředí.

Jak je patrné z poslední části článku, feministické studie se zaměřují na rozmanité množství témat, ať se jedná o kult maskulinity Vladimíra Putina nebo sexuálně zabarveného diskurzu o jaderných zbraních ve Spojených státech. Feministická bezpečnostní studia také poukazují na aktéry, kteří jsou v tradičních bezpečnostních studiích přehlíženi, přestože zásadně přispívají k fungování bezpečnostní praxe, či jsou naopak ignorováni a jejich zájmy a pojetí bezpečnosti nevyslyšené – tj. například sexuální otrokyně či ženy, jež se staly oběťmi vražd ze cti. Významná část výzkumnic a výzkumníků se dále zabývá rolí žen a mužů v ozbrojených konfliktech, ať se jedná o oběti nebo pachatele a pachatelky ozbrojeného a sexuálního násilí. Feministická bezpečnostní studia se také zabývají i spojením genderu, sexuality a nových hrozeb, jako je například terorismus.

Náš článek usiluje o počátek větší inkluze feministických pohledů do výuky a studia bezpečnosti českými výzkumnicemi a výzkumníky. Snažily jsme se ukázat, jak feministický bezpečnostní výzkum zviditelňuje vzájemný vliv genderu a bezpečnosti, tedy například jak diskurz o genderu ovlivňuje politiku bezpečnosti či jak praxe bezpečnosti pomáhá konstituovat genderové role. V českém prostředí je tato výzkumná perspektiva stále velmi okrajová, ačkoli problémů a témat, kde se projevuje vztah genderu a bezpečnosti, je v tomto prostředí nemálo. V kontextu sílícího populismu a měnících se úvah o fungování a řízení státu a toho, kdo a jak má zajišťovat jeho bezpečnost, je velmi nasnadě podívat se do podhoubí těchto debat, kde se promítají představy o proměnách celé společnosti a roli žen, mužů a dalších skupin v ní. Jinými slovy, to, jak je společnost organizována, na jaké identitě staví, vůči jakým hrozbám se vymezuje a jak se vypořádává s jinností uvnitř i vně, jsou propojené nádoby. Feministický bezpečnostní výzkum na to

poukazuje a nabízí koncepty a nástroje, jak tyto vzájemné interakce odhalit a problematizovat. Pokud usiluje český bezpečnostní výzkum o lepší pochopení společenského a politického kontextu praxe bezpečnosti, feministická perspektiva jej může v tomto směru zásadně obohatit.

Literatura

- Ackerly, Brooke A. – Stern, Maria – True, Jacqui (eds.) (2006): *Feminist Methodologies for International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511617690>>.
- Agathangelou, Anna M. – Turcotte, Heather M. (2010): *Postcolonial Theories and Challenges to “First world-ism”*, s. 44–58. In: Shepherd, L. J. (ed.): *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*. London: Routledge.
- Aggestam, Karin – Bergman-Rosamond, Annika (2016): Swedish Feminist Foreign Policy in The Making: Ethics, Politics, and Gender. *Ethics & International Affairs*, Vol. 30, No. 3, s. 323–334, <<https://doi.org/10.1017/S0892679416000241>>.
- Åhäll, Linda (2012): Motherhood, Myth and Gendered Agency in Political Violence. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 14, No. 1, s. 103–120, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2011.619781>>.
- Arat-Koc, Sedef (2005): The Disciplinary Boundaries of Canadian Identity after September 11: Civilizational Identity, Multiculturalism, and The Challenge of Anti-imperialist Feminism. *Social Justice*, Vol. 324, No. 102, s. 32–49.
- Baaz, Maria E. – Stern, Maria (2009): Why Do Soldiers Rape? Masculinity, Violence, and Sexuality in The Armed Forces In The Congo (DRC). *International Studies Quarterly*, Vol. 53, No. 2, s. 495–518, <<https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2009.00543.x>>.
- Basu, Soumita (2016): The Global South Writes 1325 (Too). *International Political Science Review*, Vol. 37, No. 3, s. 362–374, <<https://doi.org/10.1177/0192512116642616>>.
- Bergman-Rosamond, Annika – Kronsell, Annica (2018): Cosmopolitan Militaries And Dialogic Peacekeeping: Danish and Swedish Women Soldiers in Afghanistan. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 20, No. 2, s. 172–187, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2017.1378449>>.
- Bilge, Sirma (2013): Intersectionality Undone: Saving Intersectionality from Feminist Intersectionality Studies. *Du Bois Review: Social Science Research on Race*, Vol. 10, No. 2, s. 405–424, <<https://doi.org/10.1017/S1742058X13000283>>.
- Brownmiller, Susan (2013): *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York: Open Road Media.
- Butler, Judith (2002): *Gender Trouble*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9780203902752>>.
- Card, Claudia (1996): Rape as A Weapon of War. *Hypatia*, Vol. 11, No. 4, s. 5–18, <<https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1996.tb01031.x>>.
- Cohen, Dara K. – Nordås Ragnhild (2014): Sexual Violence in Armed Conflict: Introducing The SVAC Dataset, 1989–2009. *Journal of Peace Research*, Vol. 51, No. 3, s. 418–428, <<https://doi.org/10.1177/0022343314523028>>.
- Cohn, Carol (1987): Sex and Death in The Rational World of Defense Intellectuals. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 12, No. 4, s. 687–718, <<https://doi.org/10.1086/494362>>.
- Cohn, Carol (2011): Feminist Security Studies: Toward a Reflexive Practice. *Politics & Gender*, Vol. 7, No. 4, s. 581–586, <<https://doi.org/10.1017/S1743923X11000389>>.
- Connell, Raewyn W. (2005): *Masculinities*. London: Polity.
- Coulter, Chris (2015): *Bush wives and girl soldiers: Women’s lives through war and peace in Sierra Leone*. New York: Cornell University Press.
- Coulter, Chris (2008): Female Fighters in the Sierra Leone War: Challenging The Assumptions? *Feminist Review*, Vol. 88, No. 1, s. 54–73, <<https://doi.org/10.1057/palgrave.fr.9400385>>.
- Cox, Robert W. (1981): Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium*, Vol. 10, No. 2, s. 126–155, <<https://doi.org/10.1177/03058298810100020501>>.
- Daniel, Jan – Rychnovská, Dagmar (2015): Mezinárodní politická sociologie: výzkum praxe bezpečnosti. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 50, No. 1, s. 26–45.
- Davies, Sara E. – True, Jacqui (2017): Norm Entrepreneurship in Foreign Policy: William Hague and The Prevention of Sexual Violence In Conflict. *Foreign Policy Analysis*, Vol. 13, No. 3, s. 701–721, <<https://doi.org/10.1093/fpa/orw065>>.
- De Beauvoir, Simone (2009): *The second sex*. Trans. Constance Borde and Sheila Malovany-Chevallier. Random House: Alfred A. Knopf.
- Doty, Roxanne L. (1996): *Imperial Encounters: The Politics of Representation in North-South Relations*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dudková, Radka (2012): Regulation of Abortion as State-Socialist Governmentality: The Case Of Czechoslovakia. *Politics & Gender*, Vol. 8, No. 1, s. 123–144, <<https://doi.org/10.1017/S1743923X12000098>>.
- Dyvik, Synne L. (2016): *Gendering Counterinsurgency: Performativity, Embodiment and Experience in the Afghan “Theatre of War”*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315694061>>.
- Ehrenreich, Barbara (1999): Enloe, C. Men Hate War Too. *Foreign Affairs*, Vol. 78, No. 1, s. 118–212, <<https://doi.org/10.2307/20020243>>.

- Elshstain, Jean B. (1985): Reflections on War and Political Discourse: Realism, Just War, and Feminism in A Nuclear Age. *Political Theory*, Vol. 13, No. 1, s. 39–57, <<https://doi.org/10.1177/0090591785013001004>>.
- Elshstain, Jean B. (1995): *Women and War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Enloe, Cynthia (2016): *Globalization and Militarism: Feminists Make the Link*. London: Rowman & Littlefield.
- Enloe, Cynthia (2000): *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*. Berkeley: University of California Press.
- Enloe, Cynthia (2014): *Bananas, beaches and bases: Making feminist sense of international politics*. Berkeley: University of California Press.
- Farr, Vanessa (2011): UNSCR 1325 and Women's Peace Activism in The Occupied Palestinian Territory. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13, No. 4, s. 539–556, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2011.611661>>.
- Fausto-Sterling, Anne (2005): The Bare Bones of Sex: Part 1 – Sex and Gender. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 30, No. 2, s. 1491–1527, <<https://doi.org/10.1086/424932>>.
- Femag.cz (2014): *Smějeme se s brněnskou politologií* [online]. 2014 [cit. 2. 4. 2014]. Dostupné z: <<http://www.femag.cz/komentare/smejeme-se-s-brnenskou-politologii/>>.
- Gelnarová, Jitka (2016): Chraňme naše ženy: Migrace, bezpečnost a maskulinita. Zpráva z diskuze. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Vol. 17, No. 2, s. 93–95, <<https://doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.284>>.
- Gelnarová, Jitka (2018): *Útěk, nebo invaze?: migrační krize na politických transparentech*. Praha: Národní muzeum.
- Gentry, Caron E. (2009): Twisted Maternalism: From Peace to Violence. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 11, No. 2, s. 235–252, <<https://doi.org/10.1080/14616740902789609>>.
- Gentry, Caron E. – Sjoberg, Laura (2015): *Beyond Mothers, Monsters, Whores: Thinking about Women's Violence in Global Politics*. New York: Zed Books Ltd.
- Gottschall, Jonathan (2004): Explaining Wartime Rape. *Journal of Sex Research*, Vol. 41, No. 2, s. 129–136, <<https://doi.org/10.1080/00224490409552221>>.
- Guerrina, Roberta – Wright, Katherine A. M. (2016): Gendering Normative Power Europe: Lessons of The Women, Peace and Security Agenda. *International Affairs*, Vol. 92, No. 2, s. 293–312, <<https://doi.org/10.1111/1468-2346.12555>>.
- Haider, Syed (2016): The Shooting in Orlando, Terrorism or Toxic Masculinity (or Both?). *Men and Masculinities*, Vol. 19, No. 5, s. 555–565, <<https://doi.org/10.1177/1097184X16664952>>.
- Hansen, Lene (2000): The Little Mermaid's Silent Security Dilemma and the Absence of Gender in The Copenhagen School. *Millennium*, Vol. 29, No. 2, s. 285–306, <<https://doi.org/10.1177/03058298000290020501>>.
- Hansen, Lene (2013): *Security as Practice: Discourse Analysis and The Bosnian War*. London: Routledge.
- Havelková, Hana (1993): Patriarchy in Czech Society. *Hypatia*, Vol. 8, No. 4, s. 89–96, <<https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.1993.tb00278.x>>.
- Havelková, Hana (1996): Abstract Citizenship? Women and Power in The Czech Republic. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, Vol. 3, No. 2–3, s. 243–260, <<https://doi.org/10.1093/sp/3.2-3.243>>.
- Havelková, Hana (1999): Women in and after a “classless” society. In: Mahony, Pat – Christine Zmroczek (eds.): *Women and Social Class: International Feminist Perspectives*. London: Routledge, s. 69–84.
- Havelková, Hana – Oates-Indruchová, Libora (2014): *The politics of gender culture under state socialism: An expropriated voice*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315819174>>.
- Higate, Paul (2007): Peacekeepers, Masculinities, and Sexual Exploitation. *Men and Masculinities*, Vol. 10, No. 1, s. 99–119, <<https://doi.org/10.1177/1097184X06291896>>.
- Hirschmann, Nancy J. (1989): Freedom, Recognition, and Obligation: A Feminist Approach to Political Theory. *American Political Science Review*, Vol. 83, No. 4, s. 1227–1244, <<https://doi.org/10.2307/1961666>>.
- Holmes, Georgina (2013): *Women and War in Rwanda: Gender, Media and The Representation of Genocide*. London: IB Tauris.
- Horký, Ondřej (2008): Gender a rozvoj: Co nás rozděluje, co nás spojuje. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 9, No. 2, s. 10–21.
- Hudson, Valerie M. – Ballif-Spanvill Bonnie – Caprioli, Mary C. – Emmett, Chad F. (2012): *Sex and World Peace*. New York: Columbia University Press.
- Jauhola, Marjaana (2016): Decolonizing Branded Peacebuilding: Abjected Women Talk Back to The Finnish Women, Peace and Security Agenda. *International Affairs*, Vol. 92, No. 2, s. 333–351, <<https://doi.org/10.1111/1468-2346.12554>>.
- Kinsella, Helen M. (2011): *The Image Before The Weapon: A Critical History of The Distinction Between Combatant and Civilian*. New York: Cornell University Press, <<https://doi.org/10.7591/cornell/9780801449031.001.0001>>.
- Kirby, Paul – Henry, Marsha (2012): Rethinking Masculinity and Practices Of Violence in Conflict Settings. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 14, No. 4, s. 445–449, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2012.726091>>.
- Kirby, Paul – Shepherd Laura J. (2016): The Futures Past Of The Women, Peace and Security Agenda. *International Affairs*, Vol. 92, No. 2, s. 373–392, <<https://doi.org/10.1111/1468-2346.12549>>.

- Kodíčková, Tereza (1998): Gender a mezinárodní vztahy. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 33, No. 3, s. 74–83.
- Kolářová, Marta (2009): *Protest proti globalizaci: Gender a feministická kritika*. Praha: SLON.
- Kolmašová, Šárka – Krulišová, Kateřina (2019): Legitimizing Military Action through “Rape-as-a-Weapon” Discourse in Libya: Critical Feminist Analysis. *Politics & Gender*, Vol. 15, No. 3, s. 130–150, <<https://doi.org/10.1017/S1743923X18000326>>.
- Krause, Keith – Williams, Michael C. (1996): Broadening the agenda of security studies: Politics and methods. *Mershon International Studies Review*, Vol. 40, No. 2, s. 229–254.
- Lee-Koo, Katrina Lee (2016): Engaging UNSCR 1325 through Australia’s National Action Plan. *International Political Science Review*, Vol. 37, No. 3, s. 336–349, <<https://doi.org/10.1177/0192512116629821>>.
- Linková, Marcela – Straková, Naďa (eds.) (2017): *Bytová revolta: Jak ženy dělaly disent*. Praha: Academia-Sociologický ústav.
- McLeod, Laura (2011): Configurations of Post-Conflict: Impacts Of Representations of Conflict and Post-Conflict Upon The (Political) Translations of Gender Security Within UNSCR 1325. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13, No. 4, s. 594–611, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2011.611664>>.
- Meger, Sara (2015): Toward a Feminist Political Economy of Wartime Sexual Violence: The Case of The Democratic Republic Of Congo. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 17, No. 3, s. 416–434, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2014.941253>>.
- Meger, Sara (2016): The Fetishization of Sexual Violence in International Security. *International Studies Quarterly*, Vol. 60, No. 1, s. 149–159, <<https://doi.org/10.1093/isq/sqw003>>.
- Moon, Katherine H. S. (1997): *Sex Among Allies: Military Prostitution in US-Korea Relations*. New York: Columbia University Press.
- Mostafanezhad, Mary (2013): Getting in Touch with Your Inner Angelina: Celebrity Humanitarianism and The Cultural Politics of Gendered Generosity in Volunteer Tourism. *Third World Quarterly*, Vol. 34, No. 3, s. 485–499, <<https://doi.org/10.1080/01436597.2013.785343>>.
- Motoyama, Hisako (2018): Formulating Japan’s UNSCR 1325 National Action Plan and Forgetting The “Comfort Women”. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 20, No. 1, s. 39–53, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2017.1413582>>.
- Nyklová, Blanka – Cidlinská, Kateřina – Fárová, Nina (2019): International Relations in the Czech Republic: Where Have All the Women Gone? *Mezinárodní vztahy/Czech Journal of International Relations*, Vol. 54, No. 2, s. 5–23, <<https://doi.org/10.32422/mv.1616>>.
- Nyklová, Blanka – Fárová, Nina (2018): Scenes in and Outside The Library: Continuity and Change In Contesting Feminist Knowledge on The Semi-periphery. *Sociologija*, Vol. 60, No. 1, s. 194–209, <<https://doi.org/10.2298/SOC1801194N>>.
- O’Sullivan, Míla (2019): “Being strong enough to defend yourself”: untangling the Women, Peace and Security agenda amidst the Ukrainian conflict. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 21, No. 5, s. 1–22, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2019.1599981>>.
- O’Sullivan, Míla – Šimůnková, Blanka (2017): České báziové nakročení celosvětové podpore ženských práv. *Mezinárodní politika* [online]. 2017 [cit. 20-08-2019]. Dostupné z: <<https://www.iir.cz/article/ceske-vahave-nakroceni-ke-globalni-podpore-zenskych-prav>>.
- Oates-Indruchová, Libora (2016): Unraveling a Tradition, or Spinning a Myth? Gender Critique in Czech Society and Culture. *Slavic Review*, Vol. 75, No. 4, s. 919–943, <<https://doi.org/10.5612/slavicreview.75.4.0919>>.
- Parpart, Jane L. (2015): Militarized Masculinities, Heroes and Gender Inequality During and After The Nationalist Struggle in Zimbabwe. *Norma*, Vol. 10, No. 3–4, s. 312–325, <<https://doi.org/10.1080/18902138.2015.1110434>>.
- Parpart, Jane L. – Zalewski, Marysia (2008): *Rethinking the Man Question*. London: Zed Books.
- Pavlas, Tomáš (2009): *Antifeministická mužská identita – kritická analýza mužské kritiky feministů*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Perknerová, Kateřina (2017): Rektor jihočeské univerzity: Stačilo by, aby politici nešli do úplných kanálů. *Denik.cz* [online]. 2017 [cit. 2. 1. 2017]. Dostupné z: <https://www.denik.cz/z_domova/stacilo-by-aby-politici-nesli-do-uplnych-kanalu-kam-rada-z-nich-bohuzel-chodi-20170102.html>.
- Peterson, V. Spike (1992): *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*. Boulder: Lynne Rienner Boulder.
- Pettman, Jan Jindy (2005): *Worlding Women: A Feminist International Politics*. London: Routledge.
- Pratt, Nicola (2013): Reconceptualizing Gender, Reinscribing Racial – Sexual Boundaries in International Security: The Case of UN Security Council Resolution 1325 on “Women, Peace and Security”. *International Studies Quarterly*, Vol. 57, No. 4: s. 772–783, <<https://doi.org/10.1111/isqu.12032>>.
- Prügl, Elisabeth (2012): If Lehman Brothers Had Been Lehman Sisters....: Gender and Myth in the Aftermath of the Financial Crisis. *International Political Sociology*, Vol. 6, No. 1, s. 21–35, <<https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2011.00149.x>>.
- Reardon, Betty A. (1993): *Women and Peace: Feminist Visions of Global Security*. New York: SUNY Press.
- Repo, Jemima – Yrjölä, Riina (2011): The Gender Politics of Celebrity Humanitarianism in Africa. *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 13, No. 1, s. 44–62, <<https://doi.org/10.1080/14616742.2011.534661>>.

- Richter-Montpetit, Melanie (2018): Everything You Always Wanted To Know About Sex (in IR) But Were Afraid To Ask: The ‘Queer Turn’ in International Relations. *Millennium*, Vol. 46, No. 2, s. 220–240, <<https://doi.org/10.1177/0305829817733131>>.
- Ruddick, Sara (2009): On “Maternal Thinking”. *Women’s Studies Quarterly*, Vol. 37, No. 3–4, s. 305–308, <<https://doi.org/10.1353/wsq.0.0181>>.
- Shepherd, Laura J. (2007): Victims, Perpetrators and Actors Revisited: Exploring The Potential for A Feminist Reconceptualisation Of (International) Security and (Gender) Violence. *The British Journal of Politics & International Relations*, Vol. 9, No. 2, s. 239–256, <<https://doi.org/10.1111/j.1467-856x.2007.00281.x>>.
- Shepherd, Laura J. – Sjöberg, Laura (2012): Trans-Bodies In/Of War (S): Cisprivilege And Contemporary Security Strategy. *Feminist Review*, Vol. 101, No. 1, s. 5–23, <<https://doi.org/10.1057/fr.2011.53>>.
- Shepherd, Laura J. (2013): *Gender, Violence and Security: Discourse as Practice*. New York: Zed Books Ltd.
- Shepherd, Laura J. (2014): *Gender Matters in Global Politics: A Feminist Introduction to International Relations*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315879819>>.
- Sjöberg, Laura (2009): *Gender and International Security: Feminist perspectives*. London: Routledge.
- Sjöberg, Laura – Gentry, Caron E. (2007): *Mothers, Monsters, Whores: Women’s Violence in Global Politics*. New York: Zed Books.
- Sjöberg, Laura (2012): Toward Trans-gendering International Relations? *International Political Sociology*, Vol. 6, No. 4, s. 337–354, <<https://doi.org/10.1111/ips.12005>>.
- Sjöberg, Laura – Via, Sandra (2010): *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives*. London: ABC-CLIO.
- Skjelsbaek, Inger (2001): Sexual Violence and War: Mapping Out a Complex Relationship. *European Journal of International Relations*, Vol. 7, No. 2, s. 211–37, <<https://doi.org/10.1177/1354066101007002003>>.
- Smith, Steve (2005): The Contested Concept of Security. In: *Critical Security Studies and World Politics*, ed. Booth, Ken. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Sperling, Valerie (2014): *Sex, Politics, and Putin: Political Legitimacy in Russia*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199324347.001.0001>>.
- Steans, Jill (2013) *Gender and International Relations*. London: John Wiley & Sons.
- Stern, Maria (2017): Feminist Global Political Economy and Feminist Security Studies? The Politics of Delineating Subfields. *Politics & Gender*, Vol. 13, No. 4, s. 727–733, <<https://doi.org/10.1017/S1743923X17000381>>.
- Stern, Maria – Zalewski, Marysia (2009): Feminist Fatigue(s): Reflections on Feminism and Familiar Fables of Militarisation. *Review of International Studies*, Vol. 35, No. 3, s. 611–630, <<https://doi.org/10.1017/S0260210509008675>>.
- Stiglmeier, Alexandra (ed.) (1994): *Mass rape: The war against women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Tickner, J. Ann (1988): Hans Morgenthau’s Principles of Political Realism: A Feminist Reformulation. *Millennium*, Vol. 17, No. 3, s. 429–440, <<https://doi.org/10.1177/03058298880170030801>>.
- Tickner, J. Ann (1997): You Just Don’t Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists. *International Studies Quarterly*, Vol. 41, No. 4, s. 611–632, <<https://doi.org/10.1111/1468-2478.00060>>.
- Tickner, J. Ann (2004): Feminist Responses to International Security Studies. *Peace Review*, Vol. 16, No. 1, s. 43–48, <<https://doi.org/10.1080/1040265042000210148>>.
- Tickner, J. Ann (2005): What is your research program? Some feminist answers to international relations methodological questions. *International Studies Quarterly*, Vol. 49, No. 1, s. 1–21, <<https://doi.org/10.1111/j.0020-8833.2005.00332.x>>.
- Tickner, J. Ann – True, Jacqui (2018): A Century of International Relations Feminism: From World War I Women’s Peace Pragmatism to The Women, Peace and Security Agenda. *International Studies Quarterly*, Vol. 62, No. 2, s. 221–233, <<https://doi.org/10.1093/isq/sqx091>>.
- True, Jacqui (2013): Feminism. In: Burchill, S. – Linklater, A. – Devetak, R. – Donnelly, J. – Paterson, M. – Reus-Smith, C. (eds.): *Theories of international relations*, s. 241–265. London: Palgrave Macmillan.
- True, Jacqui (2012): *The Political Economy of Violence Against Women*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199755929.001.0001>>.
- True, Jacqui (2015): A Tale Of Two Feminisms In International Relations? Feminist Political Economy and The Women, Peace and Security Agenda. *Politics & Gender*, Vol. 11, No. 2, s. 419–424, <<https://doi.org/10.1017/S1743923X15000136>>.
- Tvrdá, Kateřina (2013): Jiná (ne)bezpečnost: Feministické přístupy k výzkumu bezpečnosti. In: Laca, Slavomír – Mühlbacher, Pavel (eds.): *Jinakost z pohledu sociálních věd*. Brno: Institut mezinárodních studií, s. 203–221.
- Walt, Stephen M. (1991): The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2, s. 211–239, <<https://doi.org/10.2307/2600471>>.
- Weber, Cynthia (2016) *Queer International Relations: Sovereignty, Sexuality and The Will to Knowledge*. Oxford: Oxford University Press, <<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199795857.003.0001>>.
- Welland, Julia (2013): Militarised Violences, Basic Training, and The Myths of Asexuality and Discipline. *Review of International Studies*, Vol. 39, No. 4, s. 881–902, <<https://doi.org/10.1017/S0260210512000605>>.
- Whitworth, Sandra (1994): *Feminism and International Relations: Towards A Political Economy of Gender in Interstate and Non-Governmental Institutions*. London: Springer.

- Wibben, Annick T. R. (2011): Feminist Politics in Feminist Security Studies. *Politics & Gender*, Vol. 7, No. 4, s. 590–595, <<https://doi.org/10.1017/S1743923X11000407>>.
- Wibben, Annick T. R. (2016): *Researching War: Feminist Methods, Ethics and Politics*. London: Routledge, <<https://doi.org/10.4324/9781315687490>>.
- Wilcox, Lauren (2011): Beyond Sex/Gender: The Feminist Body of Security. *Politics & Gender*, Vol. 7, No. 4, s. 595–600, <<https://doi.org/10.1017/S1743923X11000419>>.
- Wilcox, Lauren (2014): Queer Theory and The “Proper Objects” of International Relations. *International Studies Review*, Vol. 16, No. 4, s. 612–615, <<https://doi.org/10.1111/misr.12187>>.
- Wood, Elisabeth Jean (2009): Armed Groups and Sexual Violence: When Is Wartime Rape Rare? *Politics & Society*, Vol. 37, No. 1, s. 131–161, <<https://doi.org/10.1177/0032329208329755>>.
- Youngs, Gillian (2004): Feminist International Relations: A Contradiction in Terms? Or: Why Women and Gender Are Essential to Understanding The World “We” Live In. *International Affairs*, Vol. 80, No. 1, s. 75–87, <<https://doi.org/10.1111/j..2004.00367.x>>.
- Yuval-Davis, Nira (2006): Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies*, Vol. 13, No. 3, s. 193–209, <<https://doi.org/10.1177/1350506806065752>>.

Note

The authors would like to thank Jan Daniel, Jakub Záhora, editors of the journal Jan Kovář and Tomáš Dopita, and two anonymous reviewers for their useful comments, which helped improve the quality of the paper. Earlier work on this research was supported by the Center for Security Studies, Metropolitan University Prague. The research of Dagmar Rychnovská was supported by the H2020-MSCA-IF-2017 grant by the European Commission (Marie Skłodowska-Curie Fellowship 799805).

AUTHOR BIOGRAPHY

Kateřina Krulišová is a Lecturer in International Relations at the Department of Politics and International Relations, Nottingham Trent University (NTU), UK. She holds a Ph.D. in Global Studies from Nottingham Trent University. Her work focuses on female perpetrators of political violence, the misogyny hate crime initiative, and the Women, Peace and Security agenda in Central and Eastern Europe. Her research interests further include feminist security studies, feminist pedagogy, and the politics of memory.

Dagmar Rychnovská is a Marie Skłodowska-Curie Fellow at the Institute for Advanced Studies (IHS), Vienna. She holds a Ph.D. in International Relations (Charles University in Prague), an M.A. in Comparative and International Studies (ETH Zurich and the University of Zurich) and an LL.M. in Law and Politics of International Security (VU University Amsterdam). In her current work, she explores security controversies in research and innovation, while drawing on security studies and science and technology studies. Her research interests include critical security studies, sociology of science, politics of new threats and security expertise.

Michal Smetana: Nuclear Deviance. Stigma Politics and the Rules of the Nonproliferation Game.

1. vydání. Cham: Palgrave Macmillan, 2019, 312 stran, ISBN 978-3-030-24224-4.

Author: Miroslav Tůma, Institute of International Relations Prague, Centre for International Law, Czech Republic.

E-mail: tuma@iir.cz.

DOI: <https://doi.org/10.32422/mv.1679>.

Autor knihy, PhDr. Michal Smetana, Ph.D., je výzkumným pracovníkem a odborným asistentem na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze a koordinátorem nově zřízeného *Pražského centra pro výzkum míru (Peace Research Center Prague, PRCP)*. Smetanovo vědecké zaměření se obecně orientuje na propojenost bezpečnostních studií, mezinárodních vztahů a politické psychologie. Pozornost věnuje zejména problematice jaderných zbraní ve světové politice, kontrole zbrojení a odzbrojení, šíření zbraní hromadného ničení, teorii odstrašování a normám a jejich odchylkám v mezinárodních otázkách. O autorově bohaté publikační činnosti svědčí mj. řada článků v prestižních časopisech jako například v *International Affairs*, *The Washington Quarterly*, *Journal of International Relations and Development*, *Bulletin of the Atomic Scientists* aj. Jmenovaný je rovněž spoluautorem knih *Global Nuclear Disarmament: Strategic, Political, and Regional Perspectives* (Routledge) a *Indirect Coercion: Triangular Strategies and International Conflicts* (Charles University Press). Po předchozím pobytu ve funkci hostujícího výzkumného pracovníka v *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)* a v *Peace Research Institute Frankfurt (PRIF)* Smetana v současné době působí jako stipendista v *Center for International Security and Cooperation (CISAC)* na kalifornské Stanfordské univerzitě.

Kniha je výsledkem šestiletého výzkumného projektu o normách a deviaci v mezinárodní politice. Její zpracování je vedeno autorovým cílem analyzovat vztah mezi deviantním chováním a normativní změnou v mezinárodní politice. Text knihy je rozložen do osmi kapitol, z nichž první čtyři obsahují úvod, seznámení s mezinárodními devianty a koncepcí politiky stigmatu, měnícími se normami a porušováním pravidel ve světovém pořádku a část věnovanou jadernému pořádku. Ze zbývajících čtyř kapitol se tři věnují případovým studiím a poslední kapitola analytické syntéze a závěrům.

V prvních kapitolách autor mezi jiným poukazuje na dosavadní činnost autorů zabývajících se deviací. V této souvislosti upozorňuje na jejich odvozování významu deviance prostřednictvím kontroverzních diskuzí, s cílem definovat určité chování v rámci ambivalence normativních významů a z nich vyplývajících různých interpretací. Stejně tak přistupují i k aktérům porušování norem, kteří jsou v důsledku této činnosti označováni za devianty. Stigma deviance se tak stává řídicí zásadou, která protíná jinak chaotickou ambivalenci. Stigmatizované státy současně nejsou prostými a bezmocnými objekty stigmatizačního aktu ze strany velmocí. Interakcionistický přístup vyžaduje chovat se k nim jako k aktérům s jejich vlastními právy. Spíše než trpící pasivní oběti verdiktu o stigmatizovaných deviantech, pokračují stigmatizované státy v různých řízených strategiích, s jejichž pomocí se snaží uniknout z nevýhod vyplývajících ze stigmatizovaného označení. Prokazuje se tak, že interakce mezi stigmatizátory a stigmatizovanými je spíše zdrojem vývojové normy než fatální konfrontací, ve které buď stoupenci a ochránci předpokládané normy „zachrání“ stávající řád, nebo nastane chaos.

Použitím symbolického interaktivního přístupu k stigmatizaci, týkající se deviace v mezinárodním jaderném řádu, Smetana v knize rozvíjí všeobecnou teorii deviace v mezinárodním společenství. Zabývá se přitom deviací vytvořenou porušením normy nikoli jako daným cílem, který může být cíleně stanoven a nezměnitelnou spojitostí mezi póly dobra a zla, ale především deviací jako sociální konstrukcí prostřednictvím stigmatizační politiky. Empiricky se zaměřuje na fenomén „jaderné deviace“ s respektem k normám regulujícím šíření jaderných zbraní v mezinárodním systému.

Empirická část nabízí tři případové studie. Vztahují se k Íránu, který není jadernou zemí a je členským státem *Smlouvy o nešíření jaderných zbraní* (smlouva NPT), a dále ke dvěma zemím, které naopak jaderné zbraně vlastní a nejsou členskými státy uvedené smlouvy, tj. k Severní Koreji a Indii. Všechny tři země byly stigmatizovány v jaderném věku jako porušitelé normy, avšak zcela odlišnými způsoby, pro zcela odlišné deviace a s rozličnými výsledky, což je empirickým důkazem teorie nerovných standardů. Smetana ukazuje, jak jsou procesy stigmatizace propojeny buď paralelně, nebo následně s přístupy, které se pokoušejí reintegrovat, a někdy rovněž vyústí do reintegrace devianta do jaderného pořádku, často za cenu malých nebo velkých změn v rámci tohoto pořádku. Procesy prokazují mnohem komplexnější a časový paradox, než by obsahoval klasický typový vývojový řetězec charakterizovaný jako deviace–trest–vynucené plnění–reintegrace. Strukturu kapitol případových studií tvoří analýza pěti dimenzí stigmatu. Jedná se o stigma souvislosti (*stigma nexus*), označení stigmatem (*stigma imposition*), reakce vedení státu na stigmatizované označení (*stigma management*), obrat ve stigmatizovaném chování (*stigma reversal*) a stigma moci (*stigma power*).

Kapitola s názvem „Írán a omezení jeho mírového jaderného využívání“ se věnuje procesu stigmatizace Íránu v době vývoje jeho civilního jaderného programu zejména od roku 2002, kdy došlo k odhalení utajovaného budování některých kapacit v rámci výstavby národního jaderně-palivového cyklu. Nenahlášení této aktivity Mezinárodní agentuře pro atomovou energii (dále MAAE) iránskými úřady mělo za následek stigmatizování země a vyvolání mezinárodní bezpečnostní krize trvající až do roku 2015, kdy došlo k uzavření tzv. iránské jaderné dohody (*Joint Comprehensive Plan of Action*, JCPOA). Jejimi členskými státy se staly Írán na straně jedné a pět tzv. deklarovaných jaderných států smlouvy NPT (USA, Ruská federace, Francie, Velká Británie a ČLR), Německo a EU na straně druhé.

V průběhu zmíněné krize byly v čele stigmatizujících zemí Spojené státy a evropské státy, které se snažily mobilizovat další státy k potrestání Íránu za porušení zárukových norem MAAE pomocí sankčního režimu. Autor v této případové studii současně poukazuje na úsilí stigmatizovaného státu uplatňovat škálu různých aktivit k vyrovnání se s uděleným stigmatem a jednoznačně odmítat obvinění získat jaderné zbraně. K tomu Írán například využíval obviňování zmíněných deklarovaných jaderných zemí z porušování smluvních norem NPT ve vztahu k jadernému odzbrojování a rovněž zájmu nejaderných zemí na zachování práva na mírové využívání jaderné energie, včetně budování národního jaderně-palivového cyklu. V sjednávacím procesu iránské jaderné dohody vedoucím k odstranění stigmatizační nálepky byly také projednávány některé nové iniciativy vedoucí k posílení neproliferačních norem. Autor zmiňuje například multilateralizaci jaderně-palivového cyklu, prosazování *Dodatkového protokolu k Všeobecným zárukovým dohodám* Mezinárodní agentury pro atomovou energii (MAAE) s jeho členskými státy jako nového verifikačního standardu, nebo zpřísnění podmínek pro odstoupení od smlouvy NPT. Nicméně jejich prosazování jako obligatorních norem v rámci různých odzbrojovacích fór bylo blokováno zeměmi Hnutí nezúčastněných států (NAM) trvajících na zachování dobrovolnosti jejich přijímání s poukazem zejména na odmítavý postoj jaderných států k navrhovaným jaderně-odzbrojovacím opatřením. Na odstoupení USA od JCPOA v roce 2018 a opětovném uplatňování amerických sankcí autor dokumentuje mezi jiným relativní snadnost obnovení stigmatizační politiky, a to za situace, kdy zbývající smluvní účastníci nadále prosazují zachování zmíněné dohody.

V kapitole nazvané „Severní Korea a překročení jaderného Rubikonu“ autor analyzuje vývoj deviačního chování KLDŘ a stigmatizační politiky vůči této zemi v letech 2002–2018, tj. v době tzv. druhé jaderné krize na Korejském poloostrově. Podle Smetany se země svým deviačním chováním a bizarním státním uspořádáním výrazně vyděluje z rámce ostatních hodnocených zemí. Druhá jaderná krize byla zahájena americkým obviněním v roce 2002 z utajované výstavby uranového obohacovacího programu v době členství země ve smlouvě NPT. Krize vyústila v ukončení americko-severokorejského projektu *Agreed Framework* z roku 1994, který měl vést k zastavení jaderného programu KLDŘ výměnou za dodávky topných olejů a lehkovodních reaktorů a k normalizaci vzájemných vztahů. Svě působení skončila rovněž rozvojová mezinárodní organizace známá pod zkratkou KEDO (*Korean Peninsula Energy Development Organization*), vytvořená zejména k zabezpečení budování zmíněných reaktorů a dodávek energetického paliva. Důsledkem krize bylo také odstoupení KLDŘ od smlouvy NPT v lednu 2003, prohlášení se za jadernou zemi a provádění jaderných zkoušek v letech 2006–2017. Pokusy odvrátit zemi od nastoupeného kurzu prostřednictvím šestistranných jednání, zahrnujících kromě KLDŘ a USA také ČLR, Ruskou federaci, Japonsko a Jižní Koreu, nebyly úspěšné. Na základě deviačního chování se země stala objektem různých sankcí a americkými politiky byla zařazena do tzv. osy zla a označována za darebáckou zemi (*rogue state*). V hodnocení autor poukazuje na skutečnost, že severokorejská snaha veřejným aktivním ospravedlnováním svého chování, zejména poukazem na vyšší normy státní suverenity, nenašla v některých případech příznivou odezvu ani u nejbližších spojenců KLDŘ, ke kterým patří především Čína. Projevilo se to například v čínské podpoře některých sankčních rezolucí Rady bezpečnosti OSN. Smetana v hodnocení současně oprávněně poukazuje na nedůslednost mezinárodního společenství, zejména zemí NAM, ve vztahu k odstoupení země od smlouvy NPT a nepřijetí opatření k zpřísnění odstupujících pravidel. Ke zmírnění stigmatizace KLDŘ od roku 2018 především přispěla americko-severokorejská jednání na nejvyšší úrovni, v jejichž důsledku obě země přijaly některá vstřícná opatření, a také zlepšování vztahů mezi korejskými státy. Následná stagnace v roce 2019 ve vztazích mezi USA a KLDŘ i zhoršení vztahů mezi korejskými státy však opět hrozí obnovením severokorejského deviačního chování se všemi negativními následky pro bezpečnostní vývoj na Korejském poloostrově.

O indické problematice se hovoří v kapitole nazvané „Indie a následek jaderných zkoušek Pkhran-II“. Autor v úvodu správně upozorňuje na určitou protichůdnost vývoje indické politiky k problematice jaderných zbraní od získání nezávislosti země v roce 1947. Rozpornost dokumentuje na počáteční jednoznačné podpoře jadernému odzbrojení, odmítnutí vlastního členství se statutem nejaderné země ve smlouvě NPT s poukazem na její „diskriminační“ charakter, odstoupení od sjednávání *Smlouvy o všeobecném zákazu jaderných zkoušek* (CTBT) až k provedení nejdříve „mírové jaderné zkoušky“ v roce 1974, následované v roce 1998 již zkouškami jaderných zbraní. Po indických jaderných zkouškách uskutečnil obdobné zkoušky pákistánský regionální rival, a bezpečnostní problémy v jižní Asii se tak dostaly na jadernou úroveň. Mezinárodní sankce uvalené na obě země v důsledku jaderných zkoušek byly relativně brzy odvolány a Indie začala rychle rozvíjet úsilí směřující k normalizaci své jaderné identity.

V této případové studii Smetana především analyzuje způsoby, jakými mezinárodní společenství zemi stigmatizovalo za porušení neproliferačních norem a jak se Indie začala vyrovnávat s touto situací prostřednictvím uplatňování strategií neutralizace a normalizace jaderného statusu. Autor se v analýze zaměřuje mezi jiným na spojení mezi politikou stigmatizování Indie a dynamikou vývoje pravidel v neproliferační oblasti. Zvláště patrné je to na přístupu zejména USA, které revidovaly ze strategických důvodů své původní negativní stanovisko. Hlavním motivem byl zejména rostoucí ekonomický potenciál Indie a její regionální význam jako protiváhy narůstající moci Číny. Spojené státy tak začaly hledat cesty k destigmatizaci Indie a k normalizaci jejího postavení jako

demokratické země a „odpovědné“ jaderné mocnosti v současném jaderném uspořádání. Aby k tomu mohlo dojít, bylo nutné zejména upravit pravidla kontrolně-vývozního režimu Skupiny jaderných dodavatelů (NSG) a pro Indii v těchto pravidlech učinit výjimku. Naproti tomu Indie musela oddělit svá jaderná vojenská a civilní zařízení k zabezpečení aplikace příslušných zárukových inspekčních kontrol ze strany MAAE. Zmíněné kroky posléze vyústily do uzavření americko-indické dohody o civilní jaderné spolupráci. Smetana v této souvislosti rovněž poukazuje na výhrady některých nejaderných členských zemí NPT a také Číny, které kritizovaly uvedený neprinciální přístup k deviantnímu chování Indie, například ve srovnání s daleko přísnějším postupem vůči pákistánskému jadernému vojenskému programu.

Autor v knize průkopnický použil symbolický interaktivní přístup k stigmatizaci týkající se deviace v mezinárodním jaderném řádu. Při vycházení z prací symbolických interakcionistů spojuje úspěšnou a neúspěšnou stigmatizaci s mocenskými hierarchiemi, které definitivně ovlivňují, co má být stigmatizováno a kdo je nositelem stigmatizace. Smetanův přístup tak představuje nový pohled na „nerovné standardy“, na které si v jaderné doméně některé státy pravidelně stěžují. Jednoznačné ocenění zaslouží autorova snaha o objektivnost v hodnocení vývoje deviantního chování a stigmatizace zemí případových studií. Pozorný čtenář, jenž se danou problematikou zabývá, nalezne v knize jistě odpověď na řadu otázek souvisejících například s často kontroverzním přístupem jak na straně stigmatizovaných zemí, tak na straně stigmatizující strany. Nicméně se domnívám, že v závěrech knihy mohla být kapitola věnovaná širšímu rozboru příčin deviantního chování zejména s důrazem na státy případových studií. S ohledem na významné místo USA ve stigmatizačním úsilí vůči deviantním zemím by také možná bylo užitečné v závěrech více zdůraznit a upozornit na některé odlišnosti či příbuznosti v přístupu politiky republikánských a demokratických administrativ k této problematice.

Smetanova kniha je velmi aktuální zejména s přihlédnutím k současnému nepříznivému bezpečnostnímu vývoji v oblasti jaderného nešíření a odzbrojování. Určena je především vědcům, kteří se zajímají o normy soutěže, konfliktů a vývoje v mezinárodním mocenském rozdělení a jeho důsledků, v morální dimenzi mezinárodního řádu a ve specifické empirické oblasti jaderného šíření a nešíření. Autorovo tvořivé vypracování sofistikovaného pětirozměrového schématu „stigmatizující politiky“, kombinované s jeho typologií soutěže, slibuje diskurz, který by mohl být užitečný zejména pro vědce zabývající se také o jiné empirické oblasti mezinárodních vztahů.

AUTHOR BIOGRAPHY

Dr. Miroslav Tůma (colonel [ret]) graduated from the Military Communications School, Nove Mesto n. Váhom, and later from the Faculty of Law of Charles University, Prague. He served in various command and staff posts and took part in the UN peacekeeping and humanitarian operations in Angola and Iraq. After ending his military career in December 1992, he was assigned to the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. He worked there until his retirement in 2001, when he started to work as a senior research fellow of the Institute of International Relations (IIR) in Prague. He is the author of several publications dealing mainly with arms control, nuclear disarmament and non-proliferation, which were edited by the IIR and other institutes. He contributes to various periodicals, and lectures on arms control and disarmament at the Faculty of Law of Charles University in Prague.

Ladislav Cabada, Šárka Waisová a kol.: Bezpečnostní, zahraniční a evropská politika Visegrádské skupiny.

**1. vydání. Praha: Togga, 2018, 310 stran,
ISBN 978-80-7476-139-3 (signatura knihovny ÚMV 62 714).**

Author: Adam Rosenheim, Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, Czech Republic.

E-mail: adamrosenheim@gmail.com.

DOI: <https://doi.org/10.32422/mv.1680>.

Kolektivní monografie *Bezpečnostní, zahraniční a evropská politika Visegrádské skupiny* šesti výzkumníků z České republiky, Polska, Maďarska a Slovenska se snaží představit Visegrádskou skupinu (V4) jako relativně fungující celek nabízející svým členským státům nejen platformu pro kritiku některých politik Evropské unie (EU), jak by se mohlo v posledních letech zdát, ale také formát umožňující pozitivní a aktivní politiku v rozličných oblastech společného zájmu. Cílem knihy je podle editorů „*podat ucelený obraz vybraných (aspektů) politik V4 jako celku a jejich členských zemí a analyticky poukázat na to, jak dalece je zahraniční a bezpečnostní a evropská politika zemí V4 synergická, resp. konvergentní, jak v rámci skupiny, tak i na unijní úrovni*“ (s. 24). Zároveň chtějí určit, kde se nacházejí odchylky této spolupráce a další rozdílnosti mezi jednotlivými zeměmi, které by značily štěpící linie jednak uvnitř Evropské unie, jednak v rámci samotné Visegrádské skupiny. Autoři jako jeden z dalších cílů publikace označují také snahu poskytnout dostatek argumentů / informací o V4, aby oponovali nálepce problémových států, která se pro země visegrádské spolupráce vžila zejména v návaznosti na jejich postoj v rámci migrační krize po roce 2015. Kniha představuje několik oblastí spolupráce, jimž se státy V4 začaly věnovat po naplnění prvotního cíle uskupení, tedy zařazení všech čtyř zemí do integračních celků západního světa, a snaží se nejen poukázat na oblasti společného zájmu, ale také identifikovat překážky této středoevropské spolupráce.

Autorský tým pod vedením Ladislava Cabady (Metropolitní univerzita Praha) a Šárky Waisové (Západočeská univerzita v Plzni) je tvořen šesti autory působícími ve čtyřech zemích, tj. ve všech zemích Visegrádské skupiny. Dle předmluvy knihy byla jeho hybnou silou „*dlouhodobá akademická debata mezi jednotlivými autory či dílčími skupinami autorů*“ (s. 9) rozvíjená na půdě různých mezinárodních akademických organizací, a to zejména v rámci Středoevropské asociace pro politické vědy (*Central European Political Science Association*, CEPISA). Autoři se nepodíleli na tvorbě celého textu knihy společně, každý výzkumník napsal jednu či dvě kapitoly, což je také specifikováno v knize samotné. Oba editoři se dále spolupodíleli na úvodní kapitole. Akademické zaměření všech autorů se v souladu s tématem knihy pohybuje zejména v rámci problematiky středoevropských států a jejich spolupráce, ale také otázek bezpečnosti, konfliktů nebo životního prostředí, případně se autoři ve středoevropském kontextu věnují evropské integraci jako takové. Lze tedy usuzovat, že předložená publikace pojednávající o bezpečnostním, zahraničním a evropském aspektu politik zemí visegrádské spolupráce vznikla na základě dlouhodobějších debat s cílem prezentovat různé aspekty spolupráce středoevropských zemí v uceleném formátu, který čtenáři umožňuje se lépe zorientovat v jednotlivých oblastech spolupráce a případně porovnat jejich průběh či úspěšnost.

Cílem monografie je tedy představit komplexní analýzu vybraných oblastí spolupráce mezi státy Visegrádské skupiny v bezpečnostní a zahraniční oblasti. Autoři věří, že skrze poskytnutou analýzu pozitivní politiky států V4 se jim podaří rozbít či alespoň zproblematizovat dle jejich názoru nesprávně přisouzené označení problémových států, jež si

vysloužily zejména díky svému koordinovanému postupu při odmítání evropských politik v rámci řešení migrační krize po roce 2015. K dosažení tohoto cíle autoři používají jednak historické reminiscence vracející se k původním cílům spolupráce zemí V4 v průběhu 90. let, jež vyústily ve vstup všech čtyř zemí do NATO a EU, ale také hlubší analýzu jejich působení v prostředí evropských institucí, případně analýzu individuálních zahraničních politik jednotlivých států ve vymezených oblastech. Skrze analýzu aktivních politik států V4 se autoři snaží ukázat, že tato platforma do značné míry reflektuje zásadní evropská témata a svou aktivitou se snaží v souladu se svými zájmy přispívat k rozvoji ce-loevropských politik ve vybraných oblastech, což je ve své podstatě v opozici vůči současnému vnějšímu vnímání V4 ze strany ostatních států Evropské unie. Autoři v tomto duchu zdůrazňují, že samy členské státy visegrádské spolupráce vnímají toto regionální uskupení jako „*zodpovědného a spolehlivého partnera*“ (s. 217) pro EU (jakkoli je toto označení zavádějící či přinejmenším zvláštní s ohledem na členství všech států V4 v Evropské unii), jehož prostřednictvím se snaží reagovat na současná důležitá témata, byť se v některých oblastech uchylují k prosazování vlastní představy o tom, jak by měla evropská integrace vypadat.

Kniha je rozdělena do dvou tematicky ohraničených částí, z nichž každá obsahuje několik dílčích kapitol. První část knihy se věnuje bezpečnostní problematice a spolupráci v rámci V4, druhá část je pak zaměřena na zahraniční a evropskou dimenzi visegrádské spolupráce. Editoři však sami uvádějí, že obě zkoumané dimenze nelze plně oddělit, a že je použité dělení spíše „*technické a obě části knihy spolu tvoří poměrně homogenní celek*“ (s. 22).

Kapitoly první části se tedy věnují zaprvé obecnější charakteristice bezpečnostního prostředí zemí Visegrádské skupiny a dále také oblastem bezpečnostní politiky, v nichž jednotlivé členské země V4 spolupracují. Konceptu bezpečnosti autoři rozumí nejen z hlediska klasické vojenské bezpečnosti a *hard power*, ale analyzují také oblasti spadající spíše do konceptu *soft power* zahrnující současné hrozby v rámci širšího pojetí bezpečnosti. Podrobněji se publikace ve své první části věnuje zejména environmentální a kybernetické bezpečnosti, dále také analýze bezpečnostních strategií jednotlivých zemí. Samostatná kapitola, která do jisté míry tematicky propojuje obě části knihy, je pak věnována migrační politice států visegrádské spolupráce. Druhá část knihy se zabývá zahraniční a evropskou politikou všech čtyř členských států V4, přičemž se autoři zaměřují zejména na působení jednotlivých zemí v průběhu jejich předsednictví v rámci Visegrádské skupiny a Rady Evropské unie. V kapitolách druhé části se kniha zabývá zejména politikou V4 vůči zemím západního Balkánu, ale také srovnáním visegrádské spolupráce s dalšími podobnými formáty v rámci střední Evropy, diskuzí o pozici států V4 v Evropě či opodstatněnosti dělicí linie západ–východ uvnitř evropského integračního procesu.

Všechny kapitoly mají obdobnou strukturu. Autoři nejprve nastiňují základní východiska pro následující analýzu, dále pak představují politiky jednotlivých členských států V4 v dané oblasti, případně jejich působení v rámci V4 nebo Evropské unie jako celku, a snaží se tak demonstrovat, jak dochází k prosazování cílů všech čtyř stře-do-evropských států nebo jak dochází k tvorbě nějaké společné pozice. Všechny kapitoly jsou opatřeny stručným závěrem shrnujícím poznatky dané kapitoly. Struktura knihy se může na první pohled zdát velice jasná a návodná, při jejím čtení se však čtenář nedokáže vyhnout pocitu poměrně častého opakování informací, které buď již zazněly v úvodní kapitole nebo od některého z dalších autorů. Kniha navíc postrádá nějakou společnou jednotící myšlenku, a tak se vlivem opakování některých informací, a ne úplně jasně struktury, zdá být spíše souborem příspěvků než homogenním celkem, za který jej autoři vydávají. V podstatě každá kapitola začíná stručnou definicí Visegrádské skupiny a její historie od 90. let, což shledávám nadbytečné, když autoři svůj pohled na charakter visegrádské spolupráce shrnují poměrně obsáhle již v úvodní kapitole.

Základní cíl stanovený v úvodní kapitole naplňuje publikace poměrně obstojně. Skrze detailní přiblížení jednotlivých politik států visegrádské spolupráce v bezpečnostní a zahraniční politice dává čtenáři možnost udělat si komplexnější představu zejména o tom, k jakým cílům je V4 jejími členskými státy využívána. Zároveň si může čtenář skrze analýzy politik jednotlivých států v daných oblastech do značné míry sám srovnat, v čem se cíle zkoumaných čtyř států liší a v čem se naopak zájmy těchto států protínají, a kde jsou tedy možnosti jejich spolupráce. Autoři také sami v jednotlivých oblastech jasně ukazují jak na průsečíky zájmů jednotlivých států, tak na momenty, kdy jsou jejich národní zájmy v opozici či se míjejí.

Většinou příspěvků bohužel do značné míry chybí přesnější teoretické ukotvení a definice některých konceptů, s nimiž autoři následně pracují. Úvodní kapitola sice nabízí strukturovaný přehled základních reálií a úvod do problematiky visegrádské spolupráce, editoři však nepracují v podstatě se žádným teoretickým konceptem, jenž by zastřešoval výzkum obsažený v knize. Několik kapitol pak ve vlastním úvodu reálie rámcuje určitými koncepty, nicméně není tomu tak u všech kapitol monografie. S nějakou formou teoretického ukotvení pracují víceméně pouze tři závěrečné kapitoly. Například Christina Griessler využívá v osmé kapitole, zabývající se zahraniční politikou zemí V4 vůči západnímu Balkánu, teorii rolí a přesněji pak koncept národní role, přičemž navazuje zejména na práci M. Breuningové *Role theory research in international relations*. Christopher Walsch v deváté kapitole částečně pracuje s konceptem identity a sebeidentifikace jednotlivých středoevropských států a V4 jako celku. Ladislav Cabada pak v závěrečné kapitole analyzující opodstatněnost dělení západ–východ uvnitř evropského integračního procesu staví na „sociálně-konstruktivistické“ (s. 240) perspektivě z hlediska vztahu mezi členskými zeměmi EU a dále pak využívá knihu E. Tulmets *East Central European Foreign Policy Identity in Perspective* k definici „návratu do Evropy“ a „rekonstrukce historického ‚já/my‘ středoevropských zemí“ (s. 241–242).

Některé části knihy trpí občasnými chybami a překlepy, nicméně zdá se, že je možné většinu problematických míst přikrknout nepřesnému překladu. Údaje o překladateli a další podrobnosti o překladu jednotlivých částí nejsou uvedeny, byť je z některých náznaků jasné, že se u několika kapitol jedná o přeložený text. Stylisticky nejvydařenější příspěvky pocházejí opět z pera L. Cabady, Ch. Griessler a Ch. Walsche. Z hlediska stylistiky a obsahu si naopak neodpustím zmínit pátou kapitolu od Marka Górký o strategiích kybernetické bezpečnosti zemí visegrádské spolupráce, která obsahuje až příliš časté a příliš dlouhé citace z jednotlivých dokumentů, a to i v místech, kde to není nezbytně nutné.

Celkově lze publikaci zhodnotit jako přínosný počín, který čtenáři dává možnost srovnat politiky jednotlivých členských zemí V4 v daných oblastech a celkový pohled si doplnit také o regionální či celoevropskou dimenzi. Knize však chybí nějaká zastřešující idea, která by příspěvky / kapitoly jednotlivých autorů propojila a vyvodila z nich nějaký obecnější závěr. Editoři sice knihu uvádějí velice zajímavou obecnou úvodní kapitolou o charakteru visegrádské spolupráce nabízející mnohé plodné myšlenky a úvahy, publikaci však chybí závěrečná kapitola, která by představené poznatky stručně shrnula, a editoři by tak měli možnost načrtnout závěry, jež si lze z analýz jednotlivých autorů odnést. Každá kapitola sice obsahuje závěrečnou část, nicméně čtenář si celkový dojem z představené analýzy v několika oblastech musí vlastně vytvořit sám. Editoři navíc nenabízejí jednoznačnou odpověď na otázku definovanou v úvodní části knihy, která se ptá „jaké alternativy V4 nabízí v dílčích politikách, resp. nalik je sama skupina schopná definovat své společné zájmy, priority a cíle a prosazovat je nejen v rámci střední Evropy, ale případně také na unijní, resp. celoevropské úrovni“ (s. 14–15). Přestože je otázka zajímavá a domnívám se v souladu s editory, že je smysluplné se na ni ptát, pravděpodobně částečně vlivem absence zastřešující závěrečné kapitoly se vlastně ani nedozvídáme, jak editoři na prezentovanou otázku na základě jednotlivých dílčích analýz odpovídají. Kniha tak působí poměrně neurčitě a postrádá nějaké shrnující zobecnění či návrat k prvotním

východiskům jednotlivých analýz a přehled jejich závěrů s nějakým obecnějším komentářem ze strany editorů.

Velmi rád bych zdůraznil některé zajímavé závěry této monografie, nicméně kniha snad kromě snahy podpořit předpoklad, že visegrádská spolupráce je z různých úhlů pohledu pozitivním jevem, vlastně žádné výrazné závěry neobsahuje. Není proto s čím souhlasit, případně co rozporovat. Je velice obsáhlým a dobře strukturovaným popisem některých oblastí spolupráce mezi státy Visegrádské skupiny, ale vlastně nenabízí žádné jasné deklarované výstupy. Ze způsobu, jakým o visegrádské spolupráci autoři pojednávají, je patrné, že tento celek vnímají pozitivně, což jasně ukazuje například prohlášení na začátku knihy, které negativní pohledy a „nálepkování“ (s. 24) odsuzuje. Autoři následně deklarují svůj cíl toto prvoplánové označení obsahem monografie vyvrátit nebo alespoň poskytnout dostatek argumentů pro jeho relativizaci. A právě tento předem stanovený normativní cíl je dle mého názoru největším problémem celé knihy. Editori v předmluvě a v úvodní kapitole dávají jasně najevo, co je jejich cílem, tj. ukázat V4 jako pozitivní uskupení a představit jeho politiky, čímž se kniha snaží vyvrátit negativní vnímání ze strany dalších evropských zemí. Editori tedy hned na začátku vysvětlují, k čemu by kniha měla směřovat a jaký má být její dopad, aniž by následně kriticky zhodnotili výstupy jednotlivých analýz a došli k nějakému objektivnímu závěru.

Na základě protnutí několika výše uvedených charakteristik je možné knihu vnímat spíše jako informativní publikaci pro širší veřejnost se zájmem o problematiku evropské integrace či regionální středoevropské spolupráce než akademickou monografii opřenou o řadu teoretických přístupů a jasně definovaných konceptů bez nějakého předem daného normativního cíle. Pokud však toto bylo záměrem autorů, pak je představovaná práce solidním informačním základem pro čtenáře, který si chce vytvořit ucelenější obraz o charakteru a rozsahu visegrádské spolupráce a také o jejím tematickém obsahu či možných úskalích.

Literatura

- Breuning, Marijke (2011): Role theory in international relations: state of the art and blind spots. In: Harnish, Sebastian – Frank, Cornelia – Maull, Hanns W. (eds.): *Role Theory in International Relations: Approaches and analyses*. London: Routledge.
- Tulmets, Elsa (2014): *East Central European Foreign Policy Identity in Perspective*. London: Palgrave Macmillan.

AUTHOR BIOGRAPHY

Adam Rosenheim is an MA student of European Studies and an Assistant Researcher within the Department of European Studies at Charles University. In his research, he focuses mostly on external relations of the European Union, its actorness as well as its general position within the global arena.

Petr Jurek, David Šanc, Ladislav Cabada, Pavel Hlaváček, Michal Kubát, Sandra Štollová a Jiří Zákravský: Politika nejmenších evropských států.

1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2018, 255 stran, ISBN 978-80-7325-455-1.

Author: Michaela Ducháčková.

DOI: <https://doi.org/10.32422/mv.1678>.

Spojené státy americké, Německo, Francie, Rusko nebo Čína. Podobným způsobem bychom mohli pokračovat ve výčtu zemí, kterým je v politologických výzkumech věnováno nejvíce pozornosti. Světové mocnosti, země, které ovlivňují mezinárodní dění, se do hledáčku badatelů z oblasti komparativní politologie dostávají nejčastěji. Mnohdy ale zapomínáme, že i malé státy skrývají zajímavé nastavení politických institucí zasluhující si pozornost. Nejen pro svou případnou zvláštnost, ale i jako inspirace pro nastavování institucí a pravidel.

Kniha *Politika nejmenších evropských států* se zabývá právě těmi ve výzkumu často opomíjenými příklady. Publikace je dílem skupiny autorů z Katedry politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Podílelo se na ní sedm zde působících odborníků v rámci projektu Politický řád, legitimita politické moci a nastolování diskurzu: vybrané otázky aplikované politické teorie. Kniha vznikla v kolektivu pod vedením Petra Jurka stojícího v čele zmíněné katedry. Jurek se dlouhodobě zabývá evropskými stranickými systémy a vývojem ústavního systému evropských zemí.

Zatímco některé publikace, jež vznikají jako společné dílo, jasně deklarují, kdo jsou autoři, s jakým know-how přicházejí, případně kdo se podílel na které kapitole, zde není o přínosu jednotlivých spoluautorů nic. O jejich odborném pozadí, specializaci a zaměření v oblasti komparativní politologie se tak můžeme jen domýšlet. Není tedy jasné, jakým způsobem kdo přispěl, neboť specializace jednotlivých spoluautorů je podle dostupných zdrojů na stránkách univerzity velmi různorodá a ne vždy se překrývá se zaměřením publikace.

Jak již bylo uvedeno, kniha *Politika nejmenších evropských států* se věnuje tématu, které je v politologickém výzkumu dosti marginální, obzvláště pokud se bavíme o politologii komparativní, zaměřující se na srovnávání různých politických režimů a politických systémů, respektive jejich různých aspektů. Pokud se pozornost nejmenším evropským státům věnuje, je to spíše v oblasti teorie demokracie či politické geografie. Tento fakt činí knihu zajímavou a do jisté míry unikátní nejen v českém prostředí. Odklápí čtenáři pokličku uvádějící jej do taje fungování politických institucí v zemích, o nichž se běžně mnoho nedoče a většinou je zahlédne jen jako odchylku například při studiu volebních systémů.

Kniha je svým zaměřením vhodná především pro akademickou veřejnost pohybující se v oblasti komparativní politologie, politické geografie či se zájmem o mezinárodní systém, respektive postavení netypických aktérů v něm. Každý, kdo se zaměřuje na jedno z těchto témat, si v knize najde své. Stejně tak kdokoliv, kdo se zajímá o historii či kulturu jednotlivých zkoumaných zemí nebo specificky jedné z nich, je vhodným čtenářem pro tuto práci. Pomáhá tomu i samotné rozdělení kapitol, jak si ukážeme níže. Na druhou stranu, jelikož je publikace komparací, a nikoliv detailním popisem historického a ústavního vývoje daných zemí, ne vždy jde tolik do hloubky, jako by tomu bylo u díla věnovanému výlučně jednomu ze zkoumaných případů.

Autoři ve svém kolektivním díle pracují s jednou základní tezí. Předpokládají, že velikost státu ovlivňuje politické instituce, které v daném státě působí, a procesy, které zde probíhají v politickém systému. Hlavním cílem knihy tedy je posoudit, do jaké míry ovlivňuje velikost státu strukturu a fungování politických institucí, politické procesy a roli státu v mezinárodním prostředí.

Zde se ovšem musíme zastavit u pojmu „velikost státu“, jenž je klíčovou proměnnou publikace. Autoři hned v úvodu vysvětlují, co pod tímto pojmem myslí, a poukazují také na to, že v komparativní politologii jde o velmi netypickou proměnnou (s. 8). I z tohoto důvodu není část informující o existující literatuře z oblasti komparativní politologie na dané téma příliš rozpracovaná a zmíněny jsou především práce z politické geografie, kde je velikost státu častěji analyzována.

Při pohledu na definice států podle velikosti autoři shledávají, že neexistuje v rámci politické geografie žádná shoda nad pojmoslovím, proto přicházejí s dalším – vlastním – názvem: nejmenší stát, místo aby se přiklonili k nějakému již existujícímu pojmu a jeho definici. Nejmenší stát pak charakterizují na základě dvou hlavních kritérií: počet obyvatel do 500 tisíc a rozloha do pěti tisíc km². Třetím kritériem pro výběr země mezi zkoumané případy je demokratický politický systém, čímž vypadává ze vzorku Vatikán.

Právě v kritériích výběru můžeme spatřovat asi hlavní slabinu knihy, protože hned vzápětí autoři svá kritéria relativizují a tvrdí, že není tak důležité je dodržet a být striktní v tom, co si stanovili. Tím ovšem naprosto popírají jejich relevantnost. Do výběru tak kromě Monaka, San Marina, Lichtenštejska, Andorry a Malty zahrnují ještě Lucembursko a Island. Pro zařazení Lucemburska by přitom stačilo upravit již takto svévolné kritérium na 600 tisíc obyvatel.

Zařazení Islandu a Lucemburska autoři zdůvodňují koncentrací počtu obyvatel na malém území. To ovšem nespadá do jimi definovaných kritérií, a pokud chtějí autoři pracovat s tímto odůvodněním, měli ho rovnou zapracovat do hlavních kritérií. Přece jen Island se svými 103 tisíci km² dost výrazně převyšuje hranici pěti tisíc stanovenou pro výběr vzorku. Přestože se tedy autoři netají tím, že udělali dvě výjimky a snaží se je obhájit, nezdá se, že by v tom byli příliš úspěšní. Mnohem vhodnější by bylo předefinovat si kritéria výběru, například usouvztažnit zřetelněji počet obyvatel a rozlohu, či zapracovat do původní definice koncentraci obyvatel na malém území. Postup – kritéria vymyslet, popřít je a uměle na ně napasovat země, které se rozhodli zkoumat a porovnávat –, není příliš obhajitelný.

Vybrané příklady – Andorra, Island, Lichtenštejsko, Lucembursko, Malta, Monako, San Marino – je možné komparovat hned několika způsoby. Mezi zeměmi jsou dost velké rozdíly co do velikosti, čehož si autoři všimají. Je tedy možné provádět komparaci mezi mikrostáty a většími nejmenšími státy – ať už v rámci těchto skupin nebo mezi těmito dvěma skupinami. Stejnou možnost pro komparaci nabízí například rozdělení na monarchie a republiky, byť to je srovnání, kterému se autoři ke škodě publikace tolik nevěnují. Pozorný čtenář si nicméně na základě informací uvedených v jednotlivých kapitolách může vyvodit své vlastní závěry i co se týče tohoto či jiného srovnání.

Kapitoly jsou strukturovány logicky a přehledně. Úvod a závěr je doplněn sedmi kapitoly, které se věnují jednotlivým zkoumaným zemím. Autoři jasně vysvětlují, proč se rozhodli pro řazení kapitol po zemích, a nikoliv po zkoumaných oblastech, kde by rovnou provedli komparaci. Můžeme mít k tomuto pojetí námitky, nicméně díky tomu, že každé zemi je věnována jedna samostatná ucelená kapitola, má čtenář lepší šanci pochopit fungování politického systému dané země v kontextu, a navíc se takto cílovým čtenářem knihy může stát kdokoli, kdo se zajímá o konkrétní zemi.

Kapitoly věnované jednotlivým zemím jsou strukturovány stejně, respektive berou v potaz několik klíčových sledovaných aspektů. Nejprve je uvedena stručná historie země – vznik politických institucí, ústavy, okolnosti historického vývoje atd. Následně autoři zkoumají horizontální dělbu moci – tedy rozdělení moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní

včetně toho, jaké je demokratická odpovědnost jednotlivých oblastí. Zabývají se také mírou (de)centralizace moci, tedy tím, jak je moc rozdělena vertikálně a jaká je role centra a samospráv.

Pozornost je dále věnována volebnímu systému včetně jeho vztahu ke stranickému systému a jeho stabilitě a fragmentaci. Jinými slovy čtenář má možnost seznámit se s často nevhodnými způsoby volebních systémů i vývojem stranického systému od jeho vzniku až do současnosti. Když už je řeč o stranickém systému, nechybí ani zmínka o hlavních štěpících liniích (tzv. *cleavages*) v jednotlivých zemích.

Autoři si všímají napříč každou kapitolou také otázky personalizace politiky, ať už se týká postavení hlavních ústavních činitelů, jako je hlava státu nebo premiér, nebo i co se týče fungování stran a volebního chování obyvatel dané země.

Poslední část kapitol zaměřených na jednotlivé případy je věnována neméně důležité oblasti zahraniční politiky. Vzhledem k velikosti zkoumaných států se autoři zaměřují na jejich vztah s patronskými či sousedními státy, rolí v mezinárodních institucích a sledují jejich zahraničněpolitickou strategii.

Samotná komparace je provedena v závěru knihy, kde se autoři vrací k již uvedeným jednotlivým zkoumaným aspektům a pomocí přehledných tabulek a vysvětlujícího komentáře popisují, co zjistili. Dochází tak například k tomu, že ačkoliv většina zkoumaných zemí vykazuje parlamentní formu vlády a disponuje politicky odpovědným zákonodárným orgánem, nelze to připisovat na vrub jejich velikosti, respektive malosti, jako spíše podobě politického vývoje, neboť ve všech zemích fungují specifické instituce, jež vznikly v historii a dodnes se uchovaly.

Země se naopak velmi liší co do stranického systému, který opět spíše než důsledek velikosti/malosti je vlivem historického vývoje, respektive vlivu sousedních či patronských zemí, jejichž stranický systém je často napodobován. V čem jsou si stranické systémy zkoumaných zemí naopak podobné, je relativně vysoká stabilita a malá významnost konfliktních linií, kterou spíše nahrazuje silná role osobností v politice, což je faktor, jenž lze vlivu velikosti států podle autorů připsat.

Oblast, kde podle závěrů knihy velikost státu velmi ovlivňuje politický systém, je vertikální dělba moci. Zde se na zkoumaných případech s výjimkou Lichtenštejnska ukazuje, že čím menší země je, tím menší schopnost mají samosprávy reálně využívat své pravomoci. Stejně tak v zahraničněpolitické strategii nejmenší evropské státy jednájí podobně, respektive velmi se přizpůsobují svojí velikosti. Lucembursko, Malta a Island volí strategii aktivní participace na mezinárodní scéně a zapojují se do chodu mezinárodních organizací. Všechny tři patří co do počtu obyvatelstva mezi největší malé státy. V minulosti se dokázaly vymanit z vlivu svého patrona, na rozdíl od ostatních zkoumaných států. V ostatních případech (Andorra, Lichtenštejnsko, Monako a San Marino) jde v mezinárodní politice spíše o důraz na bilaterální vztahy se sousedy či patrony. Nejvíce patrné je to asi u Monaka, jež je v zahraniční politice prakticky závislé na Francii, která mu zprostředkovává velkou část vztahů. Dalo by se shrnout, že čím menší země je, tím spíše se nemůže od svých sousedů úplně izolovat. To je do značné míry patrné i na strategii vůči sousedským/patronským státům. Některé ze států (Lucembursko, Malta a Lichtenštejnsko) využívají vztahy se svými sousedy k posílení své pozice, ostatní jsou naopak obezřetnější. Svou roli ve vztahu k sousedům ovšem nepochybně hrají i historické události.

Pokud to tedy shrneme, autoři na základě své analýzy potvrzují, že v některých zkoumaných aspektech hraje velikost státu důležitou roli, u jiných je ale naprosto nepodstatná, čímž svou hypotézu potvrzují pouze částečně.

Hlavní přínos knihy můžeme spatřovat v tom, že jde v českém prostředí o ojedinělou publikaci na dané téma. Malé státy bývají v komparativní politologii i mezinárodních vztazích většinou přehlíženy, popřípadě jsou zmiňovány jen okrajově. Jak ale publikace ukazuje, i zkoumání těchto států může přinést důležité poznatky pro studium fungování státu obecně. I přes zjevné nedostatky popsané výše (především pochybná kritéria výběru

komparovaných zemí), má publikace potenciál otevřít nové téma v našich akademických kruzích. Kniha může být začátkem diskuze v českém prostředí komparativní politologie o důležitosti „velikosti státu“ při formování politického systému. Vhodné by bylo na tuto analýzu navázat například zpracováním obdobné studie u větších států a vysledováním toho, zda i v tomto případě je velikost státu důležitá pro to, jak jsou zde instituce nastavené a jak to tyto státy odlišuje od těch nejmenších. Jinými slovy, kontrolní vzorek větších států by napomohl ukázat, zda to, k čemu autoři došli, je skutečně způsobeno velikostí států, nebo zda je třeba hledat ještě jiné vysvětlení.

AUTHOR BIOGRAPHY

Michaela Ducháčková graduated in political science and contemporary history at the Institute of Political Science, Faculty of Arts, Charles University in Prague. She has completed several professional internships in NGOs and state sectors. Her main focus is on monarchies, and the functioning of undemocratic regimes and the causes of their (in)stability.

Fawaz A. Gerges: Islámský stát: Cesta k moci.

**1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2017, 320 stran,
ISBN 978-80-7429-810-3 (signatura knihovny ÚMV 62 123).**

Author: Karel Černý, Faculty of Humanities at Charles University, Prague, Czech Republic.
E-mail: karlos.cernoch@post.cz.

DOI: <<https://doi.org/10.32422/mv.1627>>, article first published online on 14 October 2019.

Zatímco knih pojednávajících o teroristické síti al-Káida byl nedostatek ještě několik let poté, co se dostala do povědomí akademiků a začala hýbat mezinárodní politikou, zrod Islámského státu v Iráku a Sýrii (ISIS) vedl k okamžité knižní záplavě nepřeberných – a mnohdy zaměnitelných – titulů. Problém nedostatku literatury tak vystřídal problém nadbytku a potřeba se v něm vyznat. Hned zkraje si proto řekněme, že kniha *Islámský stát* od Fawaze A. Gergese patří v rámci této tsunami k těm rozsáhlejším a kvalitnějším publikacím.

ISIS se podle Gergese zrodil nečekaně na troskách vojensky poražené a sociálně izolované al-Káidy v Iráku (*Al-Qaeda in Iraq* – AQI), respektive povstal z popela odepsaného Islámského státu v Iráku (ISI). Klíčová teze knihy proto zní: „*Psát nekrology na džihádistská hnutí bylo od konce padesátých let 20. století až dosud vždy předčasné [...]. ISIS bude odolávat, dokud budou v Iráku a Sýrii přetrvávat faktory, které napomohly jeho zrodu*“ (s. 140 a 267). Čtenář tedy neudělá chybu, pokud po knize pro orientaci v tématu sáhne. Na druhou stranu existuje přinejmenším tucet dalších autorů, jako je Abdel Bari Atwan, William McCants, Patrick Cockburn, Jessica Sternová s J. M. Bergerem nebo Michael Weiss s Hassanem Hassanem, kteří líčí víceméně totožný příběh vzniku a vzestupu ISIS. Fawaz A. Gerges (narozen 1958) se přitom stejně jako tito autoři etabloval jako expert na islamistická hnutí včetně al-Káidy a dlouhodobě sleduje i americkou politiku vůči blízkovýchodnímu regionu. Je americkým profesorem libanonského původu. Působí na britské *London School of Economics and Political Science*, kde se profiluje v oboru mezinárodních vztahů a blízkovýchodních studií (nikoliv v neexistujícím oboru blízkovýchodní vztahy, jak uvádí přebal českého překladu).

Recenzovaná kniha je včetně úvodu a závěru organizována do deseti kapitol. Její úvod (s. 15–32) poskytuje klíč k porozumění knize i fenoménu ISIS. Ten dle autora nelze odbýt jako důsledek barbarství, jež nemá v humanitě místo. Ani jako důsledek fanatismu a mesianismu, jež nesouvisejí s islámem. ISIS totiž není příčinou, ale symptomem hluboké krize Blízkého východu, z níž vyrostl. Za prvé čerpá z křehkosti a nefunkčnosti blízkovýchodních států a z rozpadu jejich institucí; v iráckém případě dokonaném mezistátními válkami, sankcemi, zahraniční intervencí (2003) a povstáním proti okupaci ústícím do občanské války. Výsledkem je mocenský vakuum, které nejlépe zužitkují skupiny jako ISIS. Druhou ingrediencí je fragmentace a polarizace společnosti podle etnicko-náboženských linií, daná tím, že se v blízkovýchodních státech politická moc zpravidla rozděluje na základě kmenové, komunitární, etnické či sektářské příslušnosti. V Sýrii a Iráku tak vznikla silná sociální základna ekonomicky upadajících arabských sunnitů, kteří se cítí poníženi, od moci vylučováni a ze strany mocnějších aktérů utlačováni, takže se neztotožňují s národním státem a národní identitou, a naopak jsou otevření antišiiitské, antiiránské a antiamerické rétorice ISIS, jež sunnitským Arabům slibuje ochranu a důstojnost. Tato dvě témata autor rozpracovává ve třetí kapitole nazvané „*Krach irácké politiky a oživení ISIS*“ (s. 98–120), jakkoliv prolínají celou knihu. Za třetí občanská válka v Sýrii poskytla iráckým sunnitským povstalcům příležitost do ní infiltrovat, oslovit tamní sunnitské Araby, ovládnout ropná pole a úrodnou půdu a získat tak zdroje i strategickou hloubku

pro ofenzivu v Iráku. Tento faktor vzniku a vzestupu ISIS Gerges podrobně rozebírá v šesté kapitole „Jak válka v Sýrii posílila ISIS“ (s. 160–186). Konečně k vzestupu ISIS napomohlo selhání arabského jara, k jehož konci přispělo soupeření antagonistických kontrarevolučních regionálních velmocí: Saúdské Arábie a Íránu. To dodalo na serióznosti argumentaci ISIS o tom, že blízkovýchodní státy nelze zreformovat a nenásilná demokratická politika nikam nevede. Těto tezi se autor věnuje v sedmé kapitole „Ukradené arabské jaro“ (s. 189–205).

Hlavní přidanou hodnotou knihy Fawaze Gergese je nicméně podle mého názoru prostor, který oproti jiným autorům věnuje vnitřnímu rozkolu (*fitna*) džihádistického hnutí: nejprve pnutí mezi Centrálou al-Káidy (*Al-Qaeda Central* – AQC) a její formální pobočkou AQI (a poté ISI a ISIS) a následně mezi ISIS a jeho syrskou pobočkou Džabhat an-Nusrá. I přes sdílenou ideologii neexistuje jednotná globální džihádistická koalice a přes rétoriku hovořící o sjednocování všemuslimské *ummy* jsme svědky nejtvrďšího střetu mezi džihádisty v historii, v němž převážil boj o moc, neshody ohledně strategie i osobní řevnivost. Svou expertizu znalce islamistického hnutí tak Gerges zužitkovává hned v první kapitole „Svět podle ISIS“ (s. 35–58) a téma rozvíjí v kapitole druhé „Zrod ISIS: Od Zarqáwího k Bagdádimu“ (s. 59–95) a čtvrté „Bagdádiho evoluce“ (s. 123–133), přičemž vše atraktivně shrnuje v osmé kapitole „ISIS versus al-Káida: Předefinování džihádu a přechod od globálního k lokálnímu“ (s. 209–240), jakkoliv problematika prosakuje i do ostatních kapitol. AQI tak podle autora zřídil Abú Musab az-Zarkávi tým, že složil slib věrnosti (*baja*) AQC (2004). Zarkávi, původně potetovaný delikvent, jenž ve vědném námětem i pro další autory, prošel dvakrát jordánským vězením, kde získal kontakty s islamisty a v důsledku mučení se radikalizoval, a dvakrát Afghánistánem (1989–1993 a 1999–2001), než odtud utekl před Američany do Iráku. Z hlediska AQC šlo o sňatek z rozumu. Její vůdci mu nedůvěřovali a báli se, že je Zarkáviho mediální hvězda zastíní, když začal nahrávat popravy amerických vojáků. Na druhou stranu cítili, že se v důsledku amerického útoku na Afghánistán ocitají v úkrytech na afghánsko-pákistánském pomezí v izolaci, a chtěli udržet zdání jednoty džihádistického hnutí. Avšak Zarkáviho viděli svou elitářskou perspektivou jako polovzdělaného beduína z nižší vrstvy, navíc s odporem k autoritám, impulzivního a brutálního. Zarkáviho vzestup byl přitom podle Gergese dán i tím, že reprezentoval mladší nastupující generaci džihádistů, která oproti elitnější staré gardě pochází z nižších vrstev, namísto Západem a USA je posedlá antišitským sektarstvím a nepřátelstvím vůči Íránu a zejména po zabití Usámy bin Ládina (2011) se nesklání před autoritou AQC.

Předmětem sváru se přitom podle autora stalo to, že AQC chtěla, aby AQI útočila na americké okupační síly a irácké šíity ušetřila. AQI se však zaměřila právě na šíity, zločinným se stal bombový útok na šíitská svatá místa v Sámarrá (2006), jenž vyprovokoval protiakci šíitských milicí proti sunnitům. Dosud pasivní sunnitští Arabové tak byli vtahováni do džihádu proti šíitům i Američanům. Gerges jde dokonce tak daleko, že tvrdí, že útoky proti iráckým šíitům ze strany AQI a následně i ISIS Írán vtáhly do tamní občanské války úplně stejně, jako předtím vtáhly útoky AQC vrcholící 11. září 2001 Spojené státy do Afghánistánu a Iráku. Gerges nicméně vyvozuje, že k rozdělení iráckých sunnitů a šíitů přispěli i Američané, kteří se takto snažili dostat pod kontrolu protiamerické povstání. Druhou související výtkou AQC vůči AQI bylo, že džihádistický koncept *takfírismu* (obviňování muslimů z odpadlictví a následně jejich usmrcování) aplikují příliš extenzivně: na šíity, poté i na sunnity skutečně či jen domněle kolaborující s prošíitskou a proiránskou vládou či s Američany a nakonec i na konkurenční džihádisty a vlastně na všechny, kdo mají jiný názor. AQC tak opakovaně AQI varovala, aby neprohrála válku o „srdce a mysl muslimů“, neztratila sociální základnu, nevmanévrovala se do izolace a nezdiskreditovala přitom i propůjčenou značku al-Káidy. Přesně to se však stalo, když AQI a následně ISI (2006–2013) s americkou dopomocí prakticky zlikvidovaly sunnitské kmeny zorganizované v milicích *Sahwa* (Probuzení), jež iritovala arogance AQI a její útoky na tržiště,

kmenové šejchy, duchovní, bývalé baasisty i ostatní povstalce. Právě zde Gerges identifikuje slabinu AQI a následně též ISI a ISIS (například útoky na Turecko a Evropu) spočívající ve schopnosti nadělat si ze všech nepřátele, sjednotit je proti sobě a nakonec bojovat na příliš mnoha frontách. Černobílý pohled totiž nerozlišuje šedé zóny, ale pouze menšinu těch, kdo jsou přátelé, protože jsou s námi, a většinu těch, kdo jsou nepřátelé, protože nejsou s námi.

Pokud jde o ISIS (založený 2013), ten podle Gergese ještě zradikalizoval linii své předchůdkyně AQI, čímž spor s AQC vyhroutil. Zatímco AQC požadovala útoky na takzvaného vzdáleného nepřítel (USA, západní okupační jednotky) metodou „udeř a uteč“, ISIS útočil na blízkého nepřítel („odpadlický“ irácký a syrský režim, šíitské obyvatelstvo), a to s ambicí získat pod kontrolu teritorium a tomu poté vládnout podle práva *šaría*. Zatímco tedy nadnárodní AQC sleduje globální perspektivu a světové muslimy hodlá sjednotit v boji proti Západu a varuje, že islámský stát nemá šanci ke konsolidaci, dokud nebude poražen Západ, jádro ISIS tvoří lokálně a kmenově vkořenění džihádisté – jako Abú Bakr al-Bagdádí či bývalí baasisté – s ambicí bránit v Sýrii a Iráku sunnitské arabské krajany před dominancí ze strany Kurdů, šíitů a Íránu a poskytnout jim vlast, jež by v souladu s mottem ISIS „zůstala a expandovala“. Spor ISIS s AQC o založení *chalífátu*, jež ISIS nechápe jen jako stát, ale i jako náboženskou povinnost všech muslimů ho uznat, podporovat a podřídit se mu, tedy podle Gergese nebyl sporem o to, zda má být *chalífát* založen, ale spíše o to, kdy a kým. Al-Bagdádí přitom založení a expanzi *chalífátu* líčí romanticky jako opakování politiky proroka Mohameda a prvních správně vedených *chalífů*, přičemž útočný džihád zůstává povinností muslimů až do úplné nadvlády islámu nad světem (květen 2015): „*Ó muslimové, islám nebyl ani jediný den náboženstvím míru. Islám je náboženstvím války. Váš Prorok byl seslán s mečem. Ani Prorokovi druhové nepolevili ve válce, ani se jí nevzdali, dokud neovládli Zemi, nedobyli Východ i Západ a národy se jim nepodrobily. A podobně tomu je i s těmi, kdo je budou následovat až do Dne odplaty*“ (s. 233).

Bezbrhé násilí přitom ISIS chápe jako způsob, jak všechny muslimy vtáhnout do apokalyptického konfliktu, umlčet umírněné hlasy a dát tak větší prostor extremistům, zstrašit nepřátele a přilákat rekruty z domova i zahraničí, ale také jako morální očistu jedinců a společnosti a jako cestu k náboženskému obrození. *Chalífát* totiž podle ISIS může povstat jen z krve, utrpení a mučednictví a lidem může být vnucen. Součástí „očistřování“ společnosti je i genocida šíitů a menšin (křesťané, jezidé), s nimiž prý nelze koexistovat, čemuž vůdce AQC Ajman Zavahrí marně čelil pamfletem *Džihádistická příručka* (2013). Příchod *chalífátu* přitom lze podle ISIS uspíšit, a to rozkladem stávajícího řádu skrze „řízený chaos“, po kterém volá Abú Bakr an-Nádží, jeden z mála teoretiků vyzývaných ISIS, v programovém spisu *Management barbarství*: „*Sebevíce chaotické poměry jsou daleko přijatelnější než stabilita v systému odpadlictví [...]. I kdyby celá umma zahynula, budou všichni mučedníci*“ (s. 50).

Násilnost ISIS však Gerges vykládá i jako důsledek soupeření s AQC a dalšími džihádisty. ISIS se ostatním vysmíval, že jen planě teoretizují na internetu, zatímco on jde do akce. Konzistencí nesmiřitelné ideologie a brutálních činů se pak od nich ISIS odlišoval, stával se autentickým a pro nové rekruty atraktivnějším, takže neměl problém i pod značným vojenským tlakem nahrazovat ztráty a budit dojem neporazitelnosti. Konzistentní spojení ideologie a jednání se však projevovalo i demonstrativní snahou obnovovat na obsazených územích veřejné služby (sběr odpadu, oprava komunikací, dodávka vody, výkon soudnictví, dozor nad úředníky), v působení v roli ochránce sunnitů nebo třeba v disciplině bojovníků ISIS disponujících stálým platem, kteří se pak na rozdíl od ostatních povstalců nechovali jako kriminální gangy usilující o kořist. Nicméně ideologie ISIS byla nepůvodní a mělká, podle autora se na rozdíl od AQC nikdy nesnažil ospravedlnovat násilí Koránem, ale prostým faktem, že má moc, jež je od Boha. Dokud tedy ISIS vítězil a expandoval, mohl stavět na mýtu o neporazitelnosti a božím oprávnění,

vojenské porážky ho však nahlodaly. Ideologická prostota ISIS – například setření distinkce mezi džihádem útočným a obranným nebo blízkým a vzdáleným nepřítelem, donekonečna rozebírané starší generací džihádistů – se navíc podle Gergese stala konkurenční výhodou oproti intelektuálnějším a elitnějším AQC, protože k ISIS přitáhla méně vzdělané masy. Absence idejí a spoléhání na násilí a chaos však podle autora představuje i slabinu ISIS, kterou je napnutí všech sil a zdrojů na boj a boření, nikoliv na budování slibované utopie. Jakkoliv si zpočátku ISIS získával sympatie civilního obyvatelstva i tím, že rychle opravil infrastrukturu tam, kde to vláda dlouhé roky nedokázala, jediné spektakulární „úspěchy“ ISIS byly ty vojenské. Z dočasného provizoria válečného strádání se pak ovšem stává trvalá charakteristika života na jeho území, což diskredituje celý džihádistický projekt.

Gerges se vedle kontinuity a diskontinuity mezi ISIS a AQC věnuje – oproti jiným autorům opět rozsáhleji, ale kriticky a opatrně – i vazbě mezi ISIS a diktaturou Saddáma Husajna (méně též Bašára Asada), a to především v páté kapitole „Baasisté a džihádisté z ISIS“ (s. 137–158): netolerance k jiným názorům, neochota sdílet moc, sklon k totalitarismu a krutosti, politika identity vyzdvihující arabské sunnity na úkor šiitů a Kurdů, panarabský odpor k mezistátním hranicím, touha muslimy sjednocovat. Přitom nešlo o to, že by se Bagdáď stal loutkou v rukou baasistů, kteří se prostřednictvím ISIS pokoušejí opět chopit moci v Iráku, což je častá módní teze, ale o to, že ISIS udělal z řady bývalých baasistů džihádisty a kvli tomu získal image vlastenecké domácí organizace a také *know-how* k efektivnějšímu vedení války, organizaci i správě státu. Po americké invazi (2003) a zákazu státostřany Baas se totiž baasisté odstavení od moci politicky rozštěpili. První tábor představovali nacionalisté organizovaní kolem bývalého Saddámovi viceprezidenta Izzata Ibráhíma ad-Dúri a skupiny *Armáda nakšbandí*. Ti s ISIS utvořili dočasnou koalici proti irácké vládě a zasloužili se o dobytí Mosulu, Tikritu či Fallúdze (2014), kde se poté objevily plakáty Husajna a Dúriho, avšak ISIS svého partnera záhy marginalizoval. Druhý tábor jsou pak podle Gergese baasisté, kterým se po roce 2003 rozpadl svět a oni v reakci na ideologickou dezorientaci, ponížení a pronásledování konvertovali k islamismu a dali se k džihádistům včetně ISIS (například šéf ISI Abú Umar al-Bagdáďí). Gerges v této souvislosti cituje bývalého sunnitského generála protloukajícího se jako taxikář: „*Jak chcete, abych se účastnil budování nového politického řádu, když mi všechno vzal*“ (s. 150). Jakkoliv autor ukazuje, že se sekulární Baas ideově vyprázdnil dlouho před rokem 2003, kdy také Saddám Husajn připustil omezenou islamizaci, do řad ISIS bývalé sunnitské důstojníky po roce 2003 nahnali i jejich bývalí šiitští podřízení. Ti na jejich úkor po debaasizaci udělali rychlou kariéru, avšak své bývalé šéfy preventivně pronásledovali (také šiitské milice často tvořili příslušníci policie a armády), neboť se obávali jejich návratu. Bývalí baasisté se přitom s budoucími vůdci ISIS dostávali do kontaktu především ve věznicích. Zatímco tedy šéf AQI Zarkáví baasistům nedůvěřoval, ISI a ISIS je v rámci „irákizace“ svých organizací vítaly a oni jim za to pomohli vstát z mrtvých.

Knih je dílem na pomezí žurnalistiky a poučené akademické analýzy. Vzhledem k jazykové výbavě autora vychází z rozsáhlých rešerší primárně arabskojazyčných zdrojů. Zároveň ji sepsal badatel poučený v historických a kulturních realitách blízkovýchodního regionu. Má se na pozoru před propagandou z dílny ISIS, i před četnými konspiračními teoriemi produkovanými naopak jeho odpůrci. Nejsilnější stránka knihy spočívá v tom, že zůstane aktuální dlouho poté, co byl ISIS vojensky poražen. Identifikuje totiž přetrvávající příčiny, jež vedly k jeho vzniku a rychlé expanzi, jako je soupeření globálních i regionálních velmocí o dominanci na Blízkém východě, krize tamní politiky a identity, rozvrat státních institucí v Iráku, Sýrii i jinde v širším regionu, sektářská polarizace tamních společností, mocenské vakuum způsobené občanskými válkami, ideové vakuum způsobené selháním dosavadních ideologií i arabského jara nebo sociální základna zhrzených sunnitských komunit, odstavovaných od moci a zdrojů, či pro mnohé atraktivní

ideologie a mytologie, jež po sobě ISIS zanechal. Mezi slabiny publikace může patřit to, že není postavena na jakékoliv přiznané teorii ani na propracovanějším metodologickém přístupu (analýza sociálních sítí ISIS, systematické rozhovory s uprchlíky z teritorií ovládaných ISIS či se zajatými bojovníky, rozbor satelitních snímků). Relativní podobnost s řadou více či méně zaměnitelných monografií pojednávajících o ISIS již byla zmíněna. Nicméně kniha pomůže k základnímu zorientování v tématu ISIS a džihádistického hnutí zájemcům z oborů blízkovýchodních studií, mezinárodních vztahů, politologie a bezpečnostních studií.

AUTHOR BIOGRAPHY

Karel Černý, PhD, is a sociologist from the Faculty of Humanities at Charles University in Prague. In his research, he focuses on historical sociology, theories of social conflict, revolutions, and social change. His research interests are the contemporary Middle East and migration, and the integration of people from predominantly Muslim societies in the West, including the United States and the Czech Republic, in comparative perspectives. He was a Fulbright fellow at the University of California in Santa Barbara (2012–2013) and was responsible for a research grant awarded by the Czech Science Foundation for a project focusing on Arab revolutions (2013–2015). His recent monographs include *Yazidis: A Community on the Run* (2017) and *Instability in the Middle East* (2017).

Jaroslav Kurfürst: Příběh ruské geopolitiky. Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa.

1. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2018, 443 strany, ISBN: 978-80-246-4026-6 (signatura knihovny ÚMV 62 722).

Author: Maria Avanesova, Faculty of Arts, University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic.

E-mail: avanesov@kap.zcu.cz.

DOI: <https://doi.org/10.32422/mv.1657>.

Zájemcům o ruskou politiku nabízí nakladatelství Karolinum knihu Jaroslava Kurfürsta *Příběh ruské geopolitiky. Jak se ruská myšlenka zmocnila více než šestiny světa*. Kniha je přepracovanou verzí disertační práce, kterou autor obhájil v roce 2017. Autor je zaměstnancem Ministerstva zahraničních věcí České republiky (MZV ČR). V letech 1999–2003 působil jako druhý tajemník Velvyslanectví České republiky v Moskvě a nyní je zvláštním zmocněncem MZV ČR pro Východní partnerství. V akademické činnosti se autor dlouhodobě věnuje otázce ruské geopolitiky a je možné říct, že je dobře znám nejen v českém akademickém prostředí, ale i v řadách ruských akademiků, včetně těch, kteří se zabývají ruskou geopolitikou.

Autor má velice ambiciózní cíl, chce v rámci knihy „*nejen systemizovat poznatky o ruském geopolitickém myšlení a představit čtenáři významné myšlenkové proudy a tradice ruské geopolitiky, ale také přispět k pochopení podstaty ruské geopolitické kultury*“ (s. 19). Na první pohled se zdá, že není možné na 443 stranách přiblížit čtenáři vývoj ruského geopolitického myšlení od počátku ruské státnosti až do současnosti. Ovšem díky tomu, že autor odbočuje od popisu chování jednotlivců, který je pro podobné texty obvyklý, a analyzuje ruské dění „z velké výšky“, tedy pozoruje „*vývoj chování Ruska jako geopolitické entity skrze různé myšlenkové směry i obecné kulturní rysy*“ (s. 14), není rozsah práce překážkou pro splnění vytyčeného cíle.

Kniha je členěna do sedmi kapitol. V úvodní části autor představuje cíle knihy a její strukturu.

Vychází přitom ze tří tezí. Za prvé, vnímá geopolitickou kulturu jako „*kumulativní výsledek historického procesu*“. Za druhé, je přesvědčen, že „*geopolitickou kulturu je možno vnitřně rozčlenit na menší, pro zkoumání a diskusi lépe uchopitelné jednotky*“, které díky poznávacímu rámci kritické geopolitiky představují geopolitické tradice. Za třetí, geopolitické tradice nacházejí odraz v diskurzu, který je možné snadno zkoumat, z čehož vychází i dominantní metodologický přístup, jenž autor zvolil – analýza diskurzu (s. 19). Autor upozorňuje, že výzkum bude probíhat na pomezí různých společenskovedních disciplín (s. 21). Je ovšem patrné, že hlavním teoretickým přístupem v dané knize zůstává kritická geopolitika.

Tento přístup vede k definování horizontální a vertikální struktury práce. Vertikální osa je historická a strukturuje práci na logicky členěná dějinná období. Na horizontální ose jsou představeny jednotlivé diskurzivní projevy geopolitiky – formální (disciplinární), představovaná (nízká) a praktická (vysoká) (s. 21). Vysvětlení těchto pojmů je možné najít v následující kapitole, kterou by bylo možné považovat za teoretický základ práce. V ní autor přibližuje čtenáři pojmy jako „*geopolitika*“ a „*kritická geopolitika*“, vysvětluje pojmy „*operační kód*“, „*geopolitické příběhové linie*“, „*geopolitické tradice*“, a na případu Ruska také pojem „*geopolitická kultura*“.

Kurfürst, i když sám uvádí, že k závěrům v knize bude docházet krok za krokem, již na konci druhé kapitoly přichází se závěrem, že „*[r]uská geopolitická kultura je charakterizována imperiální a autoritářskou tradicí, státocentrismem, nacionalismem, kombinací*

idealistického mesianismu a realistického materialismu, geografickou ukotveností v kontinentálním kontextu a nestabilitou vnitřní identity, civilizacionistickými ambicemi a emancipačním úsilím“ (s. 39–40). Čtenáři pak není jasné, zda je uvedené tvrzení závěrem výzkumu, či jeho předpokladem, se kterým pak přistupoval ke zpracování následujících dat a který musel nutně ovlivnit jeho badatelskou perspektivu.

Třetí kapitola s názvem „Geopolitika před geopolitikou“ představuje „*geopolitickou prehistorii*“ Ruska. Tato část prezentuje základní teorie a východiska ruského geopolitického uvažování. Časově se kapitola zaměřuje na období od vzniku Moskevského knížectví až do konce 18. století. Moskevské knížectví je zvoleno autorem jako výchozí bod, protože právě ono se stalo „*nositelem autonomní ruské geopolitické identity*“ (s. 22). Geopolitickou prehistorii Ruska autor sleduje skrze tři pilíře: území, tedy ruskou expanzi (zde autor překračuje stanovené období a sleduje, jak se měnilo ruské území až do rozpadu SSSR), instituce (car, armáda a církev), které autor spojuje se vznikem silného státu a které, dle autora, jsou „*svaly*“ geopolitiky a nástrojem prosazování geopolitických cílů umožňujícím ruskou expanzi (s. 22; s. 67). Posledním pilířem jsou ideje, jež se staly, i když vznikly v období před zformováním ruského národa v dnešním významu, východiskem pro pozdější geopolitický diskurz (s. 22).

Autor uvádí, že již v té době byla viditelná ruská fixace na Západ, jako referenční bod, vůči kterému se Rusko definovalo (s. 81). Autor ovšem nejen popisuje a analyzuje události dávno minulých časů, ale dává je zároveň do souvislosti s dnešním (resp. sovětským) obdobím vývoje v Rusku. Poslední část této kapitoly si zasluhuje mimořádnou pozornost, protože autor dochází k závěru, že „*[r]uskou expanzi a budování impéria lze směle označit za jednu z kapitol kolonialismu*“ (s. 91).

Čtvrtá kapitola „Klasické období ruské geopolitiky“ představuje období od počátku napoleonského tažení do Ruska až po bolševický převrat. Sám autor považuje toto období za zásadní, protože se vyznačuje jasně strukturovanými geopolitickými diskurzemi o místě Ruska ve světě a konstituovalo ruské geopolitické tradice (s. 22). Praktická geopolitika, tedy historický rámec tohoto období je představen v první podkapitole.

Další dvě jsou věnovány zrodu geopolitických tradic a geopolitickým vizím ruských myslitelů. Pozornost se soustřeďuje na různé směry ruského myšlení: panslavisty, slavjanofily, příznivce liberálního západnictví a ideje Orientu. Zvláštní pozornost autor věnuje i roli geografů ve vývoji ruské imperiální mise. Ovšem i zde autor překračuje období, které si sám stanovil, a představuje směr eurasianismu a ideje Petra Savického, jež se objevují až v 30. letech 20. století. Pozitivní hodnocení zaslouží fakt, že autor prostřednictvím diskuze mezi západníky a slavjanofily ukázal i to, jak Rusko hledalo odpověď na otázku, co pro něj znamená Východ.

Autor dospěl k závěru, že jím popsane směry v důsledku „*konstruovaly tři obecné tradice definování Ruska jako geopolitické entity*“ (s. 155). První tradicí je tradice konzervativního národocentrismu, která představovala „*emancipační hnutí vůči Evropě*“ a vedla k intelektuální emancipaci lidu vůči státu (s. 156). Liberální západnictví, které zastupuje druhou tradici, je, dle autora, nejméně jednotnou tradicí, „*podstatou je snaha o obranu racionalismu, příklon k Evropě a její demokratické tradici, pokroku a liberálním myšlenkám*“ (s. 156). Geografický státocentrismus, jenž je dle autora třetí geopolitickou tradicí, je v Rusku navázán na historický patrimoniální systém. To znamená, že nejdůležitějšími pilíři v rámci daného systému jsou moc cara a expanze (s. 156–157). Prostřednictvím porovnání jednotlivých prvků předložených tradic a tří autorů nejobtížněji zařaditelných do určitých směrů (Borise Čičerina, Vladimira Solovjova a Konstantina Leontějeva) se pokouší autor najít nejstabilnější prvky ruské geopolitické kultury a objasnit příčiny, které definovaly ruské chování vůči Západu (s. 156; s. 159–163).

V těchto kapitolách začínají být patrné silné a slabé stránky koexistence horizontální a vertikální struktury práce. Na jednu stranu podobná struktura nevyžaduje od čtenářů hlubších znalostí o historickém vývoji Ruska, na druhou stranu nutí autora neustále vysvětlovat

kontext, ve kterém se momentálně pohybuje, což vede k opakování týchž informací na různých místech v kapitole.

Pátá kapitola je věnována sovětské geopolitice, v jejímž rámci chtěl autor rozkrýt a analyzovat „*skutečné motivace, myšlenková schémata, doktríny a další projevy geopolitického myšlení*“ dané doby (s. 172). Časovým rozmezím kapitoly je období od bolševického převratu po rozpad SSSR. V první podkapitole autor sleduje osud formální geopolitiky v SSSR a uvádí, že oficiálně byla v SSSR geopolitika zakázána, ovšem „*formální geopolitika a geostrategie se praktikovaly ve státních institucích a pod jinou hlavičkou*“ (s. 183). Další dvě podkapitoly jsou věnovány praktické geopolitice SSSR a geopolitickým představám o světě a místu ruského státu v něm.

Kurfürst uvádí, že ovládní jednotlivých států východního bloku Sovětským svazem mělo shodné prvky s procesem hybridní kolonizace (s. 207). Poslední podkapitola je opět teoretickou diskuzí. Autor přichází s výstižným a důležitým závěrem, že SSSR v různých obdobích zažil návrat geopolitických tradic „*klasického období*“ (s. 234), a všimá si paradoxní situace, kdy SSSR oficiálně „*neprodukoval žádnou formální geopolitiku, a zároveň byl jedním z nejvýznamnějších producentů praktické geopolitiky v celých lidských dějinách*“ (s. 233).

Šestá kapitola je věnována vývoji ruského geopolitického myšlení v postsovětském období. Daná kapitola je nejrozsáhlejší, i když pojednává o kratším časovém období než předchozí kapitoly – období od rozpadu SSSR do současnosti. Autor sleduje vývoj celého období z pohledu praktické a formální geopolitiky (s. 240). V první části věnuje svou pozornost sedmi nejnámějším geopolitickým příběhovým liniím postsovětského Ruska, na kterých ukazuje postupnou proměnu ruského vnímání okolního světa a ruské zahraniční politiky (od vize společného evropského domu a myšlenky velké Evropy, jež byly dominantní v Rusku na začátku 90. let, až k civilizacionismu, který je dominujícím prvkem v dnešní ruské zahraniční politice).

Autor také vyčleňuje tři období geopolitického konání Ruska, která se projevují ve všech příběhových liniích. Během prvního období mělo ruské vedení zájem o spolupráci se Západem. Druhé období (etatismus) začalo s nástupem nového ministra zahraničních věcí v Rusku. Během daného období Rusko začalo hledat alternativu k partnerství se Západem. Počátek třetího období (civilizacionismu) je ztotožněn se třetím prezidentským mandátem V. Putina (od roku 2012), vyznačujícím se příklonem k patriotickým silám a větším důrazem na ideologické prvky zahraniční politiky (s. 275–276). Ve druhé podkapitole se píše o geopolitických tradicích (západnictví, etatismu, civilizacionismu) a různých geopolitických školách, jež v rámci těchto tradic vznikly. Velkým přínosem této části je, že autor v rámci geopolitických škol nejen analyzuje díla ruských geopolitiků, ale dává s nimi do souvislosti i ruský politický diskurz (například vliv eurasismu na oficiální politiku Ruska, s. 354–357).

Zároveň danou podkapitolu považují za nejvíce diskutabilní v celé knize. Celkově je nutno ocenit množství zdrojů, které autor v průběhu psaní knihy využívá, ovšem v této kapitole bych uvítala více odkazů na použité zdroje. Jejich absence vede k tomu, že se místy objevují sporné a částečně i zavádějící údaje. Dovolím si uvést několik příkladů. Autor píše, že v roce 2008 podíl Rusů v Abcházii a Jižní Osetii činil jen 2 % obyvatelstva (s. 373). Ovšem když se podíváme na dostupné údaje, uvidíme, že počet etnických Rusů v Jižní Osetii činil kolem 2 %, v Abcházii kolem 10 % (Yamskov 2009: 167–175; Ria Novosti 2009). Počet ruských občanů na těchto územích v roce 2008 činil kolem 80 % (Kommersant Vlast' 2008; Ria Novosti 2009). V další části textu autor bez odkazu na zdroj uvádí, že Dugin dodnes přednáší na ruských univerzitách (s. 358). Avšak podle dostupné oficiální informace Dugin naposled vyučoval na univerzitě v roce 2014 (Nenaševa 2014). Dalším příkladem, u kterého bych uvítala uvedení zdroje, je tvrzení, že Dugin „*sám sebe prohlašuje za jednoho z architektů agrese Ruska proti Ukrajině, do níž se aktivně zapojil*“ (s. 351).

V několika případech by přesvědčivosti textu prospělo místo použití vágních výrazů typu „řada“, „některý“ použít přesnější vyjadřování nebo konkrétní příklad či odkaz na zdroj, který by umožnil tento příklad dohledat. Jako příklad je možné uvést následující výroky: „*deklarace však zvýšila ruskou nervozitu a podle některých přispěla k vojenské invazi Ruska do Gruzie*“ (s. 263); *[k] těmto myšlenkám se hlásí i řada představitelů Ruské pravoslavné církve Moskevského patriarchátu (RPC), jimž jde o vytvoření ruského národního státu, kde by dominovala RPC* (s. 283); „*naopak Rusko, které v 90. letech prožívalo období, které dlouhá řada autorů a analytiků přirovnává k motivu smuty*“ (s. 391) apod.

Za problematický považují i autorův způsob používání přítomného času, vzhledem k omezenému rozsahu recenze uvedu jen několik příkladů. S odkazem na dílo Clovera z roku 1999, Kurfürst píše, že „*[n]ěkterí autoři vidí geopolitickou výbušnost ruského nacionalismu zejména pro střední Povolží nebo severní Kavkaz*“ (s. 283). Není jasné, proč na podporu takového tvrzení o současném Rusku nenašel autor aktuálnější zdroj. Na straně 338 autor uvádí s odkazem na zdroj z roku 2014, že Duginovým myšlenkám je věnován v ruských médiích velký prostor a že *ovlivňují významnou část ruské veřejnosti a akademických publikací*. V další části práce autor s odkazem na zdroj z roku 2008 (s. 358) uvádí, že podpora Dugina ze strany ruských médií *znamená i podporu státu*. Ovšem ze strany státních médií není Duginovi věnována pozornost již od roku 2014 (kromě v té době málo sledovaného pravoslavného kanálu Tcargrad, kde pracoval do roku 2017). Duginův případný vliv na ruské vedení značně klesl, o čemž svědčí nejen jeho absence ve vládních médiích a na ruských univerzitách, ale i kritika současného ruského vedení z jeho strany (například Dugin 2018).

Některá tvrzení v této podkapitole mi připadají diskutabilní/nelogická. Autor na začátku zmiňuje manipulaci voleb v Rusku (s. 243; s. 269), ovšem dále píše, že pokles mandátu KSRF (Komunistické strany Ruska) ve volbách v roce 2016 ukazuje, že její voliči jsou s politikou Putina spokojeni (s. 326). Jestliže v Rusku pravidelně dochází k falšování voleb¹, je pak opravdu možné podle počtu mandátů, které strana získala, poukazovat na podporu/nepodporu politiky některého z politických činitelů?

Na straně 360 se čtenář může dozvědět informaci o Rusku jako o „*zázemí pro [...] populistické i fašizující politické síly*“, což má dle autora demonstrovat „každoroční“ konference v Petrohradě, jejíž konání „*ruská vláda umožňuje a tiše podporuje*“. Na základě dostupných zdrojů lze potvrdit, že konference se konala pouze v roce 2015 (měla se konat ještě v roce 2017, ovšem neexistují veřejně dostupné informace potvrzující skutečnost, že konference proběhla) (Realpatriot nedat.). Vzniká otázka, nakolik je oprávněné mluvit o Rusku jako o „*zázemí pro [...] populistické i fašizující politické síly*“ a je-li možné hovořit o podpoře podobných iniciativ ze strany ruského vedení, jestliže jako argument pro toto tvrzení posloužil příklad konference, která se konala pouze jednou? V poslední podkapitole autor provádí srovnání jednotlivých geopolitických tradic postsovětského Ruska.

Poslední kapitola „*Představované geografie, pomsta ideologie a střet geopolitických kultur*“ je závěrem celé knihy, shrnuje výsledky výzkumu a znovu se zamýšlí nad problematikou ruské geopolitiky. Dle autora je zřejmé, že geografie měnila geopolitický kód, kulturu a identitární rámec Ruska (s. 401). Ačkoliv současná ruská geopolitická škola je bohatá na publikace, samotný geopolitický přístup v ní skoro nelze najít. Neprodukuje žádné nové koncepty a je spíše identitární diskuzí, teritorializací různých forem nacionalismu a hledáním nové ruské myšlenky, ideologií (s. 403).

Je třeba poznamenat, že kniha je psána velice srozumitelně a nevyžaduje od čtenářů znalost odborné terminologie. Vyzdvihnout je třeba i schémata, tabulky a grafiky, které lze najít v jednotlivých kapitolách. Znázorňují důležité momenty a zároveň usnadňují pochopení textu. Bez ohledu na výše uvedené výtky, je zřejmé, že kniha je výsledkem dlouhodobé práce a je patrná autorova široká znalost regionu a jeho dějin. Lze říct, že Kurfürstovi se podařilo ukázat, jak se vyvíjelo ruské geopolitické myšlení. A proto předloženou

knihu rozhodně mohu doporučit všem čtenářům, kteří mají zájem o Rusko a snaží se přiblížit k pochopení současného Ruska a ruského pohledu na svět.

¹ Na mimořádné falšování výsledků parlamentních voleb v roce 2016 poukazovalo například vedení KSRF s odkazem na výzkum Centra Sulaškina (Voronin 2017) nebo výzkum vědců z univerzity v Michiganu (Kalinin – Mebane 2016).

Literatura

- Kalinin, Kirill – Mebane, Walter R. (2016): Worst Election Ever in Russia? *University of Michigan*, 18. 12. 2016, <<http://www-personal.umich.edu/~wmebane/Russia2016.pdf>>.
- Yamskov, Anatoli (2009): SPECIAL FEATURES OF THE CHANGES IN THE ETHNODEMOGRAPHIC SITUATION IN ABKHAZIA IN THE POST-SOVIET PERIOD. *THE CAUCASUS & GLOBALIZATION*, Vol. 2009, No. 2–3, s. 166–176.
- Voronin, Jurij (2017): Istinnnye itogi vyborov Gosudarstvennoj Dumy 2016. *KPRF*, 10. 2. 2017, <<https://kprf.ru/activity/elections/162342.html>>.

Dokumenty

- Dugin, Alexandr (2018): My stremitel'no letim v černuju dyru. *Geopolitica.ru*, 27. 2. 2018, <<https://www.geopolitica.ru/directives/ekspertiza-dugina-no-12-my-stremitelno-letim-v-chernuyu-dyru>>.
- Kommersant Vlast' (2008): Mechanism obrusenija. *Kommersant Vlast'*, 22. 9. 2008, <<https://www.kommersant.ru/doc/1029343>>.
- Nenaševa, Jekatěrina (2014): Politika filosofii i filosofija politiki. *Litinstitut*, 3. 4. 2014, <<http://litinstitut.ru/content/politika-filosofii-i-filosofiya-politiki-lekciya-aleksandra-dugina>>.
- Realpatriot (nedat.): Meždunarodnyj ruskij konzervativnyj forum. *Realpatriot*, nedat., <<http://realpatriot.ru/>>.
- RIA Novosti (2009): Rossijskije sootečestvenniki v stranach SNG i Baltii. *Ria Novosti*, 23. 7. 2009, <<https://ria.ru/20090723/178415561.html>>.

AUTHOR BIOGRAPHY

Maria Avanesova graduated from the International Relations programme of the Department of Politics and International Relations of the University of West Bohemia in Pilsen. Currently she is a PhD, student at the same department. Her main field of research is Russian foreign policy with special attention to religious and cultural factors.

Ondřej Filipec: Fenomén terorismus: česká perspektiva.

1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017, 256 stran, ISBN: 978-80-244-5040-7.

Author: Nikola Medová, Faculty of Science, Palacký University Olomouc, Czech Republic.
E-mail: medovanikola@gmail.com.

DOI: <https://doi.org/10.32422/mv.1681>.

Autor knihy, Mgr. et Mgr. Ondřej Filipec, Ph.D., působí na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a na Fakultě sociálních věd Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnavě. Zabývá se problematikou mezinárodní bezpečnosti a Evropské unie. Je autorem řady odborných publikací, včetně monografií, mezi které například patří *Úvod do problematiky zbrání hromadného ničení* (2013), *Chemická regulace REACH: Tři dimenze politiky* (2015), *Global Jihad: Case Studies in Terrorist Organizations* (2017) nebo *Europe and the Migration Crisis: the Perspective of the EU Member States* (2018).

Kniha *Fenomén terorismus: česká perspektiva* (256 stran) vyšla v roce 2017 v nakladatelství Univerzity Palackého v Olomouci. Cílem knihy je přehledně představit čtenáři terorismus, který je v poslední době značně skloňovaným fenoménem. Od útoku na Světové obchodní centrum v New Yorku 11. září 2001 je terorismus celosvětově „populárním“ tématem, většinou však automaticky spojeným s islámem, a jiné jeho formy a projevy jsou opomíjené. Kniha rozebírá historický vývoj, definice uznávané jednotlivými státy a organizacemi, podoby terorismu v různých regionech, nadnárodních společnostech a České republice a v neposlední řadě vysvětluje fungování teroristických organizací. Je rozdělena na dvě části, několik kapitol a jejich podkapitol. První část je zaměřena na teoretický základ problematiky terorismu a čtivě vysvětluje základní pojmy, které jsou klíčové pro studium bezpečnosti/terorismu. Skutečné případy, jež se v minulosti staly, dokladují popisovanou teorii v praxi, což čtenářům umožní vnímat reálné souvislosti. Druhá část knihy obsahuje sedm rozhovorů s českými odborníky na terorismus a bezpečnostní politiku, v nichž se každý z nich k této problematice vyjadřuje z jiného úhlu. Tato část knihy představuje spíše rozšíření povědomí o terorismu pohledem jiných vědních disciplín, které se terorismem také v nějaké podobě zabývají.

Hned v úvodu knihy autor představuje rešerši literatury zabývající se terorismem v českém prostředí. Vysvětluje základní pojmy, uchopitelnost a také dvojí definování terorismu (s. 13). Definice mohou být pozitivní, nebo negativní. Pokud bychom fenomén terorismu vymezili pozitivně, byl by složen z určitých prvků a vztahoval by se k jiným fenoménům. Pokud ho chceme vymezit negativně, pak jde o fenomén odlišný od jiných, často také nejasně vymezených kategorií. Autor popisuje historický původ slova, které bylo poprvé použito v 18. století ve Francii v souvislosti s jakobínským terorem. Tehdy šlo o charakteristiku mocenských praktik vůči obyvatelstvu. Terorismus byl jakási forma (nástroj) výkonu spravedlnosti či odplaty za činnost a postoje neslučitelné s hodnotami, které jednotlivé vlády představovaly. Postupem času se terorismus vyvíjel, stejně tak jako pohled na něj, praktiky a jeho definice, jež dodnes nejsou jednotné a každý stát či mezinárodní organizace jej vymezuje jinak. Další rovinou terorismu byla a je rovina emocionální, kdy účelem teroru bylo eliminovat opozici a také zastrašovat odpůrce revoluce. Proto byly jako symbol zdůraznění moci využity například veřejné popravy. Dvě stě let se tyto dvě roviny stále vyvíjejí.

Hned ze začátku knihy je uvedeno několik nejvýznamnějších definic terorismu, které se dodnes používají nebo jsou nejrozšířeněji uznávány. První univerzální definice terorismu byla předložena na půdě OSN v *Úmluvě o prevenci a potlačování mezinárodního*

terorismu. Rezoluce OSN 49/60 z roku 1994 je podle autora nejspíše tou nejuniverzálnější definicí, kterou můžeme najít, ale ani ta není uznaná všemi státy. Autoři Schmidt a Jongman (1988) zabývající se fenoménem terorismu identifikují ve svém výzkumu různé klíčové elementy, které jsou obsaženy v jednotlivých definicích. Těchto definic bylo prozkoumáno 109 a na základě této studie rozlišují pojetí terorismu nejen na úrovni států, ale i čtyř názorových skupin, kterými jsou: vědeckí odborníci, vládní autority, veřejnost, teroristé a jejich sympatizanti. Každá z těchto skupin nahlíží na terorismus z jiného pohledu a jinak k němu také přistupuje (s. 14).

Pokud bychom se zaměřili na základní dělení terorismu, autor jej dělí na náboženský, politický, monotematický, kriminální a psychopatologický (s. 37). Každému z těchto typů je v knize věnována kapitola, v níž je přehledně popsán a vysvětlen. Například náboženský terorismus, který je nejčastěji spojovaný právě s islámským náboženstvím, se obecně dále dělí na fundamentalistický a eschatologický. Autor také zajímavě vysvětluje pojem radikalizace, a to hned na několika příkladech, kdy vysvětluje pojmy jako „radikální christianismus“, „radikální islamismus“, „radikalizace jednotlivce“ atd. (s. 38–44). Sebevražedné útoky, tak jak je známe dnes, jsou charakteristickým prvkem právě pro postmoderní terorismus, který zažíváme v současnosti. Jsou to útoky vyvolávající debaty ohledně neúspěšnosti integrace cizinců a o jejich možném spojení s terorismem. Nezvládnutá integrace se stala zbraní právě radikalismu. Autor v knize také rozebírá psychologii terorismu jako multikauzální jev, protože se na ní podílí více faktorů. Klíčové jsou tři mechanismy – 1) frustrace agrese, 2) přijetí negativní identity a 3) pozvolné přijetí terorismu. Tyto mechanismy jsou detailněji rozebírány na straně 105. Další rozbor motivací vedoucích k radikálnímu chování jednotlivce a terorismu je uveden na straně 108.

Stejně jako radikalizaci vymezuje autor pojem „deradikalizace“ (s. 109) a zároveň připojuje pět hlavních profilových typů teroristy. Patří mezi ně frustrovaný nacionalista, afghánský Arab, utlačovaný šíita, nezakořenění internacionalisté a mstitelé (s. 112). Zatímco hromadné sebevraždy či očekávání konce světa můžeme chápat jako kolektivní jednání, náboženský radikalismus proniká do individuální dimenze jednání a může podporovat tzv. monotematický terorismus (s. 44). Při něm dochází k obhajobě jednotlivých zájmů společnosti, skupiny či jednotlivce. Zde jde o dva klíčové prvky. Za prvé, je povýšena určitá výšeč politické ideologie nebo náboženství, přičemž vztah aktu k obecnější rovině této ideologie nebo náboženství je oslaben. Jedná se spíše o reálné a účelové následky než o naplňování určité ideologie. Za druhé, hlavním impulzem pro teroristický čin je přesvědčení o morálním úpadku společnosti a její nedokonalosti. Na základě tohoto kontextu je akt ospravedlněn. Jedna z forem tohoto druhu terorismu může být například ekoterorismus.

Jak bylo již zmíněno, z hlediska historického vývoje se nyní nacházíme v éře tzv. postmoderního terorismu. Sebevražedné atentáty, které jsou pro dnešní náboženské teroristy typické, jsou ale zároveň velkým otazníkem z hlediska integračních politik států, jež považují radikalizaci za důsledek špatně nastaveného systému začleňování různých skupin do společnosti. Právě „špatná“ integrace se stala zbraní radikalismu. Jakým způsobem tyto skupiny mohou fungovat? Na straně 67 a dále autor rozebírá hlavní druhy financování radikálních skupin. Příliv financí lze rozdělit do pěti skupin. Za prvé, jedná se o ilegální příjmy z okupace, kterými může být například zločin vykradení banky nebo okupování cizích území (příkladem je kontrola ropných polí). Za druhé, jedná se o příjmy z únosů, tzv. výkupné. Za třetí, skupiny žijí z příspěvků a sponzorských darů nevládních organizací či jednotlivců. Za čtvrté, materiální podpora od zahraničních bojovníků. Za páté, důležitým zdrojem příjmů jsou finance získané pomocí moderních komunikačních technologií. Důležitou rolí pro fungování teroristických organizací hraje také systém hawala, tedy neformální transfer peněz. Právě díky tomuto systému převodu peněz mimo bankovní sektor se na trhu neoficiálně pohybují značné částky.

Dále se autor zabývá tezí o selhání Evropy, opět v souvislosti s radikalizací obyvatelstva, a to hned z několika hledisek. Za prvé, Evropa je pasivní a ignorující dlouhodobě

problémy. To vede k vyloučení přistěhovalecké komunity a k její selhávající integraci do většinové společnosti. Za druhé, Evropa má nevyvážený postoj ke svobodě a bezpečnosti, pokud jde o zajištění hranic mezi členskými státy EU. A za třetí, Evropa nevybudovala žádné společné kapacity tak, aby byla EU bezpečným aktérem s efektivní zahraniční politikou. To opět navazuje na propojení a úzkou vazbu mezi radikalismem a funkčními integračními politikami.

V další části kniha rozebírá praktické fungování organizací. Jednou z klíčových otázek je, jakým způsobem jsou využívány technologie, které v dnešní době hrají velkou roli? Terorismus se díky technologickému rozvoji vyvíjí a mění se i jeho formy. Technologie jsou dalším nástrojem využívaným k propagaci a zviditelnění terorismu. Například ISIS (Islámský stát) velmi obratně využíval technologie a sociální sítě, což se odrazilo na jeho obrovské expanzi. Moderní technologie dokáží šířit propagandu a radikalismus bez ohledu na lokalitu a internet bude v budoucnu hrát pro terorismus stále významnější roli.

Autor dále uvádí, že například velkou hrozbou pro nemocnice je právě kyberterorismus. Už nyní jsou zaznamenány pokusy o napadení nemocničních počítačových systémů, které již několikrát ovlivnily nemocniční péči. Neřešené problémy vytvářejí prostor pro terorismus nejenom v rámci států, patří mezi ně například chudoba, špatné vládnutí či environmentální změny atd. Problematika zhroucených států s terorismem přímo souvisí, a to díky tomu, že tento typ států, stejně jako vyloučené komunity, bude i nadále poskytovat teroristům zázemí (s. 71).

Co se týká struktury teroristických organizací, v mnoha případech bychom mohli analyzovat pyramidovou strukturu. Ta mívá čtyři stupně. V dolní části pyramidy se nacházejí pasivní podporovatelé, kteří vytvářejí příznivé politické klima. Nad nimi jsou aktivní podporovatelé, kteří organizacím pomáhají svým vlastním zapojením během akcí. Jsou to osoby poskytující zázemí, informace či pomáhající s logistikou. Dále jsou na stupnici tzv. aktivní kádři provádějící vlastní činnost organizace, specializovaní na určitou oblast. Na nejvyšším stupni pyramidy se nachází vedení organizace, které je zodpovědné za plány a cíle. Pokud bychom hledali přirovnání, pak můžeme říci, že stejně tak jako za úspěšnosti firmy stojí kvalitní management, pak i v čele „úspěšné“ teroristické organizace stojí schopní vůdci.

Poté se práce zabývá situací v České republice, a to jak z historického, tak ze současného hlediska. Díky tomu, že Českou republiku tvoří celkem homogenní společnost, která není nijak výrazně nábožensky nebo politicky rozdělena, je ČR zemí, kde nedochází příliš k radikalizaci či snad k teroristickým činům. Dá se říci, že politicky nebo nábožensky motivovaný terorismus se ČR vyhýbá, alespoň pokud jde o jeho přímé důsledky. Neznamena to ale, že se terorismus České republiky netýká. Historie terorismu v českých zemích je možno rozdělit do čtyř etap. Za prvé je to období do konce první světové války, dále období do konce druhé světové války, komunistická éra a období po roce 1989. Zatímco v prvním období byly příčinou terorismu především národnostní a územní spory, které gradovaly s narůstající mocí hitlerovského Německa, po konci druhé světové války můžeme v souvislosti s ČSR vymezit dva typy terorismu. Za prvé, je jím státní terorismus, který směřoval proti takovým skupinám obyvatelstva, jež byly označeny jako tzv. vnitřní nepřítel komunistického režimu. Tento druh terorismu byl nejintenzivnější hlavně v prvních letech po komunistickém převratu v roce 1948 a eskaloval v 50. letech. V této době byl přijat „ostrý kurz proti reakci“, byly budovány tábory nucených prací a zatýkáni nepohodlní občané. Násilí bylo politicky motivované ze strany státu. Za druhé, jde o podporu zahraničních teroristických organizací šířících komunistickou ideologii. Lze tedy shrnout, že se Československo před rokem 1989 podílelo na podpoře levicového terorismu a vůči vlastním občanům představovalo největší hrozbu hlavně v 50. letech (s. 78).

Po roce 1989 se v ČSR objevuje tzv. transformační terorismus; jde o akty vyvolané v kontextu rozsáhlých politických a společenských změn, které ve společnosti probíhaly. Právě tyto změny mohou vést k frustraci a nespokojenosti části obyvatel, jež s transformací

(změnou) nesouhlasí. Tato změna může vést k radikalismu a extremismu určitých skupin. I tak je ale politicky motivovaný terorismus u nás vzácným jevem.

Co se týká současnosti, v knize jsou krátce zmíněny i reporty, které vydává česká Bezpečnostní informační služba (BIS). Ve zprávách se například uvádí, že muslimská komunita v ČR není izolována od většinové společnosti a je jako celek názorově umírněná. Mluvíme-li o rizicích terorismu pro ČR obecně, můžeme hovořit o dvou odlišných původech terorismu. Jedním z nich je domácí terorismus, který vzniká na území ČR, a druhým je terorismus, který má kořeny v zahraničí (s. 84).

Pokud bychom měli shrnout současnou situaci, dá se říci, že společenská úroveň ČR je příznivá. Naše republika se vyznačuje stabilní demokracií, respektem k lidským právům a příznivou ekonomickou situací. I přesto, že je zde několik znepokojivých tendencí, ČR se geograficky nachází v bezpečné a prosperující části světa, což velkou měrou přispívá ke stabilitě země a umírněnému jednání jejích obyvatel.

Cílem této recenze je alespoň rámcově představit čtenáři, jakou formou je Filipcova kniha psána a o jakých aspektech terorismu hovoří. Vybrala jsem dle mého ty nejdůležitější a také základní části, se kterými by se měl každý, kdo se o terorismus z různých důvodů zajímá, seznámit. Čtenář v knize dále najde podrobné informace o fungování organizací, ekonomii a psychologii terorismu, ale i o boji proti terorismu na různých úrovních – státních, národních i nadnárodních organizací.

Struktura čtivé a přehledně napsané knihy na sebe logicky navazuje a čtenář má tak k dispozici užitečný přehled o fenoménu terorismu, který je dnes velmi frekventovaným tématem. Díky rešerši české literatury, která je hned na začátku knihy, a zároveň dalším použitým zdrojům se čtenář může problematice terorismu hlouběji věnovat a ví, kde hledat další zdroje informací. Autor současně poukazuje i na limity české literatury zaměřené na otázku terorismu. Kniha je výborným průvodcem pro ty, kteří se chtějí začít problematikou terorismu zabývat nejen z akademických důvodů, je užitečná i pro ty, kteří se chtějí pouze seznámit s tím, co terorismus vlastně je a jakým způsobem zasahuje do života jednotlivců i celé společnosti. V knize je bohužel velké množství překlepů a gramatických chyb. Chybí jí finální jazyková korektura, což jí poněkud ubírá na serióznosti.

Literatura

• Schmidt, Alex P. – Jongman, Albert J. (1988): *Political Terrorism*. London: Transaction Publishers.

AUTHOR BIOGRAPHY

Nikola Medová graduated from the International Development Studies programme at Palacký University in Olomouc, where she currently teaches and is also a PhD student. As a part of her studies, she completed several internships abroad and also a one-year study stay in Istanbul. Nikola focuses on the Middle East region and related topics. Her Master's thesis was on "The Comparison of the Role of Women in the Bible and the Quran with Implications for the Present", and her dissertation thesis deals with development indicators in Turkey and foresight.

MEZINÁRODNÍ BEZPEČNOST / VOJENSTVÍ

- AMBROSE, Matthew J.** 62 940
The Control agenda: a history of the strategic arms limitation talks / Matthew J. Ambrose. – Ithaca; London: Cornell University Press, 2018. – ix, 267 stran.
ISBN 978-1-5017-1374-3 (vázáno)
- ARMITAGE, David, 1965–** 62 941
Civil wars: a history in ideas / David Armitage. – First published in paperback. – New Haven: Yale University Press, 2018. – x, 349 stran.
ISBN 978-0-300-23424-4 (brožováno)
- BAKER-BEALL, Christopher** 62 943
The European Union's fight against terrorism: discourse, policies, identity / Christopher Baker-Beall. – Manchester: Manchester University Press, 2019. – viii, 203 stran.
ISBN 978-1-5261-3384-7 (brožováno)
- BERMAN, Eli** 62 944
Small wars, big data: the information revolution in modern conflict / Eli Berman, Joseph H. Felter, Jacob N. Shapiro with Vestal McIntyre. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018. – xxi, 386 stran.
ISBN 978-0-691-17707-6 (vázáno)
- BISCOP, Sven, 1976–** 62 945
European strategy in the 21st century: new future for old power / Sven Biscop. – London; New York: Routledge, 2019. – xi, 153 stran. – (Routledge studies in European security and strategy).
ISBN 978-1-138-38472-9 (brožováno)
- EU** 62 946
EU security strategies: extending the EU system of security governance / edited by Spyros Economides and James Sperling. – London; New York: Routledge, 2018. – xx, 235 stran. – (Routledge studies in European security and strategy).
International Affairs, Vol. 95, No. 3 (2019), s. 729–730.
ISBN 978-0-367-33879-4 (brožováno)
- FUTTER, Andrew, 1983–** 62 948
Hacking the bomb: cyber threats and nuclear weapons / Andrew Futter. – Washington, DC: Georgetown University Press, 2018. – xiii, 197 stran.
ISBN 978-1-62616-565-6 (brožováno)
- HILL, William H. (William Holway), 1945–** 62 933
No place for Russia: European security institutions since 1989 / William H. Hill. – New York: Columbia University Press, [2018]. – ix, 519 stran. – (Woodrow Wilson Center Series).
ISBN 978-0-231-70458-8 (vázáno)
- LARSEN, Henrik Boesen Lindbo** 62 966
NATO's democratic retrenchment: hegemony after the return of history / Henrik B.L. Larsen. – London; New York: Routledge, 2020. – xi, 285 stran. – (Modern security studies).
ISBN 978-1-138-58528-7 (vázáno)
- LYNN, John A.** 62 950
Another kind of war: the nature and history of terrorism / John A. Lynn II. – New Haven; London: Yale University Press, 2019. – xii, 507 stran.
ISBN 978-0-300-18881-3 (vázáno)
- MARTIN, Thomas** 62 914
Counter-radicalisation policy and the securing of British identity: the politics of prevent / Thomas Martin. – Manchester: Manchester University Press, 2019. – x, 192 stran.
ISBN 978-1-5261-4008-1 (brožováno)
- NEAL, Andrew W., 1978–** 62 915
Security as politics: beyond the state of exception / Andrew W. Neal. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019. – ix, 326 stran.
ISBN 978-1-4744-5092-8 (vázáno)
- NON-WESTERN** 62 916
Non-Western responses to terrorism / edited by Michael J. Boyle. – Manchester: Manchester University Press, 2019. – xix, 478 stran. – (New directions in terrorism studies).
ISBN 978-1-5261-0582-0 (brožováno)
- ZEHFUSS, Maja** 62 926
War and the politics of ethics / Maja Zehfuss. – New York, NY: Oxford University Press, 2018. – ix, 231 stran. ISBN 978-0-19-880799-5 (vázáno)

MEZINÁRODNÍ POLITIKA / VZTAHY

AFRICA

Africa, Latin America, and the Caribbean: the case for bilateral and multilateral cooperation / edited by

- Sabella Ogbobode Abidde. – Lanham: Lexington Books, 2018. – xx, 275 stran. ISBN 978-1-4985-6296-6 (vázáno) 62 909
- ORENSTEIN, Mitchell Alexander**
The Lands in between: Russia vs. the West and the new politics of hybrid war / Mitchell A. Orenstein. – New York, NY: Oxford University Press, 2019. – xiv, 232 stran. ISBN 978-0-19-093614-3 (vázáno) 62 910
- BATZELLA, Francesca**
The Dynamics of EU external energy relations: fighting for energy / Francesca Batzella. – New York; London: Routledge, 2018. – xiii, 161 stran. – (Routledge/UACES contemporary European studies; 38). ISBN 978-1-138-63175-5 (vázáno) 62 951
- BROWN, Scott A. W.**
Power, perception and foreign policy making: US and EU responses to the rise of China / Scott A. W. Brown. – London; New York: Routledge, 2018. – xiii, 245 stran. – (Routledge studies in foreign policy analysis). ISBN 978-0-415-78646-1 (vázáno) 62 964
- FRÖHLICH, Stefan**
Das Ende der Selbstfesselung: deutsche Aussenpolitik in einer Welt ohne Führung / Stefan Fröhlich. – Wiesbaden: Springer, 2019. – viii, 172 stran. ISBN 978-3-658-25142-0 (vázáno) 62 920
- HOWARD, Lise Morjé**
Power in peacekeeping / Lise Morjé Howard. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – xviii, 257 stran. ISBN 978-1-108-45718-7 (brožováno) 62 913
- CHERNOBROV, Dmitry, 1988–**
Public perception of international crises: identity, ontological security and self-affirmation / Dmitry Chernobrov. – London; New York; Toronto: Rowman & Littlefield International, [2019]. – xiv, 241 stran. – (Frontiers of the political). ISBN 978-1-78661-003-4 (vázáno) 62 931
- INTERNATIONAL**
International organization in the anarchical society: the institutional structure of world order / edited by Tony Brems Knudsen, Cornelia Navari. – Cham: Springer International Publishing, 2019. – xvii, 368 stran. – (Palgrave Studies in International Relations). ISBN 978-3-319-71621-3 (vázáno) 62 921
- MAÇAES, Bruno**
The Dawn of Eurasia: on the trail of the new world order / Bruno Maçães. – London: Penguin Books, 2019. – xix, 293 stran. ISBN 978-0-141-98635-7 (brožováno) 62 922
- PATTISON, James, 1980–**
The Alternatives to war: from sanctions to nonviolence / James Pattison. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2018. – viii, 260 stran. ISBN 978-0-19-875520-3 (vázáno) 62 970
- POLITICS**
The Politics of recognition and engagement: EU member state relations with Kosovo / Ioannis Armarkolas, James Ker-Lindsay, editors. – Cham: Springer International Publishing, 2020. – xii, 245 stran. – (New perspectives on South-East Europe). ISBN 978-3-030-17944-1 (vázáno) 62 936
- REUS-SMIT, Christian, 1961–**
On cultural diversity: international theory in a world of difference / Christian Reus-Smit. – Cambridge: Cambridge University Press, 2018. – xiii, 263 stran. – (LSE International Studies). ISBN 978-1-108-46274-7 (brožováno) 62 924
- RISKS**
Risks, violence, security and peace in Latin America: 40 years of the Latin American Council of Peace Research (CLAIP) / edited by Úrsula Oswald Spring, Serena Eréndira Serrano Oswald. – Cham: Springer International Publishing, 2018. – xxviii, 384 stran. – (The Anthropocene: Politik-Economics-Society-Science 24). ISBN 978-3-319-73807-9 (brožováno) 62 937
- SACHS, Jeffrey D.**
A New foreign policy: beyond American exceptionalism / Jeffrey D. Sachs. – New York: Columbia University Press, [2018]. – xii, 253 stran. Mezinárodní vztahy, roč. 54, č. 3 (2019), s. 75–78. ISBN 978-0-231-18848-7 (vázáno) 62 971
- SLOBODIAN, Quinn, 1978–**
Globalists: the end of empire and the birth of neoliberalism / Quinn Slobodian. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2018. – x, 381 stran. ISBN 978-0-674-97952-9 (vázáno) 62 971

- 62 972 London: Palgrave Macmillan, 2018. – xxiii, 228 stran. – (The European Union in international affairs). ISBN 978-1-137-58701-5 (vázáno)
- SOUTH**
 South Asia and the great powers: international relations and regional security / edited by Sten Rynning. – London: I.B. Tauris, 2020. – xvi, 312 stran.
 International Affairs, Vol. 94, Is. 5, s. 1206–1208.
 ISBN 978-1-83860-583-4 (brožováno)
- 62 925
- STAHL, Anna Katharina**
 EU-China-Africa trilateral relations in a multipolar world: hic sunt dracones / Anna Katharina Stahl. –
- 62 956
- YARHI-MILO, Keren**
 Who fights for reputation: the psychology of leaders in international conflict / Keren Yarhi-Milo. – Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2018. – xiii, 357 stran. – (Princeton studies in international history and politics).
 ISBN 978-0-69-118128-8 (brožováno)